

socialno delo

letnik 45 • februar-april 2006 • št. 1-2

fakulteta za socialno delo
ljubljana

socialno delo

Izdaja Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani
Vse pravice pridržane

Glavni in odgovorni urednik

Bogdan Lešnik

Uredniški odbor

Srečo Dragoš

Mojca Urek

Darja Zaviršek

Svetovalka uredništva

Jo Campling

Uredniški svet

Vika Bevc Mara Ovsenik

Gabi Čačinovič Vogrinčič Jože Ramovš

Bojan Dekleva Pavla Rapoša Tajnšek

Vito Flaker Tanja Renner

Andreja Kavar Vidmar Bernard Stritih

Zinka Kolarič Marta Vodeb Bonač

Anica Kos Marjan Vončina

Blaž Mesec

Naslov uredništva

Topniška 31, 1000 Ljubljana, tel. (01) 2809260, faks 2809270
e-pošta socialno.delo@fsd.uni-lj.si, internet www.fsd.si/sd

Časopis Socialno delo objavlja znanstvene in strokovne članke, eseje, poročila o delu, poročila o znanstvenih, strokovnih in študijskih srečanjih, knjižne recenzije in druge prispevke, relevantne za teorijo in prakso socialnega dela. Znanstveni in strokovni članki so (dvojno slepo) recenzirani. Navodila, kako mora biti predložen prispevek pripravljen, so objavljena na zadnjih straneh časopisa.

Povzetki člankov so vključeni v **podatkovne baze** International Bibliography of the Social Sciences, Linguistics & Language Behavior Abstracts, Mental Health Abstracts, Social Planning/Policy & Development Abstracts, Sociological Abstracts in Studies on Women Abstracts.

Avtorske pravice za prispevke, sprejete v objavo, pripadajo časopisu Socialno delo. Uredništvo si pridržuje pravico preurediti ali spremeniti dele besedila, če tako zahtevata jasnost in razumljivost, ne da bi o tem prej obvestilo avtorja ali avtorico.

Knjige za **knjižne recenzije** pošljete na naslov: Dr. Mojca Urek, Fakulteta za socialno delo, Topniška 31, 1000 Ljubljana, s pripisom: Za recenzijo v Socialnem delu.

Oglesi: za informacije pokličite ali pišite na uredništvo. Oglas, ki naj bo objavljen v naslednji številki, mora biti v uredništvu vsaj mesec dni pred napovedanim izidom številke. Če je oglas oblikovan, ga oddate (nezloženega) na formatu A4.

Naročnica, naročnik na Socialno delo postanete, če se s pismom uredništvu naročite nanj. Na enak način sporočite spremembo naslova in druge spremembe. Študentje imajo popust, zato priložite dokazilo.

Časopis izhaja v šestih številkah na leto.

Fotografija na naslovnici: **Meta Krese** (2004).

Tisk: Demm d. o. o., Ljubljana.

Finančna podpora: Ministrstvo RS za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo.

Nino Rode, Liljana Rihter, Barbara Kobal

UVAJANJE SISTEMA EVALVACIJE V SOCIALNEM VARSTVU

PREDLOG POSTOPKA

SPLOŠNO O EVALVIRANJU

Za delovanje sistema evalviranja je poleg kriterijev pomembno vedeti, kako bo potekala, zlasti pa, kdo naj evalvira in kako. Vsi se strinjamo, da mora način izvajanja evalvacije zagotoviti, da bo evalvacija dobra in uspešna. Da bi to dosegli, pa moramo najprej vedeti, kaj naj bi dobra evalvacija sploh bila.

Da bi bila veljavna in uporabna, mora evalvacija (ovrednotenje) temeljiti na stvarnih informacijah o svojem predmetu. Sistematično zbiranje in preverjanje relevantnih informacij o predmetu evalvacije, raziskovanje, ki omogoča informirano, objektivno in realistično evalvacijo programa, politike oziroma tistega, kar pač evalviramo, je evalvacijsko raziskovanje. Zanj je značilno, da v nasprotju s temeljnim znanstvenim raziskovanjem ni usmerjeno k posploševanju rezultatov in ustvarjanju novega splošno veljavnega znanja. Ko Paton (1997) razlaga razliko med evalvacijo in raziskovanjem, poda temeljno razliko med evalvacijskim raziskovanjem in temeljnim raziskovanjem, katerega prvi namen je zbiranje podatkov.

Kot ugotavlja Paton (*ibid.*), začnemo temeljno znanstveno raziskovanje z namenom odkriti novo znanje, preveriti teorije, ugotoviti resnico in posplošiti ugotovitve v času in prostoru. Evalvacija programov ima namen pripraviti podlago za odločitve, razjasniti možnosti, določiti izboljšave in priskrbeti informacije o programih ali politikah v kontekstualnih mejah časa, prostora, vrednot in politike. Pri razliki med temeljnim in evalvacijskim raziskovanjem gre za razliko med »poizvedovanjem, usmerjenim v zaključke, in poizvedovanjem, usmerjenim v odločitve. Raziskovanje je usmerjeno v proizvajanje znanja in resnice. Uporabna evalvacija podpira delovanje« (Patton 1997: 25).

Evalvacijsko raziskovanje poskuša čim bolj natančno in realno določiti značilnosti posameznega pojava znotraj celotnega konteksta, v katerem se nahaja, s čimer nam omogoča, da ga ovrednotimo in odločamo o njem. Pri tem seveda formalne in kvantitativne znanstvene metode sklepanja izgubijo prednost pred manj formalnimi in kvalitativnimi metodami.

Odprto ostaja vprašanje veljavnosti sklepov in njihove skladnosti s stvarnostjo. Paton namesto objektivnosti kot kriterij za veljavnost predlaga poštenost. Evalvator ne more dokončno določiti ene in edine objektivne resnice, enega in edinega objektivnega pogleda, ki bi bil neodvisen od interpretacij tistih, ki so vpleteni v projekt, politiko ali program, ki ga evalvira. Če se pogledi in interpretacije vpletenih med sabo razlikujejo, mora pravično predstaviti vse interpretacije. Prav tako mora evalvator kolikor mogoče popolno navesti vse ugotovljene značilnosti, prednosti in slabosti evalviranega projekta, politike ali programa.

Pri vsaki konkretni evalvaciji imamo opraviti z enkratno mešanico dejavnikov in dejanj. Tudi vrednote, na podlagi katerih vrednotimo objekt evalvacije, so v vsakem primeru drugačne, saj so produkt interakcij interesov in razmerij moči v danem okolju. Kriterije, po katerih evalviramo, je treba torej za vsako evalvacijo na novo razjasniti. Pri tem mora nujno sodelovati naročnik evalvacije, upoštevati pa moramo tudi interese in vrednote drugih vpletenih. Kljub temu moramo pri zbiranju in obdelavi podatkov uporabljati postopke, ki jih lahko ponovimo in preverimo in ki dajo razumljive rezultate. Šele taki rezultati omogočajo ovrednotenje objekta evalvacije in primerjavo z drugimi objekti.

Avtorji se strinjamo, da morajo biti postopki in kriteriji v sistemu evalvacije socialnega varstva

čim bolj standardizirani. Pri tem se sklicujemo na kriterije ameriškega združenja za evalvacijo (American Evaluation Association, AEA). Da bi omogočila ovrednotenje evalvacij, je AEA leta 1988 sprejela standarde za evalvacijo programov (AEA 1988). V njih poudarja štiri temeljne kriterije: uporabnost, izvedljivost, primernost in natančnost. Te štiri kriterije v primeru evalvacije programov natančneje opredeli takole:

Uporabnost. Evalvacija naj služi informacijskim potrebam uporabnikov, ki jim je namenjena. Zato je treba identificirati vpletene in upoštevati njihove potrebe. Evalvatorji morajo biti vredni zaupanja in sposobni opraviti verodostojno evalvacijo. Zbrane informacije morajo odgovoriti na pomembna vprašanja o programu in na potrebe in interese vpletenih. Zorni kot, postopki in utemeljitve, uporabljeni za interpretacijo ugotovitev, morajo biti pazljivo opisani, da so temelji za vrednostne sodbe jasni. Evalvacijska poročila morajo jasno in razumljivo opisati predmet evalvacije in njegov kontekst, namene, postopke in ugotovitve evalvacije. Vmesne ugotovitve in evalvacijska poročila morajo biti posredovani pravočasno. Načrtovanje in izvajanje evalvacije ter poročanje o njej morajo biti taki, da spodbujajo sodelujoče k njeni izvedbi (*follow through*), s čimer se povečajo možnosti za njeno uporabo.

Izvedljivost. Evalvacija mora biti realistična, preudarna, diplomatska in zmerna. Postopki evalvacije morajo biti čim manj moteči, obenem pa morajo omogočati pridobitev potrebnih informacij. Treba je predvideti razlike v zornih kotih različnih interesnih skupin, da pridobimo sodelovanje vseh in se izognemo poskusom, da bi skrajšali izvedbo evalvacije, prikrojili ali napačno uporabili njene rezultate. Evalvacija naj upraviči porabljene vire.

Primernost. Evalvacija naj bo izvedena zakonito, etično in ob upoštevanju dobrobiti vseh vpletenih in tistih, ki jih zadevajo njeni rezultati. Evalvacije naj pomagajo ustreči potrebam celotnega obsega ciljnih uporabnikov. Obveznosti formalnih strank v evalvaciji morajo biti pisno dogovorjene. Pri evalvaciji moramo spoštovati in varovati pravice in dobrobit obravnavanih ljudi. Evalvatorji morajo spoštovati dostojanstvo drugih. Evalvacija mora natančno evidentirati prednosti in slabosti programa, ki ga evalvira. Formalne stranke v evalvaciji morajo zagotoviti, da bodo končni rezultati evalvacije skupaj s

pomembnimi omejitvami dostopni vsem upravičeno zainteresiranim. Konflikte med interesi je treba obravnavati odkrito in pošteno, da ne kompromitirajo procesov in rezultatov evalvacije. Evalvatorjeva poraba sredstev naj bo previdna in etična, da so vsi izdatki pojasnjeni in primerni.

Natančnost. Evalvacija mora razkriti in razjasniti tehnično zadostne informacije o lastnostih, ki določajo vrednost in pomen evalviranega programa. Program, ki ga evalviramo, mora biti jasno in natančno opisan. Vplive konteksta programa moramo podrobno proučiti. Namene in postopke evalvacije je treba spremljati in natančno opisati. Viri informacij, uporabljenih pri evalvaciji programa, morajo biti podrobno opisani. Postopki zbiranja informacij morajo omogočiti interpretacijo, ki bo veljavna za nameravano uporabo. Zbrane informacije morajo biti dovolj zanesljive za nameravano uporabo. Informacije moramo sistematično pregledati in popraviti najdene napake. Kvantitativne in kvalitativne informacije moramo analizirati tako, da lahko učinkovito odgovorimo na vprašanja evalvacije. Sklepe, do katerih pridemo v evalvaciji, moramo eksplicitno upravičiti, da jih lahko vpleteni ocenijo. Evalvacijska poročila naj pošteno odražajo ugotovitve evalvacije. Samo evalvacijo je treba formativno in sumativno evalvirati glede na te in druge pomembne standarde, tako da lahko primerno usmerjamo njeno izvedbo in da lahko ob zaključku vpleteni natančneje raziščejo njene prednosti in slabosti (povzeto po AEA 1988).

Da bi evalvacija čim bolj zadovoljila te kriterije, mora sistem evalvacije zagotoviti stalno spremljanje in evalvacijo programov. To bo omogočalo pregled nad kvaliteto programov, odločanje o potrebnem obsegu posameznih vrst programov, hkrati pa bo to priložnost za same izvajalce, da ugotovijo, kakšna je kvaliteta njihovih programov in kako jo lahko izboljšajo.

NAČIN EVALVACIJE, PREDVIDEN V NACIONALNEM PROGRAMU

V nacionalnem programu socialnega varstva je evalvacija eksplicitno opredeljena samo za spremljanje učinkov sofinanciranih programov. Med temeljnimi usmeritvami za dograditev zakonodaje v prihodnosti pa je v nacionalnem programu socialnega varstva kot prioriteta

naloga zapisana vzpostavitev socialne inšpekcije in evalvatorjev programov.

V načrtu za izvajanje usmeritev in nalog iz nacionalnega programa socialnega varstva do leta 2005 pa je v okviru »nalog ključnih nosilcev pri dograjevanju mreže javnih služb« navedeno, da morajo izvajalci storitev opredeliti mehanizme za sprotno ugotavljanje kakovosti opravljenega dela in za evalvacijo učinkov. Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo opravi občasne *cost-benefit* analize posameznih programov. Navedeno je še, da morajo izvajalci dopolnilnih programov (to so programi in dejavnosti, ki dopolnjujejo sistem javnih služb in jih financirajo država in lokalne skupnosti) vzpostaviti sistem redne evalvacije in spremljanja kvalitete izvajanja programov.

Sistem, ki ga predvidevata nacionalni program socialnega varstva do leta 2005 in načrt za izvajanje usmeritev in nalog iz nacionalnega programa socialnega varstva do leta 2005, temelji zlasti na samoevalvaciji. Avtorji predlagamo poenotenje izvajanja samoevalvacije. Kot podlago bi bilo smiselno uporabiti model evalvacije virov, postopkov, procesov in izidov, ki ga opisujemo v nadaljevanju. Tak model omogoča izvajalcem programov oziroma storitev, da predstavijo svoje delo, poudarijo svoje prednosti in dobre rezultate, hkrati pa določijo področja, ki jih je treba še izboljšati. Samoevalvacija tako dobi funkcijo predstavitve programa in je orodje za izboljšanje kvalitete delovanja.

Tako zastavljeno samoevalvacijo je treba po mnenju avtorjev dopolniti s sistemom rednega evalviranja programov. Sistem evalvacije ne more temeljiti zgolj na samoevalvaciji izvajalcev. Evalvacija je dejanje vrednotenja, se pravi, odločitev o vrednosti, pomembnosti ali utemeljenosti predmeta evalvacije. Ne glede na to, na katerem področju jo izvajamo, je evalvacija zmeraj vezana na določene vrednote ali vrednosti in jo zmeraj izvajamo kot pomoč ali dodatno orientacijo za odločanje. Ad hoc evalvacija je načeloma mogoča brez evalvacijskega raziskovanja in celo brez posebnega zbiranja podatkov. Vendar se pri tem odpre problem veljavnosti, relevantnosti in smiselnosti take evalvacije za nadaljnje delovanje in odločanje. Zaradi teh problemov je treba po mnenju avtorjev zagotoviti sistem zunanje evalvacije.

KDO NAJ IZVAJA EVALVACIJO V SOCIALNEM VARSTVU

Poleg poteka same evalvacije bo treba določiti tudi izvajalce evalvacije, potrebna znanja in veščine, ki jih bodo morali obvladati, in institucije, odgovorne za sistem evalvacije.

Izvajalci evalvacije. Mogoči sta dve rešitvi. Evalvacijo lahko izvajajo izbrani strokovnjaki, ki delujejo na področju socialnega varstva, kot dodatno dejavnost, ali pa v okviru institucij socialnega varstva zaposlimo nove, posebej usposobljene kadre, ki bodo polno zaposleni kot profesionalni evalvatorji. Avtorji zagovarjamo idejo profesionalnih evalvatorjev. Zagotavljanje delovanja sistema evalvacije, ki je potreben za primerno pokritost vseh programov v socialnem varstvu, je po mnenju avtorjev preobsežna naloga, da bi jo lahko kdo opravljal kvalitetno kot dodatno dejavnost. Pri evalvaciji gre za širši pogled na pomen, učinkovitost in uspešnost delovanja programov, v katerem morajo imeti enakopravno besedo vsi vpleteni v program, se pravi, tako izvajalci in uporabniki kakor tisti, ki zagotavljajo vire za izvedbo programov, in vsaj predstavniki okolja, v katerem programi delujejo. Strokovni pogled mora biti sestavni del evalvacije, vendar jezik stroke ne more prevladovati. Prej bi moral v njej prevladovati jezik splošne javnosti. Zato ni nujno in verjetno tudi ne preveč zaželeno, da je evalvator strokovnjak za področje, ki ga bo evalviral. Mora pa biti sposoben med sabo povezati različne jezike in interpretacije: strokovnjakov, uporabnikov, financerjev, javnosti in drugih vpletenih. Ta naloga še daleč ni preprosta, zato zagovarjamo idejo o profesionalnih evalvatorjih. Iz istega razloga predlagamo, da v primeru, ko bo evalvacija občasna naloga izbranih strokovnjakov, ki delujejo v socialnem varstvu, evalvatorji ne evalvirajo programov s področja, na katerem delujejo sami.

Drugi argument za uvajanje profesionalnih evalvatorjev je, da je evalvacija dejavnost, ki se stalno razvija in najde vedno boljše metode in prijeme. Da bi sledili temu procesu in prispevali k njemu, potrebujemo strokovnjake, ki se bodo posvetili ne le sami evalvaciji programov v socialnem varstvu, temveč tudi nadaljnjemu razvoju metod, instrumentov in načinov izvedbe evalvacije na področju socialnega varstva.

Obseg dela, ki ga bodo evalvatorji posvetili sami evalvaciji, je odvisen od tega, kako pogosto

bo treba evalvirati posamezen program. Avtorji smo v obstoječem sistemu našli nekaj čez 350 programov, ki bi jih bilo treba evalvirati. Pri tem smo evalvacijo centra za socialno delo šteli kot enkratno evalvacijo. Uvedba evalvacije v centru za socialno delo po posameznih področjih vsaj podvoji število potrebnih evalvacij. Avtorji menimo, da je treba evalvirati vsak program vsaj enkrat v petih letih. V tem primeru bo po naših ocenah treba evalvirati vsaj 70 programov letno, kar po naših izračunih pomeni polno zaposlitev vsaj dveh evalvatorjev, tudi če ne štejemo časa, potrebnega za nadaljnji razvoj dejavnosti.

Kriteriji za imenovanje evalvatorjev. Kot smo že poudarili, morajo biti zato, da bi zagotovili nepristranskost evalvacije, evalvatorji neodvisni strokovnjaki, ki ne bodo neposredno povezani niti s financerji niti z izvajalci programov, ki jih bodo evalvirali. Izvajalci evalvacije morajo biti predstavniki strok, ki delujejo v socialnem varstvu, (predstavniki strok, ki so lahko po ZSV in drugih predpisih strokovni delavci in strokovni sodelavci v socialnem varstvu), vendar morajo biti dodatno usposobljeni za evalvacijo. Temeljna znanja, potrebna za evalvatorje, so:

- razumevanje pomena, mesta in nalog evalvacije in temeljnih oblik in metod evalvacije
- obvladovanje metod zbiranja in obdelave podatkov, ki bodo uporabljene pri evalvaciji
- splošni pregled nad delovanjem sistema socialnega varstva in problemi, ki se v njem odpirajo
- temeljna znanja iz mikroekonomske analize in računovodstva
- razumevanje in obvladovanje uporabe temeljnih pojmov, na katerih temeljijo predlagani splošni kriteriji evalvacije
- kvaliteta življenja in glavna področja kvalitete življenja
- načela normalizacije, družbenih mehanizmov stigmatizacije in načinov njihovega premagovanja
- perspektiva moči, načela upoštevanja in uporabe virov in zmožnosti, ki jih ima posameznik na voljo za izboljšanje svojega življenja, namesto osredotočenja zgolj na njegove probleme in šibke točke
- problemov funkcioniranja posameznika vsaj na področjih, ki jih bo evalviral;
- splošni pregled nad veljavnimi delovnimi, terapevtskimi ipd. pristopi vsaj na področjih, ki jih bo evalviral

- večšina racionalnega argumentiranja svojih prepričanj in ocen in doseganja sporazuma s posamezniki, ki so drugačnega mnenja.

Institucija, ki bo odgovorna za imenovanje evalvatorjev. Predlagamo, da zaradi pomembnosti evalvacije socialnega varstva, zaradi potrebe po potrditvi sposobnosti evalvatorjev za opravljanje njihovih nalog in zaradi zagotavljanja potrebnega konsenza o strokovnosti evalvatorjev in njihovi kompetentnosti za opravljanje evalvacij evalvatorje imenuje strokovni svet socialnega varstva na predlog institucije, ki bo koordinirala izvajanje evalvacij.

INSTITUCIONALNI POLOŽAJ EVALVACIJE V SOCIALNEM VARSTVU

Ne glede na odločitve o tem, ali bodo evalvacijo izvajali profesionalni evalvatorji ali pa bo izvajanje evalvacije dodatna dejavnost in jo bodo opravljali strokovnjaki, ki bodo primarno opravljali druge naloge, bo treba določiti institucijo, pri kateri bodo imeli sedež profesionalni evalvatorji oziroma ki bo koordinirala delo »honorarnih« evalvatorjev. Če se naročnik odloči, da evalvacija ne bo posebna dejavnost, mora ta institucija evalvatorjem zagotoviti potrebno logistično podporo, za kar bo treba zagotoviti dodatne kadre in dodatna sredstva. Odločitev o tem, katera institucija bo to, po mnenju avtorjev ni v naši kompetenci, saj potegne za sabo organizacijske in finančne posledice, o katerih avtorji nismo pooblašteni odločati, zlasti pa je za to potrebno neposredno strinjanje institucije, ki naj prevzame to nalogo. Avtorji ugotavljamo, da o tem obstaja konsenz, da so »naravni« kandidati za te naloge inštitut za socialno varstvo, fakulteta za socialno delo in socialna zbornica, ne izključujemo pa možnosti, da se oddelek za evalvacijo v socialnem varstvu organizira v okviru ministrstva za delo, družino in socialne zadeve. Še enkrat poudarjamo, da gre za organizacijsko vprašanje, ki ga je mogoče rešiti le z dogovarjanjem med vpletenimi, saj ima pomembne posledice, o katerih avtorji nismo pooblašteni odločati.

ZBIRANJE PODATKOV ZA EVALVACIJO

Enota evalvacije je program oziroma storitev socialnega varstva in ne izvajalec storitve oziroma programa. Pri tem sledimo modelu, uporabljenem v enotnem informacijskem sistemu socialnega varstva (Novak 2000: 32–33); ta kot enoto zbiranja podatkov določa zaokroženo transakcijo, ki je podana z relacijo »uporabnik – storitev«. Kot poročevalsko enoto pa postavlja izvajalca programa oziroma storitve.

Uporabniki se seveda med sabo razlikujejo po teži in trdovratnosti problema, zaradi katerega so vključeni v program, po svojih sposobnostih in po drugih značilnostih. Zato je treba za vsakega uporabiti različne količine virov; uporabiti moramo različne postopke, ki vsak zase porabljajo različne vire v različnih količinah. Prav tako procesi, na katere vplivajo postopki programa, pri vsakem posamezniku potekajo različno hitro in intenzivno, zato je lahko različno tudi trajanje izvajanja potrebnih postopkov. Končno so tudi zaradi vmešavanja dejavnikov in procesov, na katere program s svojimi postopki ne vpliva, izidi različni od uporabnika do uporabnika in pri vsakem uporabniku v različnih obdobjih.

Pri zbiranju podatkov moramo upoštevati, da na učinek programa vplivajo različni dejavniki, tako tisti, ki jih spodbujajo ali zavirajo v programu uporabljeni postopki, kot tudi dejavniki, na katere postopki v programu ne vplivajo neposredno. Zato so spremembe pri posamezniku nepredvidljive. V skupini uporabnikov program teži delovati v smeri razrešitve problemov, se pravi, izboljšanja nekaterih področij kvalitete življenja. Program torej poskuša spreminjati kvaliteto življenja vseh uporabnikov v isto smer. Kolikor mu to uspeva, se morajo spremembe, ki jih spodbudi, odraziti v spremembi povprečne ocene kvalitete življenja v skupini. Če tega učinka ni, lahko rečemo, da program procesov, ki naj bi vodili k izboljšanju življenja svojih uporabnikov, ne uravnava dovolj uspešno. Avtorji zato predvidevamo zbiranje podatkov več uporabnikov (približno 10), učinek programa pa nameravamo ugotavljati iz skupne ocene obravnavanega vzorca.

OBLIKOVANJE OCEN EVALVIRANIH PROGRAMOV

Do sedaj so se številne evalvacije v Sloveniji omejevale zlasti na opis evalviranih programov in njihovih učinkov, izognile pa so se celostni oceni predmeta evalvacije. Kot argument za tako obnašanje so evalvatorji ponavadi navedli, da je ocena naloga naročnikov. Tako stališče podeljuje naročniku pravico veta in mu daje položaj končnega razsodnika, kar pa ni v skladu s predstavljenimi načeli evalvacije. Evalvacija po mnenju avtorjev ne more biti popolna, če ne poda ocene evalviranega programa, ki bi bila javno dostopna in bi omogočila njegovo izboljšanje. Zato morajo evalvatorji oceniti pomembne dimenzije evalviranega programa in svoje ocene javno predstaviti.

Seveda so cene evalvatorjev nujno subjektivne, odvisne od zornih kotov, ki jih imajo posamezni evalvatorji, in podvržene različnim drugim vplivom. Pomembno je torej, da v evalvaciji zagotovimo čim večjo objektivnost ocen. To lahko dosežemo predvsem s tem, da več ocenjevalcev samostojno ocenjuje pomembne vidike posameznega programa. Pomembno za stabilnost ocenjevanja je, da posamezno organizacijo ocenjuje več ocenjevalcev. Prav tako je pomembno, da evalvirani program poleg strokovnih evalvatorjev ocenjujejo tudi predstavniki izvajalcev, uporabnikov in drugih vpletenih skupin. Dobljene ocene različnih ocenjevalcev med sabo primerjamo ter ugotovimo strinjanja, ki jih lahko vzamemo za dober približek realni oceni, in razlike med ocenami, ki kažejo na nezanesljivost ocenjevanja.

Pomembnejša vira nezanesljivosti, ki ju moramo pri evalvaciji upoštevati, sta nejasnost kriterijev ocenjevanja in razlike v zornih kotih ocenjevalcev, zlasti v različnih poudarkih, ki jih posamezni ocenjevalci pripisujejo posameznim elementom kriterijev. Da bi čim bolj nevtralizirali vpliv teh dejavnikov, v svojem modelu ocenjevanja predvidevamo, da bodo evalvatorji razlike v ocenah prediskutirali in bo vsak ocenjevalec podal argumente za svojo oceno. Na podlagi take diskusije lahko ocenjevalci postavijo konsenzualne ocene, s katerimi se vsi dovolj strinjajo, da jih lahko zagovarjajo. Če zagotovimo, da bodo ocenjevalci kompetentni predstavniki vseh vpletenih, s tem povečamo intersubjektivno veljavnost ocen in dosežemo

največjo možno objektivnost v danih okoliščinah. Hkrati skozi tak postopek ocenjevanja programov omogočimo dialog med evalvatorji, predstavniki organizacij in drugih vpletenih, v katerem je mogoče razjasniti razloge za opaženo stanje in najti izboljšave.

Drugi ukrep za objektivnost ocen je vezanje ocenjevanja na konkretne razlike. To nameravamo doseči tako, da bomo v vsako evalvacijo vključili vsaj dve organizaciji hkrati. S tem bomo zagotovili medsebojno primerljivost ocen, saj bodo temeljile na primerjavi razlik med programoma. Obenem bomo na tak način omogočili tudi komunikacijo med organizacijami o izkušnjah, problemih in rešitvah glede evalvacije in lastnega delovanja.

SCENARIJ POTEKA EVALVACIJE

Najpreprostejši scenarij evalvacije bi bil tale. Dva usposobljena evalvatorja bosta evalvirala dve organizaciji. Vsak evalvator bo za svojega od evalviranih programov:

- pridobil za sodelovanje v ocenjevanju vsaj enega od sodelavcev, po možnosti pa tudi uporabnika obravnavanega programa
- ob pomoči predstavnikov organizacije zbral relevantne podatke o programu, ki ga obravnava
- napisal predstavitev, v kateri bodo podatki, relevantni za ocenjevanje organizacij.

Vsak od štirih ali šestih udeležencev evalvacije (dva evalvatorja in po en sodelavec, lahko pa tudi po en uporabnik iz vsakega od obravnavanih programov) bo sam neodvisno ocenil oba programa po relevantnih dimenzijah: na podlagi predstavitev in na podlagi lastnih izkušenj z organizacijo.

Tako bomo dobili štiri ali šest ocen za vsako organizacijo. Pri tem bosta dve oceni (tri ocene) temeljili na izkušnjah iz kontaktov s programom in na poročilu, dve (tri) pa samo na poročilu. Dobljene ocene bodo obdelali in predstavili tako, da bodo razvidna strinjanja in razlike med ocenami.

Podatke in ugotovitve bodo evalvatorji predebatirali med sabo in jih uskladili, nato pa predstavili evalviranim organizacijam, naročnikom evalvacije in drugim zainteresiranim in organizirali diskusijo o rezultatih ocenjevanja.

Na podlagi te diskusije in predlogov za rešitve, ki so se v njej izkristalizirali, bodo evalvatorji

napisali evalvacijski poročili za vsako organizacijo in predloge za nadaljnje izboljšanje postopka evalvacije.

UVAJANJE SISTEMA EVALVACIJE V SOCIALNEM VARSTVU

Predlagani sistem evalvacije nameravamo uveljaviti postopoma in ga v procesu prilagajati realnemu stanju. Pri tem bomo posebno pozornost posvetili temu, da bodo dodatne obremenitve izvajalcev čim manjše, da pa bo zagotovljeno redno zbiranje podatkov, relevantnih za evalvacijo.

Za zanesljivo evalvacijo, ki bi omogočila tudi izboljšanje učinkovitosti programa, bi bilo treba spremljati porabo virov, izvajane postopkov, potek procesov in izide programa na individualnem nivoju za vsakega uporabnika in jih šele na koncu evalvacije združiti v enotne kazalce na nivoju programa. Neposredno zbiranje podatkov na nivoju programa ne omogoča zanesljive evalvacije. Kljub temu avtorji menimo, da je uvajanje zbiranja podatkov na individualnem nivoju v prvem koraku oblikovanja sistema evalvacije prevelik zalogaj. Individualno zbiranje podatkov bi morali rutinsko izvajati programi sami, zato bi lahko ob prehitrem uvajanju prišlo v organizacijah do odporov proti uvajanju evalvacije nasploh in do pritožb o preobremenjenosti izvajalcev z nepotrebno administracijo. Zato v prvi fazi predlagamo uvajanje zbiranja podatkov, združenih na nivoju programov.

Podatki, združeni na nivoju programov ali organizacij, zadostujejo za minimalno evalvacijo programa, ki pa ne omogoči nujno primerjave z drugimi programi. Pri tem je treba poudariti, da je lahko primerjava takih podatkov med organizacijami nezanesljiva, zlasti pa neveljavna, saj ne omogoča vpogleda v dejavnike, ki se prepletajo znotraj vsakega od primerjanih programov. V mislih imamo zlasti težavnost problemov, ki jih imajo posamezniki, njihovo odzivnost na določeno kombinacijo postopkov, ki so bili uporabljeni v programu, prilagodljivost kombinacije postopkov v programu potrebam in značilnostim posameznikov in vplive procesov, ki jih program s svojimi postopki ne more obvladati. Vsi ti pa tudi drugi dejavniki vplivajo na individualne izide, s tem pa tudi na uspešnost in učinkovitost programa. Zbiranje podatkov, združenih na nivoju programa,

premeša te individualne vplive in s tem zamegli povezave med viri, postopki, procesi in izidi. Neugodna kombinacija takih dejavnikov bi lahko torej poslabšala izide ali povečala porabo virov. Na podlagi takih podatkov bi torej sklepali, da je določen program ali celo določen pristop k reševanju problemov manj uspešen ali manj učinkovit, kar pa ne bi bilo upravičeno.

Še zlasti na začetku bo veliko dela z uvajanjem in stabiliziranjem predlaganega sistema evalviranja. Ko bo novi način evalviranja utečen in se bodo pokazale prednosti evalvacije, predvidevamo, da se bo v samih organizacijah, ki jih bomo evalvirali, pokazala potreba po natančnejših evalvacijah in s tem po individualnem zbiranju podatkov. Takrat bi postopno uvedli zbiranje podatkov na individualnem nivoju, ki bi jih predvsem uporabljali sami programi in organizacije, ki jih izvajajo, za zunanjo evalvacijo pa bi uporabili

primerno razčlenjene združene podatke, ki bodo omogočali realno in zanesljivo evalvacijo.

VIRI

- ASA (1998), *The Program Evaluation Standards: Summary of the Standards*. <http://www.eval.org/EvaluationDocuments/progeval.html> (11. oktober 2004).
- Nacionalni program socialnega varstva do leta 2005 (2000). *Ur. l. RS*, 31/2000: 3777-3787.
- Načrt za izvajanje usmeritev in nalog iz nacionalnega programa socialnega varstva do leta 2005 (2002). *Ur. l. RS*, 45/2002.
- M. Novak (ur.) (2000), *Enotni informacijski sistem socialnega varstva v Republiki Sloveniji*. Ljubljana: Inštitut RS za socialno varstvo.
- M. Q. Patton (1997), *Utilisation-Focused Evaluation*. London: Sage Publications.

Andreja Kavar Vidmar

BREZPOSELNOST IN UPOKOJITEV

UVOD

Marie Jahoda je v dolgoletnem raziskovanju zaposlovanja in brezposelnosti ugotovila, da ima zaposlitev za posameznika posledice, ki jih je opredelila kot manifestne in latentne. Manifestna posledica zaposlenosti je plačilo za delo, latentne pa so: struktura časa, stiki izven družine, status in identiteta, povezovanje individualnih ciljev s skupnimi in zakonitost in kontrola. Avtorica izrecno pravi, da gre za razliko med zaposlenostjo in brezposelnostjo, ne med delom in nedelom (Jahoda 1982: 6). Ob nastopu brezposelnosti posledice zaposlitve prenehajo. Podobne posledice nastopijo ob upokojitvi. Brezposelnost in upokojitev sta pravno različno urejeni, ljudje ju različno dojemajo. S stališča prenehanja zaposlitve in njenih posledic pa sta si v marsičem podobni. V nadaljevanju bo prikazano, kako učinkuje prenehanje zaposlenosti v primeru brezposelnosti oziroma upokojitve. Primerjava se nanaša na brezposelne, ki so izgubili zaposlitev, in starostne upokojence. Namen prispevka je osvetliti položaj osebe potem, ko se je upokojila. Pri navajanju zakona o pokojninskem in invalidskem zavarovanju (ZPIZ-1) niso upoštevane prehodne določbe glede starosti in pokojninske dobe. Zaradi sklicevanja na predpise je v tekstu največkrat uporabljena moška slovnična oblika.

PREHOD

Brezposelnost in starost sta v zakonodaji opredeljeni kot socialna primera (ZZZPB, čl. 1; ZPIZ-1, čl. 3.). Slovenski avtorji se pri opredeljevanju socialnega primera večinoma sklicujejo na A. Radovana (Rozman, Radovan 1978: 155):

Vse dogodke, ki prizadenejo v takšni ali drugačni obliki človeka, imenujemo socialne primere (tudi rizike). Če so ti socialni primeri zavarovani, uporabljamo zanje tudi izraz zavarovani primer. Za pokritje teh primerov je treba izdelati ustrezen sistem socialne varnosti, to je povračilo za posledice različnih dogodkov, ki prizadenejo človeka.

To zelo široko definicijo Radovan omejuje z navedbo, da imajo ti dogodki vpliv na ekonomski položaj posameznika, ker povzročajo zmanjšanje njegovega dohodka in/ali povečanje njegovih izdatkov.

Prehod iz zaposlenosti v brezposelnost ali v upokojitev je pravno in dejansko različen.

Brezposelnost lahko nastopi iz različnih razlogov, največkrat proti volji prizadetega. Zakon o delovnih razmerjih določa načine prenehanja pogodbe o zaposlitvi, odpovedne roke in postopek ob prenehanju delovnega razmerja. Brezposelnost v teku delovne kariere lahko nastopi večkrat ali nikoli. Velja za socialni primer, katerega trajanje je razmeroma kratko. Statistični podatki kažejo, da je med brezposelnimi vedno več dolgotrajno brezposelnih, ki so brezposelni več kot eno leto. Junija 2005 je bilo od vseh registriranih brezposelnih 48,2 % dolgotrajno brezposelnih (*Mesečne informacije*: 3) Brezposelnosti naj bi sledila ponovna zaposlitev, ki je glavni cilj aktivne politike zaposlovanja. Nekateri instituti zakona o delovnih razmerjih in ukrepi aktivne politike zaposlovanja so namenjeni tudi še zaposlenim delavcem, ki so v postopku prenehanja delovnega razmerja, vendar bodoči brezposelni nimajo prav veliko časa in priložnosti za pripravo na novi položaj. Izjema so dolgotrajne agonije podjetij, ki jih je mogoče spremljati v sredstvih javnega obveščanja.

Upokojitev je dogodek, ki ga zaposleni pričakujejo in ga večina dočaka. »Prisilne upokojitve«,

o kateri piše Pečjak (1998: 5, 6, 76), ni več. Določba zakona o obrambi (ZObr-UPB1, čl. 92, odst. 11), ki pravi, da vojaški osebi preneha delovno razmerje na obrambnem področju najpozneje do konca koledarskega leta, v katerem izpolni pogoje za pridobitev pravice do starostne pokojnine, je izjema, ki je utemeljena s posebnostmi poklicnega dela v vojski (gl. odločbi ustavnega sodišča U-I-329/04-7 in U-I-329/04-15). V mejah pravne ureditve, razmer v delovni organizaciji in življenjskih okoliščin je upokojitev mogoče načrtovati. Delavec, ki izpolni pogoje za upokojitev, mora presoditi, kdaj je čas, da prepusti delovno mesto mlajšim.

Veljavna pokojninska zakonodaja določa kot polno starost za upokojitev, to je tisto, ob kateri se zavarovanci lahko upokojijo brez odbitkov zaradi nižje starosti, 63 let za moške in 61 let za ženske. Leta 2004 je bila povprečna starost prejemnikov starostnih pokojnin, ki jim je bila prvič priznana pravica do pokojnine, 59 let in 7 mesecev; za ženske 57 let in 3 mesece, za moške 62 let in 5 mesecev (Letno poročilo ... 2005: 26). Polna delovna doba (ZPIZ-1 ne uporablja več izraza polna pokojninska doba) je 40 let za moške in 38 let za ženske. Nadaljevanje dela po dopolnjeni polni starosti in dopolnjeni polni dobi zakon dopušča in celo spodbuja z ugodnejšo odmero starostne pokojnine za daljšo delovno dobo in višjo starost (ZPIZ-1, 51. in 53. čl.). Zavarovanci se starostno upokojijo praviloma enkrat za vselej, vendar je povratek v zaposlitev ali drugo vrsto plačanega dela mogoč. Mnogi avtorji predvidevajo, da bo v bodoče upokojevanje postajalo vedno bolj fleksibilno (Schulz 2002, Walker 2002).

Slovenski zakon ureja možnost delne pokojnine, ki jo lahko pridobi zavarovanec, ki je izpolnil pogoje za starostno pokojnino, če je v delovnem razmerju za največ polovico polnega delovnega časa (ZPIZ-1, čl. 58). Delna pokojnina omogoča mehkejši prehod iz zaposlitve v upokojitev in posredovanje izkušenj naslednikom na delovnem mestu. Do decembra 2003 je bilo uveljavljenih 75 delnih pokojnin (Belopavlovič 2005: 117). Možnost delnega upokojevanja se v drugih evropskih državah uporablja bistveno pogostjeje (*op. cit.*: 111). Podaljševanje zaposlitve in ponovno zaposlitev starejših delavcev ovirajo predsodki do starejših delavcev. Težave pri ohranjanju zaposlitve za starejše delavce upošteva ZDR (čl. 114) s posebnim pravnim varstvom pred odpovedjo.

Brezposelnost in upokojitev sta stresna dogodka. Na ocenjevalni lestvici stresa od 1 do 100 po Holmesu in Raheu je izguba službe ocenjena s 50, upokojitev pa s 45 (po Pečjak 1998: 14). Pečjak (*op. cit.*: 74) navaja, da je upokojitev za ljudi, ki niso marali svojega dela, »blagoslov«, za tiste, ki so radi delali, pa huda frustracija.

Zakon o socialnem varstvu kot storitev, namenjeno odpravljanju socialnih stisk in težav, navaja pomoč delavcem v podjetjih, zavodih in pri drugih delodajalcih. Ta obsega svetovanje in pomoč pri reševanju težav, ki jih imajo delavci v zvezi z delom v delovnem okolju in ob prenehanju delovnega razmerja ter pomoč pri uveljavljanju pravic iz zdravstvenega, pokojninskega in invalidskega zavarovanja ter otroškega in družinskega varstva (čl. 18). Pomoči ob prenehanju delovnega razmerja so lahko torej deležni bodoči brezposelni in bodoči upokojenci. Če so za zaposlene ob koncu delovne kariere organizirani programi priprave na upokojitev, vsebujejo pripravo na življenje, ki naj bo aktivno, vendar izven delovnega razmerja.

Upokojitev običajno spremljajo značilni obredi prehoda, kot so pogostitev, poslovljni govori, obdarovanje in podobno, odvisno od kulture organizacije.

Brezposelni in upokojenci so vzdrževano prebivalstvo. Zaradi socialnih, političnih in ekonomskih razlogov se socialna primera brezposelnosti in starosti včasih prekrivata ali prehajata eden v drugega. Predčasna starostna pokojnina po zakonu o pokojninskem in invalidskem zavarovanju iz leta 1992 je tipičen zgled za preoblikovanje dejanske brezposelnosti v prezgodnjo starost.¹ Temu nasprotni sta določili zakona o zaposlovanju in zavarovanju za primer brezposelnosti, po katerih se zavarovancem, ki jim po izteku denarnega nadomestila ali denarne pomoči za primer brezposelnosti do izpolnitve pogojev za upokojitev manjka največ tri leta, plačuje prispevek za pokojninsko in invalidsko

¹ Po 40. členu ZPIZ so se lahko predčasno upokojili zavarovanci s 35 let delovne in 58 let starosti in zavarovance s 30 let pokojninske dobe in 53 let starosti, če je delovno razmerje prenehalo zaradi stečaja ali likvidacije in ni bilo mogoče zagotoviti druge zaposlitve, če je delovno razmerje prenehalo iz operativnih razlogov, če je bil zavarovanec invalid II. ali III. kategorije ali če je bil nezaposlen in je bil v zadnjih 24 mesecih najmanj 12 mesecev prijavljen na zavodu za zaposlovanje kot iskalec zaposlitve.

zavarovanje (ZZZPB, čl. 26) oziroma se jim do upokojitve plačuje denarna pomoč (ZZZPB, čl. 37). To so brezposelni zavarovanci, ki za ponovno zaposlitev nimajo več realnih možnosti in na zavodu za zaposlovanje čakajo na upokojitev. Formalni status brezposelne osebe jim zagotavlja minimalne finančne dajatve do prehoda v formalni status upokojenca, v katerem dejansko že so.

DELO BREZPOSELNIH IN UPKOJENCEV

Brezposelnost in upokojitev sta socialna primera zato, ker se prizadeti ne morejo več preživljati z delom in ker ne dobijo zaposlitve oziroma za zaposlitev zaradi starosti niso več dovolj sposobni. Plačana aktivnost je v neskladju z domnevama o pomankanju zaposlitve in o nesposobnosti za zaposlitev. Položaja zaposlene osebe na eni strani in brezposelne osebe in upokojenca na drugi nista združljiva (z izjemo položaja delavca, ki dela z nepolnim delovnim časom in išče zaposlitev s polnim delovnim časom ter zavarovanca, ki se je delno upokojil). Med domnevo popolnega pomanjkanja zaposlitve ali nesposobnosti za delo in dejanskim stanjem so velike razlike. Mnogi brezposelni in upokojenci dobijo priložnost opravljati plačano delo, ki ni delovno razmerje. Brezposelni, ki prejema denarne dajatve iz zavarovanja za brezposelnost, lahko pridobiva dodatne dohodke z vednostjo zavoda za zaposlovanje. Če ti presegajo določeno vsoto, se nadomestilo zniža (ZZZPB, čl. 33 b). Znižanje pokojnine glede na dodatne dohodke uživalca pokojnine, ki še ni dopolnil polne starosti (63 let za moške, 61 let za ženske) določa tudi ZPIZ-1². Izvajanje te določbe je bilo odloženo do 1. 1. 2004 (ZPIZ-1C, čl. 428 b). Po dopolnjeni polni starosti dohodki upokojencev, ki ne izvirajo iz zaposlitve, ne povzročajo več zniževanja pokojnine.

² Zmanjšana pokojnina se izplačuje od 1. januarja naslednjega leta po vročitvi odločbe davčne uprave o dohodkih iz obdobja po začetku izplačevanja pokojnine, glede na katere se ugotavlja odstotek zmanjšanja pokojnine po prejšnjem odstavku oziroma po predložitvi odločbe tujega davčnega organa o obračunu dohodnine. Podrobnejše določbe o postopku za zmanjševanje po prejšnjih odstavkih določi minister, pristojen za delo, v soglasju z ministrom, pristojnim za finance (ZPIZ-1, čl. 183, odst. 5 in 6).

Različne oblike upokojskega dela so praktičen izraz konceptov produktivnega staranja (*productive ageing*) oziroma aktivnega staranja (*active ageing*) (Schulz 2002: 95–96; Walker 2002: 122–125). Pričakovanja starejših prebivalcev, da bodo po upokojitvi deležni še česa drugega kot prostega časa in družinskih obveznosti, so sovpadla z zaskrbljenostjo zaradi stroškov s pokojninami in zdravstvenim varstvom (Walker 2002: 123). Omejitve za zaposlovanje in delo starih so se zmanjšale. Produktivno staranje se nanaša na proizvodnjo dobrin in uslug in je zlasti instrumentalno in ekonomistično. Modernjši koncept aktivnega staranja se nanaša na širši sklop aktivnosti in poudarja sodelovanje in vključitev starih ljudi v družbo kot polnovrednih državljanov. Podoben je Ramovšev koncept kakovostne starosti.

Plačano delo upokojencev je v Sloveniji dokaj razširjeno. Pogosto vprašanje novim upokojencem je: »Kaj boš pa zdaj delal/a?«, s čemer ni mišljena zgolj poraba časa, ampak tudi plačana delovna aktivnost. Razlogi za delo upokojencev so različni. Delovna sposobnost ne preneha z aktom upokojitve, temveč upada postopoma. Upokojenci so še bolj ali manj sposobni za delo. Delodajalci jih najemajo za občasna dela, nadoomeščanje odsotnih delavcev, kot svetovalce in podobno. Upokojenci delajo zaradi materialnih razlogov in zaradi stika s svetom dela.

Pogosti so primeri, ko pravkar upokojeni delavci na podlagi podjetne, avtorske ali druge pogodbe opravljajo prejšnja ali podobna dela za organizacijo, kjer so bili zaposleni neposredno pred upokojitvijo. Tak način dela je očitno ugoden za obe strani. Lahko pa nastopijo problemi zaradi posledic prenehanja zaposlitve. Novi upokojenec ni več zaposlen pri delodajalcu. Se torej še lahko v stikih s tretjimi osebami predstavlja kot član delovne organizacije? Kako zagotoviti delovni prostor, urediti povračilo stroškov v zvezi z delom, uporabo delovnih sredstev, uporabo identifikacijskih kartic, ključev, službenega telefona, avtomobila itn.?

PLAČILO ZA DELO

Plačilo za delo je manifestna posledica zaposlenosti, ki se konča s prenehanjem zaposlitve. Za zavarovance zavarovanja za brezposelnost in pokojninskega zavarovanja so ob prenehanju

zaposlenosti določene denarne dajatve iz sistema socialne varnosti, ki jih lahko uveljavijo, če izpolnjujejo predpisane pogoje.

Denarni pravici za primer brezposelnosti sta denarno nadomestilo in denarna pomoč. Višina denarnega nadomestila je odvisna od plače zavarovanca v zadnjih 12 mesecih pred nastankom brezposelnosti. Denarno nadomestilo ne sme biti nižje od 100 % zjamčene plače po zakonu, zmanjšane za davke in prispevke, ki se obračunavajo od zjamčene plače, in ne višje od trikratnika tako določenega najnižjega nadomestila (ZZZPB, čl. 21, odst. 3). Od 1. 8. 2004 znaša zjamčena plača 54.385 SIT (IUS.INFO, plače). Trajanje prejemanja denarnega nadomestila je odvisno od trajanja predhodne zaposlitve in od starosti zavarovanca. Za zavarovanje nad 25 let lahko traja prejemanje denarnega nadomestila najdlje 12 mesecev. Le za zavarovance, starejše od 50 let, lahko traja prejemanje nadomestila največ 18 mesecev, za tiste, ki so starejši od 55 let, pa največ 24 mesecev. Po izteku pravice do denarnega nadomestila lahko zavarovanec uveljavi pravico do denarne pomoči, če izpolnjuje pogoj cenzusa (ZZZPB, čl. 35). Denarna pomoč znaša 80 % zjamčene plače, zmanjšane za davke in prispevke (čl. 36). Izplačuje se največ 15 mesecev. Brezposelni osebi, ki ji do upokojitve manjkajo največ tri leta, se denarna pomoč izplačuje do upokojitve (ZZZPB, čl. 37).

Starostna pokojnina je dosmrtna pravica. Če uživalec pokojnine ponovno sklene delovno razmerje ali začne opravljati dejavnost, na podlagi katere je zavarovan, se mu pokojnina v tem času ne izplačuje. Pokojninska doba in plača iz ponovnega zavarovanja pa se mu upoštevata ob ponovni odmeri pokojnine (ZPIZ-1, čl. 178 in 180). Višina starostne pokojnine je odvisna od pokojninske osnove in pokojninske dobe. Pokojninska osnova je valorizirano mesečno povprečje plač, ki jih je zavarovanec prejel v najugodnejših zaporednih 18 letih zavarovanja po 1. 1. 1970. (ZPIZ-1, čl. 39, odst. 1). Zakon določa najnižjo in najvišjo pokojninsko osnovo. Najvišja pokojninska osnova je štirikratnik najnižje pokojninske osnove. Od 1. 3. 2005 znaša najnižja pokojninska osnova 102.784,72 SIT, najvišja pokojninska osnova pa 410.994,88 SIT (IUS.INFO, pokojnine).

Najnižja in najvišja pokojninska osnova sta izraz načela solidarnosti v pokojninskem zavarovanju. Za upokojence z zelo nizkimi plačami ali drugimi prejemki iz dela je najnižja pokojninska

osnova ugodnost. Za upokojence z razmeroma visokimi plačami pa institut najvišje pokojninske osnove povzroči še dodatno razliko med plačo in pokojnino. Kolikor bolj zavarovančeva individualna pokojninska osnova presega najvišjo določeno pokojninsko osnovo, toliko večja je razlika v prejemkih pred upokojitvijo in po njej.

Starostna pokojnina se odmeri od pokojninske osnove v odstotkih, glede na dopolnjeno pokojninsko dobo, in sicer za zavarovance z zavarovalno dobo 15 let v višini 35% pokojninske osnove (moški) oziroma 38 % pokojninske osnove (ženska), nato pa se za vsako nadaljnje leto pokojninske dobe odmerni odstotek poveča za 1,5 %. (ZPIZ-1, čl. 50, odst. 1). Odmerni odstotek za polno dobo, v celoti izpolnjeno po določbah ZPIZ-1, bo znašal 72,5 % osnove.

Denarno nadomestilo in denarna pomoč za brezposelnost in starostna pokojnina se valorizirajo v skladu s predpisi. Z zadnjo novelo (ZPIZ-1F, čl. 8-10) je določen ugodnejši način usklajevanja pokojnin, kot je bil v veljavi doslej.

Denarne pravice iz sistema socialne varnosti so tako za brezposelne kot za upokojence nižje, kot je bilo plačilo za delo pred prenehanjem zaposlitve. Za brezposelne, ki se ponovno zaposlijo, je znižanje dohodkov začasno, za upokojence, ki le redko in za krajše obdobje ponovno sklenejo pogodbo o zaposlitvi, pa stalno. Od odmerjene pokojnine je treba plačevati akontacijo dohodnine, kar mesečni prejemek še zniža. Zato je ob izplačilu prve pokojnine marsikdo neprijetno presenečen, ker je nakazilo nižje od zneska v odločbi o starostni pokojnini. S prenehanjem zaposlitve odpadejo prejemki poleg plače, kot sta nadomestilo za prehrano med delom in nadomestilo za prevoz na delo. Namesto regresa za letni dopust prejmejo upokojenci letni dodatek. Ta je na novo urejen z ZPIZ-1F (čl. 7). S prenehanjem zaposlitve prenehajo tudi morebitne bonitete, kot so uporaba službenega avtomobila, plačilo mobilnega telefona in različne drobne ugodnosti, odvisne od vrste zaposlitve in organizacije, kjer je bil upokojenec zaposlen.

Brezposelni, ki jim je pogodba o zaposlitvi prenehala iz poslovnih razlogov ali iz razloga nesposobnosti, imajo po ZDR pravico do odpravnine. Osnova za izračun odpravnine je povprečna plača v zadnjih treh mesecih pred odpovedjo. Višina odpravnine je odvisna od trajanja dela pri delodajalcu in znaša od petine do tretjine osnove za vsako leto dela (ZDR, čl. 109).

Pravico do odpravnine imajo tudi upokoјenci. V primeru upokoјitve pripada delavcu ob odpovedi pogodbe o zaposlitvi odpravnina v višini dveh povprečnih mesečnih plač v Sloveniji za preteklo tri mesece oziroma v višini dveh povprečnih mesečnih plač delavca za preteklo tri mesece, če je to za delavca ugodneje (ZDR, čl. 132). Odpravnina se všteje v osnovo za odmero dohodnine. Zaradi časovnega zamika novi upokoјenec v času, ko že prejema pokojnino, plača dohodnino za preteklo leto, ko je poleg plače prejel tudi odpravnino.

Bodoči upokoјenci, ki bodo sorazmerno svojim vplačilom v sistem dodatnega pokojninskega zavarovanja (drugi steber) in na druge načine poskrbeli za socialno varnost v primeru starosti, bodo manj občutili upad dohodkov, težko pa se mu bodo povsem izognili.

Kljub občutnemu znižanju dohodkov v primerjavi z obdobjem, ko so bili zaposleni, so upokoјenci na trgu še vedno upoštevanja vredna skupina potrošnikov. Organizacije s področja turizma, trgovine na drobno, prometa, kulturne ustanove in drugi ponudniki imajo za upokoјence številne ugodnosti. Popust v hotelih, predvsem v času izven sezone, je postal pravilo. Verjetno bi brez upokoјencev številni turistični kraji težko prebrodili suhe mesece. Vedno več trgovin ima 10 % popusta za nakupe upokoјencev, običajno prvi dan v mesecu, nekatere tudi dva ali tri dni ob času nakazila pokojnin. Popuste za upokoјence imajo tudi železnica, gledališča, galerije in gotovo še kdo. Večina teh ugodnosti je vezana na plačilo z gotovino ali plačilno kartico. Posojila so starejšim ljudem, torej večinoma upokoјencem, težje dostopna. Banke upokoјencem posojila odobrijo s pogojem, da odplačajo zadnji obrok, preden dopolnijo 75 let starosti.

V nasprotju z upokoјenci brezposelni ne veljajo za tržno zanimivo populacijo, ki bi bila deležna popustov. Omejitve pri najemanju posojil veljajo večinoma za vse osebe, ki nimajo rednih prejemkov iz dela, torej tudi za brezposelne.

STRUKTURA ČASA

Vsakdo, ki živi v industrijski družbi, je vjen trdne strukture časa (Jahoda 1982: 22). Z uva­janjem fleksibilne organizacije dela je struktura časa postala manj toga, kot je bila pred dvajsetimi leti. Še vedno pa zaposlitev močno vpliva na razporeditev časa v vsakodnev­nem življenju.

Brezposelnim in upokoјencem je skupna sprememba strukture časa in življenjskega ritma, ki nastopi s prenehanjem zaposlitve. Brezposelni in upokoјenci naj bi po splošnem mnenju imeli v izobilju eno najpomembnejših dobrin, čas. Po Jahodi to ni prosti čas. Prosti čas je komple­mentaren delovnemu in ne njegov nadomestek (Jahoda 1982: 24).

Za sodobne brezposelne čas brez zaposlitve nikakor ni prosti čas. V Sloveniji jim zakon v skladu z aktivno politiko zaposlovanja nalaga določene obveznosti: aktivno iskati zaposlitev, biti na voljo itn. Pravzaprav je njihov »delovni čas« strogo urejen in hkrati mnogo manj predvidljiv kot delovni čas zaposlenih. Nadzor nad izvajanjem obveznosti brezposelnih je urejen s posebnim pravilnikom.

Upokoјencem je na voljo vsak dan 24 ur carstva svobode. Marsikdo se v njem sprva težko znajde. Pri tistih, ki ne živijo sami, sprememba utečenega ritma vsakodnevnih banalnih opravkov od jutranje uporabe kopalnice do večernega gledanja televizije povzroči spremembe tudi v razporeditvi časa sostanovalecev. Spremembe ali vsaj možnosti zanje so v uporabi časa v teku dneva, tedna in celega leta. Sobota in nedelja za upokoјence nista več edina dela prosta dneva v tednu. Delovanje uslužnostnih dejavnosti, prometa in drugega je prilagojeno aktivni populaciji. Na delovni teden je vezan tudi delovni in prosti čas še ne upokoјenih bližnjih oseb, kar vse omejuje časovno razporejanje dejavnosti upokoјencev. Najbolj opazen je premik počitnic v čas izven turistične sezone. Odziv posameznikov na svobodnejše razpolaganje s časom je odvisen tudi od tega, kakšni so bili časovni pritiski pri njihovem delu³.

Znane so šale o upokoјencih, ki da nikoli nimajo časa. Za tako stanje obstaja več razlogov. Prilagoditev novi strukturi časa poruši desetletja trajajočo rutino. Oblikovanje novega časovnega vzorca zahteva napor in terja čas. Nekateri se po upokoјitvi začno ukvarjati z novimi dejavnostmi ali sprejmejo nove obveznosti v družini in gospodinjstvu. Kot je znano, staranje ljudi v večji ali manjši meri upočasni. S prenehanjem zaposlitve za mnoga opravila ni več postavljениh časovnih omejitev. Hitenje zaradi zunanjih razlogov večinoma ni več potrebno. Vprašanje pa

³ Npr. medicinska sestra – babica, ki je prvi dan po upokoјitvi ob obisku kavarne izjavila: »Zdaj imam končno čas.«

je mogoče postaviti tudi drugače. So upokojenci in drugo neaktivno prebivalstvo prepočasni ali zaposleni preveč hitijo?

STIKI IZVEN DRUŽINE

Zaposlitev ostaja najvažnejši način vključenosti (Walker 2002: 124). Za večino ljudi je zaposlitev glavni vir socialnih stikov zunaj družine (Jahoda 1982: 24). Delovno okolje je kraj delovnih stikov in druženja s sodelavci, poslovnimi partnerji in uporabniki. S prenehanjem zaposlitve se večina teh stikov pretrga. V delovnem okolju se med sodelavci spletejo tudi osebne vezi, ki se lahko po upokojitvi in nastopu brezposelnosti ohranijo. V vsakem primeru pa se spremeni oblika druženja, vsebina pogovorov in drugo, ker so interesi zaposlenih in brezposelnih ali upokojencev pač različni. Za ljudi, ki so se v času zaposlitve družili predvsem z osebami, ki so jih srečevali v službi, pomeni prenehanje zaposlitve spremembo, osiromašenje ali izgubo velikega dela medosebnih kontaktov in osiromašenje socialne mreže.

Za brezposelne so stiki z ljudmi izven družine pomembni tudi zato, ker družinsko vzdušje zaradi brezposelnosti postane napeto.

Domače delo ne omogoča takih stikov zunaj družine. Pomen zaposlitve je razviden iz raziskave o brezposelnih ženskah iz 80-ih let, ki so prevzele vlogo gospodinje. Polovica se jih je hotela zaposliti, ker so se počutile osamljene in so si želele biti med ljudmi (Jahoda 1982: 54).

STATUS IN IDENTITETA

Prenehanje zaposlenosti povzroči izgubo dotedanjega statusa in identitete. »Status je družbeni fenomen, zasidran v vrednostnem sistemu družbe; identiteta je bolj osebni pojem, ki se praviloma nanaša na predstavo človeka o samem sebi« (Jahoda 1982: 26). V osebni izkušnji sta pojma tesno povezana. Poklic in mesto v hierarhiji delovne organizacije pomenita bolj ali manj visok položaj, ki osebo definira ne le v delovnem okolju, temveč v družbi na splošno. Gerontologi opozarjajo na posledico izgube vlog v družbi, ki nastopi, ko posamezniki zapustijo mesto v plačani delovni sili (Schulz 2002: 88). Ugled, ki je povezan z opravljanjem dela in poklica, z

brezposelnostjo in upokojitvijo preneha. Nadaljuje se kvečjemu s predznaki »bivši«, »nekdanji«. Delna izjema so pripadniki razvitih profesij, npr. zdravniki. Kot formalni znak statusa se ohranijo akademski naslovi, ki imajo za upokojence simbolično vrednost. Če magistri in doktorji znanosti postanejo brezposelni, je akademski naziv verjetno razlog za še dodatno stisko.

Po izrecni določbi zakona upokojeni visokošolski učitelji, znanstveni delavci in visokošolski sodelavci obdržijo naziv, ki so ga imeli ob upokojitvi (ZVis, čl. 56, odst. 6).

Pripadnost delovni organizaciji je pri nekaterih posameznikih in v nekaterih okoljih zelo močna. To velja zlasti za večje in uspešne organizacije. Iz polpreteklega časa je znano, da so se zaposleni npr. v Iskri opisovali kot »iskraši«. Z brezposelnostjo in upokojitvijo formalna pripadnost organizaciji preneha. Upokojencem pogosto ostane povezava v obliki vabil na novoletna srečanja in podobne dogodke.

Brezposelni, ki se ponovno zaposlijo, pridobijo nov status in identiteto, vezano na novo zaposlitev. Prejšnji se nanaša na delovne izkušnje in obdobje v delovni karieri. Upokojenci pridobijo nov in popolnoma drugačen status upokojenca. Pri mnogih upokojencih se delovni in poklicni status ponovno in zadnjič pojavi v osmrtnici.

Z nastopom brezposelnosti oziroma z upokojitvijo postanejo brezposelni oziroma upokojenci pripadniki dveh manjšinskih skupin, do katerih imajo zaposleni, javno mnenje in institucije specifičen, bolj kot ne negativen odnos (gl. npr. Gačša 2005). Sindikati skrbijo predvsem za svoje aktivne člane. Uspešnost gospodarstva se meri poleg drugega s stopnjo brezposelnosti. Brezposelnih naj bi bilo čim manj.

Posredno naj bi bilo tudi upokojencev čim manj. Razmerje med številom zaposlenih in številom upokojencev postaja največji problem pokojninskega zavarovanja tako v Sloveniji kot v mednarodnem merilu. To razmerje se navaja kot glavni, če ne sploh edini razlog pokojninskih reform. Nujnost pokojninskih reform je očitna ter jo je mogoče razumeti in sprejeti, nikakor pa ni mogoče sprejeti sovražnega govora, ki jih spremlja. Na negativni odnos do upokojencev je bilo opozorjeno že v sredstvih javnega obveščanja (gl. npr. Brščič, Kešeljevič 2005 in Rus 2005). Pisci, ki opozarjajo na »upokojsko nevarnost«, pozabljajo, da vzdržen pokojninski sistem ni le v interesu upokojencev, temveč zlasti

v interesu aktivnega prebivalstva. Ustvarjanje konflikta med generacijami prikriva konflikt med bogatimi in revnimi znotraj generacij ter med tistimi, ki so plačevali prispevek za pokojninsko zavarovanje, in tistimi, ki ga niso.

Status je pomemben v socialni mreži. Izguba statusa povzroči spremembo vloge in moči v socialni mreži. Upokojenec in še zlasti brezposelni nista več referenci, ki bi omogočali dostop do virov dobrin. Spremenita se v prejemnika. Brezposelni z visokim statusom imajo oziroma so imeli širšo in močnejšo socialno mrežo. Iz medijev je mogoče razbrati, da npr. ugledni pripadniki političnih strank in menedžerji praviloma niti ne postanejo »pravi« brezposelni, ampak najpozneje po izteku materialnih ugodnosti, kot so odpravnina ali prejemanje prejšnje plače, dobijo zaposlitev ali funkcijo z bolj ali manj enakovrednim statusom (če niso zaradi pripadnosti mreži, ki je izgubila moč, postali »kontaminirani«).

POVEZOVANJE OSEBNIH CILJEV S SKUPNIMI

Uspešne organizacije motivirajo zaposlene tudi tako, da povezujejo osebni napredek zaposlenih z razvojem organizacije. Kariera posameznikov in kariera organizacije se usklajujeta in podpirata. Dober primer za to je fakulteta za socialno delo, ki se je razvila iz šole za socialne delavce prek višje in visoke šole za socialno delo. Vzporedno s tem so zaposleni pridobivali akademske stopnje in nazive univerzitetnih učiteljev. Kariera organizacije ne bi bila mogoča brez kariere učiteljev in narobe.

S prenehanjem zaposlitve taka vez v glavnem preneha. Brezposelni, ki jim je bila odpovedana pogodba o zaposlitvi iz poslovnih razlogov, imajo prednostno pravico do zaposlitve, če delodajalec v roku enega leta zaposluje nove delavce. (ZDR, čl. 102) Ponovno zaposlovanje je praviloma znak uspešnosti organizacije, zaposlitev pa je glavni cilj brezposelnih. Upokojencem je uspešnost organizacije, kjer so bili zaposleni, lahko vir zadovoljstva, ker so prispevali k uspešnemu projektu. V obdobju krize nekaterih gospodarskih panog, ko se ukinjajo nekdanja uspešna podjetja, takega zadovoljstva ni. Upokojenci, ki so bili zaposleni v teh organizacijah, so lahko zadovoljni le s tem, da so se pravi čas upokojili.

ZAKONITOST IN KONTROLA

Delodajalci postavljajo pisana in nepisana pravila, ki se nanašajo na vedenje v delovnem okolju, v določenih primerih pa tudi izven delovnega okolja (npr. prepoved hazardiranja za finančnike, način prehrane za profesionalne športnike), in izvajajo nadzor nad upoštevanjem pravil. S prenehanjem zaposlitve prenehajo omejitve, ki so izhajale iz norm organizacije (izjema je npr. varovanje poslovne skrivnosti). Podobno kot pri strukturi časa, ki je v teku zaposlitve urejena z določbami o delovnem času, odmorih, počitkih in dopustu, lahko svoboda pri posameznikih povzroči negotovost. Ni več pravil o oblačenju in zunanji urejenosti, o vedenju do partnerjev in uporabnikov in drugih omejitev.

Za brezposelne veljajo pravila, ki jih postavljajo zakon in podzakonski akti in so v nekaterih pogledih strožja kot norme in nadzor delodajalca. Pri brezposelnih nastopi sprememba in ne prenehanje pravil. Drugače je pri upokojencih, za katere posebna formalna pravila, ki bi se razlikovala od pravil za druge državljane, ne veljajo. Upoštevati morajo le dolžnosti v zvezi z uživanjem pravic iz pokojninskega zavarovanja. Seveda pa za upokojence kot za vse druge stare ljudi veljajo nenapisane norme vedenja za starejšo populacijo (Pečjak 1998).

SKLEP

Kot je ugotovila že Marie Jahoda, je zaposlenost poseben način vključenosti v družbo.

Posledice prenehanja zaposlitve so pri upokojencih podobne kot pri brezposelnih. Poleg tega so trajne. Prehod iz zaposlitve v upokojitev je zadnji pomembni prehod v življenju.

Iz primerjave med brezposelnostjo in upokojitvijo so razvidne pridobitve in izgube, ki jih pri obeh skupinah povzroči prenehanje zaposlitve. Koristno je, da bodoči upokojenci in tisti, ki so z njimi v stiku, to upoštevajo. Za upokojence so posledice prenehanja zaposlitve manj neugodne kot za brezposelne, nekatere so tudi pozitivne. Čeprav je upokojitev stresna in povzroči bolj ali manj naporno prilagoditev na drugačen način življenja, jo večina novih upokojencev uspešno izvede. Končno je bilo v Sloveniji v letu 2004 povprečno 523.854 prejemnikov pokojnin, kar je več kot četrтина prebivalstva. Od tega je bilo

308.443 (*Letno poročilo ... 2005*: 23) ali približno tri petine starostnih upokojencev, to je tistih, ki so pravico do pokojnine pridobili na podlagi svoje delovne aktivnosti ob dopolnitvi predpisane starosti in pokojninske dobe.

VIRI

- N. Belopavlovič (2005), Delovnopravno varstvo starejših oseb v Republiki Sloveniji, *Podjetje in delo*, XXXI, 1, 196. zv., 98–117.
- B. Brščič, A. Kešeljevič (2005), Upokojenci, grešni kozli tranzicije? *Delo – Sobotna priloga*, 30. 4.
- J. Gačeša (2005), Neprijazen odnos do brezposelnih se zelo krepi: Pogovor z Dušanom Semoličem, predsednikom svobodnih sindikatov. *Delo*, 25. 8.
- IUS.INFO (plače). <http://www.ius-software.si/baze/tabl/plac13htm> (20. 12. 2005)
- IUS.INFO (pokojnine). <http://www.ius-software.si/baze/tabl/poko02htm> (20. 12. 2005).
- M. Jahoda (1982), *Employment and Unemployment: A social-psychological Analysis*. Cambridge University Press.
- Letno poročilo o poslovanju Zavoda za pokojninsko in invalidsko zavarovanje Slovenije za leto 2004 – EPA 199- IV (2005). *Poročevalec Državnega zbora Republike Slovenije*, XXXI, 25 (18. 4. 2005).
- Mesečne informacije (2005). Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje, XII, 6 (junij).
- Odločba ustavnega sodišča U-I-329/04-7. *Ur. l. RS*, 138/04.
- Odločba ustavnega sodišča U-I-329/04-15. *Ur. l. RS*, 53/05.
- V. Pečjak (1998), *Psihologija tretjega življenjskega obdobja*. Bled: samozaložba.
- Pravilnik o načinu in postopku izvajanja nadzora nad izpolnjevanjem obveznosti brezposelnih oseb. *Ur. l. RS*, 17/99.
- J. Ramovš (2003), *Kakovostna starost*. Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka, Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- V. Rozman, A. Radovan (1978), *Delovna razmerja v združenem delu: Socialna varnost* (3. izd.). Ljubljana: Center za samoupravno normativno dejavnost.
- V. Rus (2005), O pokojninah brez sovraštva do upokojencev. *Delo*, 17. 5.
- J. H. Schulz (2002), The Evolving Concept of "Retirement": Looking forward to the Year 2050. *International Social Security Review*, 55, 1: 85–105.
- Sklep o najnižji pokojninski osnovi in o osnovi za odmero dodatnih pravic. *Ur. l. RS*, 29/05.
- Sklep o najvišji pokojninski osnovi. *Ur. l. RS*, 29/05
- A. Walker (2002), A strategy for active ageing. *International Social Security Review*, 55, 1: 121–139.
- Zakon o delovnih razmerjih (ZDR). *Ur. l. RS*, 42/02.
- Zakon o obrambi (ZObr-UPB1). *Ur. l. RS*, 103/2004.
- Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju (ZPIZ-1-UPB2). *Ur. l. RS*, 20/04. ZPIZ-1F, *Ur. l. RS*, 72/05.
- Zakon o visokem šolstvu (ZVis-UPB2). *Ur. l. RS*, 100/04.
- Zakon o zaposlovanju in zavarovanju za primer brezposelnosti (ZZZPB). *Ur. l. RS*, 5/91, 12/97, 71/93, 38/94, 69/98, 67/02.

Jana Mali

KONCEPT TOTALNE USTANOVE IN DOMOVI ZA STARE

UVOD

Življenje v domovih za stare je v zadnjih letih postalo področje kritike javnosti, strokovnjakov in uporabnikov. Uporabniki ustanov kot tudi zaposleni strokovnjaki na tem področju ugotavljajo, da koncepti domov iz preteklosti ne ustrezajo današnjim potrebam, željam in zahtevam uporabnikov, prav tako pa tudi ne usmeritvam strok, zastopanih na področju domskega varstva. Na splošno lahko govorimo o pojavu nove filozofije na področju opravljanja socialnih storitev. Bistveno ni več vprašanje, koliko imamo programov pomoči, koliko ustanov za različne oblike varstva, kako usposobljene strokovne delavce ipd., temveč kako vse to vpliva na reševanje problemov ljudi in njihovo kvaliteto življenja. Pomembne so posebnosti posameznika, njegove potrebe, želje in interesi.

KONCEPTUALNA IZHODIŠČA

POJMOVANJE INSTITUCIJE

Današnjo družbo bi lahko poimenovali tudi organizacijska, saj se rodimo v porodnišnici, zaposleni smo v podjetjih in državnih službah, včlanjeni v združenjih in društvih, na starost pa gremo v dom za stare. Življenje v moderni industrijski družbi se v bolezni in zdravju, pri delu in igri vse bolj odvija v organizacijskih okvirih (Haralambos, Holborn 1999: 278). Pomembna značilnost organizacij, po kateri se te razlikujejo od drugih družbenih enot (družine, prijateljske skupine, skupnosti), je v tem, da je njihov namen doseganje jasno opredeljenih ciljev. Zato so člani organizacije prisiljeni delovati na posebne načine, obenem pa imajo malo besede

pri tem, kako delujejo. To je deterministično gledanje, ki predpostavlja, da človeško vedenje določajo zunanji dražljaji. Tako je vedenje v organizaciji bolj pod vplivom same organizacije kot pa njenih članov. V nasprotju z deterministi pa interakcionisti menijo, da delovanja ne določajo v celoti zunanje sile. Namesto tega ga v veliki meri določajo pomeni, ki jih akterji prisujejo predmetom, dogodkom in delovanjem, sebi in drugim (*op. cit.*: 312). V okviru takega pojmovanja delovanja organizacij se nahaja tudi Goffmanovo pojmovanje totalne ustanove, ki jo opredeljuje kot prostor za bivanje in delo, kjer veliko število posameznikov s podobnim položajem, za precejšnje časovno obdobje odrezanih od širše družbe, živi skupaj prisilno, formalno vodeno življenje. Goffman trdi, da so totalne institucije »drevesnice« za spreminjanje oseb; vsaka je naravni eksperiment o tem, kaj lahko naredimo jazu (*op. cit.*: 313). Za razumevanje tega procesa je treba interakcije, ki se odvijajo v totalni ustanovi, proučiti z vidika oseb v njej. Tako je Goffman značilnosti totalne ustanove spoznaval prek izkustva uporabnikov institucije ter ugotavljal, kako se je preoblikoval in spreminjal njihov koncept jaza oziroma njihov pogled na sebe.

Goffmanovo delo o totalnih ustanovah pokaže, kako pacienti v psihiatričnih bolnišnicah spremenijo vedenje, da bi se prilagodili instituciji. Strauss, Erlich, Bucher, Sabschin in Schatzman ponudijo popolnejšo interakcionistično analizo delovanja organizacij (*op. cit.*: 316). Čeprav upoštevajo obstoj pravil in hierarhijo družabnih vlog, trdijo, da niti pravila niti družbene vloge niso stalne in nefleksibilne. Organizacijske strukture se spreminjajo in izhajajo iz nenehnih pogajanj med člani organizacije ter med njimi in njihovimi strankami.

Strauss in drugi avtorji ugotavljajo, da so organizacijska pravila v psihiatrični bolnišnici pogosto kršena, podvržena pogajanjem in razpravi ali uporabljena le ob primernih trenutkih. Zato pravila sama zelo malo vplivajo na delovanje organizacije. Bolj vplivne so interakcije in posredovanje med člani organizacije in njihovimi strankami.

Večina pogledov na organizacije predpostavlja, da lahko tisti na višjih položajih v veliki meri določajo, kako delujejo njihovi podrejeni, ter da so stranke le pasivni uporabniki dobrin ali storitev organizacije. Strauss in sodelavci pa opozarjajo na drugačno razporeditev moči v bolnici. Vse skupine v organizaciji (psihiatrični bolnici) imajo nekaj moči:

- Pacienti se lahko dogovarjajo za spremembo pri zdravljenju ali nastanitve v bolnici.
- Pomočniki (negovalci, bolničarji) lahko vplivajo na napredovanje pacienta v procesu zdravljenja.
- Medicinske sestre včasih ne upoštevajo zdravnikovih navodil ali pa jih prilagodijo lastnim prepričanjem.
- Upravitelji imajo le teoretično popoln nadzor nad vodenjem bolnice in delovanjem psihiatrov, saj ti zagovarjajo svojo profesionalno samostojnost.

Tovrstna pojmovanja institucije ustvarjajo negativno podobo pri vseh, ki živijo v družbi izven tovrstnih institucij. Ustvarjajo nelagodje v družbi, saj dajejo ljudem možnost izbire med težavnim življenjem v družbi in stigmatiziranim življenjem v instituciji (Means, Smith 1994: 37). Barton (Hojnik Zupanc 1999: 94) govori celo o posebni bolezni, ki jo imenuje institucionalna nevroza. Posamezniku je v instituciji odvzeta vsaka skrb za samega sebe, kar pomeni razkroj odnosa do lastne identitete, ki se izraža v apatiji in umiku v osamljenost.

Goffmanov prispevek k sociološki teoriji je zanimiv za proučevanje razmer v institucijah za stare. Means in Smith (1994: 38) opozarjata, da je prav kritične teorija institucije pripeljala do raziskovanja zapostavljenosti uporabnikov v zdravstvenih in socialnih službah, ki skrbijo za starejšo populacijo. Tudi Peace (1998: 115) meni, da je bil Goffmanov prispevek zelo dobrodošel. Sprožil je plaz raziskav na različnih področjih, ki so dale javnosti vpogled v življenje v instituciji, problematičnost medsebojnih odnosov med zaposlenimi in stanovalci, problem individualne

avtonomije in blaginje v skupinskem bivanju. Danes prav po Goffmanovi zaslugi še vedno razpravljamo, ali je primernejša namestitev starostnika v instituciji ali v domačem okolju, in uvajamo spremembe v skrbi za starejšo populacijo (*ibid.*)

Diamond (2000: 401) na temelju njegovih spoznanj ugotavlja, da je vsem institucijam za stare skupen medicinski model dela z uporabniki. Medicinski model je tako močno vtkan v vsakdanje življenje in delo domov za stare, da lahko celo negativno vpliva za uporabnikovo zdravje in s tem nasprotuje sam sebi. Kaže se v obliki formalizirane medicinske hierarhije dela, v prevladovanju medicinskih nalog in zanemarjanju ostalih nalog ter povečevanju bolezni oziroma zdravljenju bolezni. Taka usmerjenost ustvarja klimo, v kateri se prenekateri uporabnik izkaže za problematičnega.

Osnovni problem institucije se na koncu vseh razprav izkaže v tem, da institucijo sicer ustvarjajo posamezniki, a kljub temu ni prilagojena celostni posameznikovi osebnosti. Vsak posameznik vstopa vanjo s posebnim in edinstvenim delom samega sebe, ki je različen od pravil in zapovedi institucije. V nasprotju z institucijo predstavlja posameznik celovitost in človeško plat življenja (Cooley 1993: 319), zato posameznik ni človek v pravem pomenu besede, če je del institucije.

Goffmanova teorija je spodbudila široko gibanje strokovne javnosti za deinstitucionalizacijo, za odpiranje institucij v bivalno okolje in pospešen razvoj celovitega sistema pomoči v domačem okolju. Tako danes postaja institucionalna pomoč starim ljudem integralni element celovite skrbi za tovrstno populacijo. Institucija ni več sam vase zaprt, segregiran sistem, ampak prerašča v integriran člen obdajajočega jo fizičnega in družbenega okolja (Hojnik Zupanc 1999: 95).

INSTITUCIONALNO VARSTVO STARIH LJUDI

Institucionalno (domsko) varstvo je ena od oblik varstva starejših ljudi, ki je po kriterijih Organizacije združenih narodov namenjena približno petim odstotkom starostne populacije nad 65 let (Hojnik Zupanc 1994: 2). V Sloveniji tako živi približno 12.500 starih in onemoglih ljudi v okrog 60 domovih za stare (Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve 2002: 21). Največkrat

jih uporabijo, ko postanejo popolnoma odvisni od okolja in zaradi slabega zdravstvenega stanja ne morejo več skrbeti zase. Zato je osnovni namen teh institucij, da kar najbolj zadovoljijo potrebe, ki si jih posameznik sam ni več zmožen zadovoljiti. To ni le zagotovitev zdravstvene in medicinske oskrbe, temveč tudi socialna in moralna pomoč. S tako socialno-zdravstveno usmeritvijo lahko domovi postanejo središča življenja starejših ljudi na nekem določenem območju in sledijo Accetovim konceptom (1987: 33) žarišč socialne in medicinske skrbi za starejše prebivalce območja, na katerem stojijo. V njem lahko dobijo zdravi in bolni stari ljudje s tega območja možnosti za prehrano, razvedrilo in zdravstveno pomoč.

Slovenski tip domov za stare ljudi je oblikovan po enotnih merilih in standardih kot kombiniran tip doma, medtem ko zahodnoevropski sistem blaginje temelji na diferenciaciji institucionalne pomoči po namenu (negovalni in stanovanjski domovi) kakor tudi po lastništvu institucije (zasebna ali državna lastnina). Slovenski model institucionalne pomoči se od zahodnoevropskega razlikuje po teh značilnostih:

- Pokretni in nepokretni stanovalci so prostorsko povezani v isti stavbi.
- Bivalni pogoji in normativi za strokovno osebje so poenoteni na državni ravni, to pa pomeni, da je kakovost bivanja glede na številčno zastopanost strokovnega osebja bolj ali manj enaka v vseh zavodih. To ne velja za zahodnoevropske domove, kjer prihaja do večje diferenciacije v kakovosti bivanja, kar je seveda povezano s socialno diferenciacijo stanovalcev.
- Z razvojem zunanje dejavnosti za stare ljudi v domačem okolju svoje storitve alocira v bivalno okolje in se na ta način odpira in povezuje z zunanjim okoljem (Hojnik Zupanc 1999: 92).

Glede na opisane značilnosti vodi slovenski model v formalno enako kakovost bivanja v vseh institucijah. To omogoča razmeroma visok bivanjski standard, ne omogoča pa nadstandarda, ki je ena od oblik individualiziranega institucionalnega varstva. Razvoj institucionalne pomoči gre tudi v Sloveniji v smer večje diferenciacije bivanjskih pogojev, ki pa lahko sproži tudi znižanje kakovosti institucionalnega bivanja in s tem povečanje socialnih razlik med najnižjim in najvišjim kvalitativnim nivojem. Domovi za stare so danes komplementaren element sistema pomoči za stare ljudi, v katerem so še različne

organizirane in samoiniciativne oblike pomoči na domu in različne oblike dejavnosti za stare v lokalni skupnosti. Kljub širjenju socialnih in zdravstvenih storitev na domu so institucije neizogiben člen v mreži socialnega varstva. Ne morejo nadomestiti domačega okolja, lahko pa se mu optimalno približajo.

Na splošno imajo vse institucije po definiciji nekaj temeljnih skupnih značilnosti, kot so popolna zadovoljitev osnovnih eksistenčnih potreb, predpisan dnevni ritem, racionalizacija dela, skupinske aktivnosti, prevladovanje javnega prostora nad zasebnim. Te značilnosti jim dajejo skupno (kolektivno) identiteto. Mikro okolje oz. organizacija življenja znotraj institucije pa se razlikuje od doma do doma, kar je po Brearleyu odvisno od šestih dejavnikov:

- stanovalcev z njihovimi individualnimi življenjskimi izkušnjami, potrebami, osebnostjo in željami
- osebja z njegovimi izkušnjami in pričakovanji
- pravil, rutine in navad dnevnega ritma, ki oblikujejo medosebne interakcije
- fizičnega okolja: stavbe, opreme, dekoracije, ki omejuje ali pa spodbuja oblike interakcije in vsakodnevno vedenje
- odnosov med stanovalci in osebjem: stališč in obnašanja enih in drugih
- odnosov stanovalcev in osebja do zunanjega sveta: svojcev, bližnjega bivalnega okolja, drugih institucij (Hojnik Zupanc 1999: 98).

Hojnik (*op. cit.*: 95) v tej zvezi ugotavlja, da v instituciji prihaja do prepletanja zasebnega in javnega prostora, in navaja Willcoкса, ki ugotavlja, da stanovalci paradokso pričakujejo, da bodo na javnem prostoru, ki ga osebje uravnava kot delovno okolje, lahko živeli zasebno in avtonomno, kot so bili vajeni v svojem družinskem ali individualnem okolju. Zaradi tega svoje pozornosti ne usmerjajo v lastno osebnost, temveč v iskanje motenj zunaj sebe, ker tako varujejo svojo individualnost.

Dom za stare lahko le v prisposobi izraža nekatere vidike dejanskega doma, nikakor pa ne more biti »pravi dom«, ki bi ponujal zatočišče, prostor, zaposlitev in identiteto posamezniku (Atkinson 1998: 16). Življenje v instituciji zahteva kompromise, saj je posameznik le delček velike organizacije. V takem okviru prevladujejo potrebe skupine in interesi organizacije. Zato je občutek pravega, prvotnega doma nedosegljiv in

povsem abstrakten pojem. Občutka prvotnega doma ne moremo doseči le z več enopostelnimi sobami, upoštevanjem zasebnosti in mnenj uporabnikov institucije. Vprašanje je, ali ima sploh smisel vključevati v institucijo koncept prvotnega doma, saj si oba pojma že v osnovi nasprotujeta. Vprašanje je tudi, kdo lahko ocenjuje institucijo z vidika doma. Le ljudje, ki živijo v instituciji, lahko odgovorijo na tovrstna vprašanja. Problem, na katerega pri tem pogosto naletijo raziskovalci, pa je v tem, da uporabnikov ustanov za stare nikoli prej v življenju niso spraševali po njihovem mnenju. V času aktivne življenjske dobe niso imeli priložnosti izraziti svojega mnenja, pozneje, v času upokojitve, pa njihovo mnenje za družbo ni bilo posebej zanimivo. Na vprašanja raziskovalcev zato pogosto ne znajo odgovoriti, so nezaupljivi in redkobesedni. Atkinsonova (*op. cit.*: 17) navaja številne avtorje (Youll, McCourt-Perring, Booth, Kellaher, Peace), ki to potrjujejo in poudarjajo, da je prav zaradi tega življenje v instituciji brezvoljno, nedelavno, prisotna je vdanost v usodo. Obenem lahko pričakujemo pripombe, predloge, aktivnost uporabnikov le v institucijah, kjer se uporabniki čutijo svobodne pri izražanju svojega mnenja. Institucija mora imeti klimo, ki omogoča stanovalcem občutenje samospoštovanja, pomembnosti in vplivnosti.

Govoriti o družinskem vzdušju v domu je zelo lepo. Življenje v instituciji, ki daje naročje topline, zagotavlja skrb in pomoč, je idealno. Pomembno pa je, kako na to gledajo uporabniki. In če ti navajajo, da jih omejujejo v izražanju mnenj in stališč, ne moremo govoriti o družinski atmosferi. Izkušnje vsakega posameznika v domu so odvisne od številnih osebnih dejavnikov, precej pa tudi od koncepta dela in usmerjenosti institucije. Če je institucija usmerjena na individualnost uporabnikov kot celostnih oseb, se lahko veliko bolj približa konceptu institucije kot družine, kot če bi bila usmerjena kolektivno, na skupino uporabnikov. Preveč kontrolirana in zaščitniško usmerjena ideologija v instituciji povzroči pri uporabnikih strah, nemoč, jih utiša in spodbuja neodločno držo. Poudarjanje individualnosti uporabnikov zbudi pri njih samostojnost, avtonomnost in prevzemanje odgovornosti. Uspesabljajo jih za sprejemanje vsakodnevnih odločitev in dolgoročnih ciljev. Gre za proces krepiteve moči uporabnikov pri odločanju o njihovem življenju, kar obenem odvzame vsaj nekaj moči predstavnikom institucije.

Stari ljudje v instituciji naj bi bili zaščiteni pred nepotrebno fizično prisilo in pretirano rabo medikamentov. Omogočena jim morata biti samoodločanje in aktivno sodelovanje v procesu zdravljenja. Smyer in Quales (1998: 242) navajata raziskavo iz leta 1995, ki je pokazala, da več kot 50 % stanovalcev domov za stare ni sposobnih in zmožnih sprejemati odločitev o sebi. V tej zvezi ugotavljata, da so potrebni premiki v smeri zagotavljanja pravic stanovalcev, krepitev moči in spodbujanja samostojnega odločanja o njihovem življenju. Po drugi strani pa tako obnavljanje starostnikov tudi zaposlenim daje občutek, da veliko prispevajo in tudi veliko prejemajo: »Odkar smo zaposleni v domu, smo se spremenili. Stanovalci so nas spremenili. Sedaj gledamo na stvari drugače. Veliko so nas naučili in mi smo se učili od njih« (Atkinson 1998: 23). Empirične študije, ki so se opirale na ugotavljanje okupacijskih zmogljivosti, recipročnosti storitev, socialnih odnosov, zadovoljstva in oblikovanja samopodobe starih ljudi v instituciji, so vplivale na spremenjen pogled institucionalnega varstva starih ljudi (Townsend 1997: 226). Danes vemo, da obstajajo številne alternativne oblike skrbi za stare in ne le institucionalno varstvo.

KONCEPT TOTALNE INSTITUCIJE V ODNOSU DO INSTITUCIONALNEGA VARSTVA STARIH LJUDI

Dom za stare ljudi lahko opredelimo kot družbeno institucijo, ki vključuje veliko ljudi, katerih vedenje uravnavajo norme in vloge, ki jih določajo administrativne strukture (Hojnik Zupanc 1999: 94). V Sloveniji imamo domove za stare, domove upokojencev, domove starejših občanov, celo domove oskrbovancev ali domove počitka. Različna pojmovanja nam kažejo različen odnos do starih ljudi v njih, ki pa nikakor ne more mimo Goffmanovega pojmovanja institucije kot totalne ustanove.

Goffmanov pojem totalne ustanove implicira popolno oskrbo, konkretne aktivnosti, družbeno segregacijo, zaprtost, izolacijo. Ustanovam, ki zajemajo tako rekoč vse vidike posameznikovega življenjskega kroga (delo, zabavo, rekreacijo itn.), prav zaradi totalnega zajetja Goffman pravi totalne (Flaker 1998: 18). Totalnost zajetja simbolizirajo tudi ovire, ki jih taka ustanova postavi medse in zunanji svet, saj je navadno fizično oddaljena od preostalega sveta. Sodobni, namensko grajeni

domovi za stare ljudi so funkcionalno prilagojeni splošnim in posebnim potrebam ljudi, ki v njih prebivajo. V preteklosti pa so imele funkcijo današnjih domov ustanove, ki so že zaradi svojih fizičnih značilnosti (samostani, gradovi ...) v ljudeh sprožile tesnobo in strah pred »zadnjo postajo v življenju«, poimenovano hiralnica. Ta stereotip se je globoko ukoreninil v zavesti ljudi, tako da je strah pred institucionalnim bivanjem še danes močan.

Sam pojem totalne ustanove je idealen tip institucije. Nobena od konkretnih totalnih ustanov nima vseh značilnosti totalne ustanove in nobena značilnost totalne ustanove ni značilna samo zanje. Moderna družba določa, da posameznik spi, se igra in dela na različnih mestih, z različnimi soudeleženci, pod različno oblastjo in brez vseobsegajočega načrta. Osrednja značilnost totalne ustanove pa je prav v tem, da so meje med temi tremi sferami podrt. V totalni ustanovi vsi vidiki življenja potekajo na istem kraju in pod isto oblastjo, vsaka faza dnevne aktivnosti poteka vpričo velikega števila drugih ljudi, ki so enako obravnavani in od katerih zahtevajo, da skupaj delajo isto stvar; za vse dejavnosti obstaja urnik, ki ga od znotraj vsiljuje telo uradnikov s sistemom opravil, razne vsiljene dejavnosti sestavljajo enotni racionalni načrt, ki naj zadovolji uradne cilje ustanove (Goffman 1961: 17). Značilno za totalne ustanove je tudi, da na večje število potreb uporabnikov reagira z birokratsko organizacijo večjih blokov ljudi, ne glede na to, ali je to v dani situaciji učinkovito ali ne.

Institucija je prostor, kjer se srečujejo različni ljudje kot tuji, ki si morajo deliti skupne prostore, dejavnosti, osebje, čas. Vsaka institucija je organiziran sistem napisanih in nenapisanih pravil dnevnega bivanja, ki omogočajo maksimalno prostorsko povezanost (skupna jedilnica, skupni prostori za popoldanski počitek, skupna rekreacija) in minimalno stopnjo zasebnosti in samostojnosti (Hojnik Zupanc 1999: 97). Po eni strani totalna ustanova poskrbi za vse potrebe varovancev, po drugi pa sega regimentacija, ki se v zunanjem ciljnem življenju omeji na delovni prostor in deluje znotraj njega, v totalni ustanovi v vsa področja življenja. V tem smislu je totalna ustanova inkompatibilna s temeljnimi strukturalnimi naše družbe (z delom, plačilom in družino). V razmerah skupnega življenja in dela je pač nemogoče ustvariti družinsko, domače okolje (Flaker 1998: 22). Družina in totalna ustanova sta si v neposrednem nasprotju.

Posebej so poudarjene tri značilnosti totalnih institucij, in sicer zaprtost pred zunanjim svetom, racionalizacija vsakdanjega življenja in organizacijska birokratizacija.

ZAPRTOST PRED ZUNANJIM SVETOM

Čeprav niso vse totalne institucije fizično izolirane od zunanjega sveta, je zaprtost pred zunanjim svetom (v smislu socialnih stikov) zelo velika. To ustvarja v njih nekakšno družinsko podobnost (a nič več kot podobnost). Goffman govori o moralni zaprtosti, ki je še prav posebej značilna za totalne institucije. S tem želi opozoriti na zaznavanje sveta »zunaj« in »znotraj« totalne institucije. Ločitev pretrga vezi, odvzame vloge, pretrga stil in kulturo življenja. Zapora omeji življenje uporabnikom ustanove na en sam prostor, ga s tem naredi preglednega in omogoči kontrolo. Razmerje med »zunaj« in »znotraj« je osnovno gibalno življenja v totalni instituciji. Dejansko predstavlja totalna institucija rob družbe, saj totalne institucije niso izločene iz družbe, ampak označujejo njen rob.

RACIONALIZACIJA VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA

Racionalizacija vsakdanjega življenja je osrednji element totalnih institucij. Vsakdanje življenje ljudi (delo, igra, počitek), ki se izven totalnih institucij odvija ponavadi na različnih mestih, pod različnim okriljem in nenačrtovano, se v totalnih institucijah odvija na enem mestu in pod isto avtoriteto. Življenje uporabnikov ustanove je razporejeno po dnevnih rutinah in usklajeno s predpisanimi cilji ustanove.

ORGANIZACIJSKA BIROKRATIZACIJA

Organizacijska birokratizacija se ne nanaša na avtoritarnost, ampak na razkol med osebjem in uporabniki. Ljudje v totalni instituciji so ločeni na dva razreda, med katerima ni prehodnosti in zamenljivosti. Odnosi so natančno urejeni. En razred ima oblast, drugi je predmet te oblasti.

Osebje lahko prosto komunicira z zunanjim svetom, za uporabnike pa je zunanji svet nedostopen. Osebje ravna z uporabniki kot s predmeti in ima moč. Lahko govorimo o dveh ločenih

svetovih – svetu osebja in svetu uporabnikov ustanove.

Osebje je zavezano delu z uporabniki ustanove. To so predmeti njihovega dela. Čeprav gre za ljudi, se pri delu z njimi pogosto zgodi, da jih osebje obravnava kot neživa bitja. Taka obravnava je lahko posledica organizacije dela v totalnih ustanovah, lahko pa tudi tega, da družba v tovrstne ustanove odlaga tiste predstavnike družbe, ki jih za svoj obstoj ne potrebuje več. Po drugi strani delo zaposlenih nadzirajo ustanovitelji ustanove in predstavniki družbe. Od zaposlenih zahtevajo, da delo opravljajo čim bolj humano in omogočajo uporabnikom človeku dostojno življenje. Pri tem se zaposleni soočajo z dvema nezdržljivima nalogama, in sicer, kako na eni strani ugoditi organizacijskim zahtevam, in na drugi strani pritiskom iz zunanjega okolja.

Omenjene značilnosti zmanjšujejo socialno in osebno identiteto uporabnikov institucije, ki je že brez tega močno okrnjena zaradi predhodne stigmatizacije. Zlasti problematično je začetno obdobje prilagajanja na nov način življenja, saj poteka prek različnih procedur, ki so dejansko rituali, usmerjeni v degradacijo uporabnika. Od njih se pričakuje sistematična mortifikacija. Tudi ko gre v nekaterih primerih za nenamerne rituale, se v končni fazi izkažejo za namerne, četudi so sami sebi namen. Po drugi strani pa je njihov namen v tem, da ustvarijo ubogljive in institucionalnemu redu prilagojene posameznike. Totalna institucija s tem ne uničuje samopodobe posameznika niti je ne nadomešča z drugačno podobo. Goffman govori o nekoliko bolj omejeni akulturalni asimilaciji (Burns 1988: 149). Ta se kaže v zmanjšani možnosti za aktivno sodelovanje in interakcije z zunanjo družbo, zmanjšani motivaciji in otopelosti. Če je uporabnik dalj časa znotraj institucije, ni sposoben takojšnje vključitve v zunanje okolje in samostojnega opravljanja osnovnih življenjskih funkcij. Goffman imenuje ta pojav »razlastitev vloge« in na primeru uporabnikov psihiatričnih bolnic prikaže, da do tega pride zaradi majhnega in omejenega sveta psihiatrične bolnice, omejenih dnevnih aktivnosti, rutinskega življenja in prevelike uniformiranosti. Samopodoba posameznika je zaradi tega močno okrnjena. Goffman opisuje celo take skrajnosti, kot so zahteve, da uporabniki ustanove pridobijo od osebja dovoljenje, da prižgejo cigareto, da lahko uporabljajo telefon, dobijo kozarec vode. Na konkretnih primerih pokaže, kako

so postavljeni v podrejen položaj, ki jih pahne iz odrasle vloge v položaj otroka. Ritualom so dodani tudi pogovori osebja z uporabniki, ki se vrtijo okoli ene in iste teme, namreč, da je njihova preteklost zgrešena, da so za svoj položaj krivi sami, da je njihov odnos do življenja napačen, zato bodo morali spremeniti odnos do ljudi in predstave o sebi.

Seveda ne moremo razviti stabilnega jaza, ne da bi pripadali čemu oziroma bili del česa. Vendar pa totalna pripadnost in navezanost na katero koli socialno enoto omejujeta razvoj in podobo sebe (Lemert, Branaman 1997: 90). Občutek, da smo posamezniki, osebe, lahko pridobimo le, če smo del širše družbene skupnosti. Šele tako lahko razvijemo svojo individualno podobo.

Naslednja značilnost totalnih institucij se kaže v preživljanju »prostega časa«. Večina uporabnikov institucije opravlja nekakšna dela in zanje prejema simbolično plačilo. Nekatera dela usposabljaajo uporabnike, v glavnem pa so povezana z opravljanjem osnovnih življenjskih opravil: pospravljanje, pomoč v kuhinji, delo na vrtu ... Simbolično plačilo kaže, da delo ni potrebno, da je nesmiselno, saj za njihove osnovne življenjske potrebe poskrbijo že zaposleni. Za delo v instituciji ne obstaja enaka motivacija, kot jo zasledimo v zunanjem svetu. Pogosto ima delo v totalni instituciji terapevtski namen in se izvaja v okviru delovne terapije. Uporabnikom je zagotovljeno, da jih bo tako delo usposobilo za življenje izven institucije, saj je že njihova sposobnost in pripravljenost za sodelovanje evidentirana kot napredovanje v procesu zdravljenja. Vendar terapevtska vrednost daje delu tudi drugačen pomen, saj omogoči vključenost posameznika v sistem nagrad in kaznovanja ter s tem spodbuja proces mortifikacije.

Že kmalu po vstopu v institucijo je posameznik seznanjen z obstojem sistema nagrad in privilegijev, ki jih je lahko deležen ob upoštevanju pravil življenja in zahtev zaposlenih. Za neupoštevanje pravil obstajajo tudi kazni. Goffman poudarja, da so nagrade in kazni oblika mortifikacije in deprivacije. Civilna družba uporablja kazni ali dresuro le za otroke in živali. Totalna ustanova pa temelji na kazni in privilegijih.

Mesto posameznika v ustanovi določajo privilegiji in kazni. Od ravni privilegijev, ki jih ima, je odvisno, kje dela in spi. Včasih je dostop do dela v totalni ustanovi privilegij. Občutek, da

ustvarjaš nekaj smiselnega, je v totalni ustanovi redka dobrina.

Sistem privilegijev razvije institucionalni jezik, ki vsebuje znanje o delovanju ustanove in značilnosti podobnih ustanov.

Sistem privilegijev in kazni se lahko razvije v sistem kontrole. Permisivna atmosfera je lahko tako močna, da od posameznika zahteva projiciranje problematičnega vedenja v okolje. V skupinski terapiji je to vedenje prikazano kot njegovo avtentično vedenje, ki je seveda v nasprotju s pravili vedenja v ustanovi. Ta pojav Goffman imenuje »luping«. Gre za to, da reakcija posameznika na dejansko situacijo ne dovoli, da bi razlikoval med posameznimi fazami dejanja in vplival na pomene svojih dejanj.

Po Goffmanu je življenje v totalni instituciji že v osnovi nenormalno, saj pomeni normalno to, da živimo in delamo v različnih okoljih (Jones 1993: 168). Uporabniki ne morejo učinkovito živeti, saj so njihove aktivnosti združene na enem mestu in pod isto oblastjo.

Posebno pozornost je v analizi totalne institucije posvetil tudi osebjem v instituciji in njihovi kulturi. V instituciji razlikuje kulturo osebja in uporabnikov, sestavljajo pa ju institucionalni časopisi, zabave in praznovanja, ki potekajo skupaj z uporabniki ustanove, priprave na uradne obiske ... Kulturi sta med seboj različni in ločeni. Tudi kadar so rituali oblikovani tako, da bi morali obe strani medsebojno sodelovati in se združiti, je sodelovanje le formalno, stiki pa uradni. Uporabniki institucije oblikujejo svoj »lingo«, ki ga razumejo le nekateri nižji sloji zaposlenih in prevajajo višjim, da ga lahko razume tudi institucionalna avtoriteta.

Številne študije (tudi v domovih za stare) so kritizirale značilnosti totalne institucije. Študije, izvedene v domovih za stare, so prikazovale, da domovi za stare niso totalne institucije, ker ne vsebujejo vseh značilnosti. Toda pokazalo se je, da je tudi v domovih za stare močno prisotna diskriminacija starih ljudi in temu posledično zaničljivo obravnavanje starih ljudi, ki je sicer močno prisotno v družbi. (Bond 1993: 218).

METODOLOGIJA

Na podlagi koncepta totalne ustanove ameriškega sociologa E. Goffmana sem želela poiskati podobnosti med domovi za stare in totalnimi

ustanovami. Zanimala me je primerjava problematike v okviru konceptov totalne ustanove in dejanskim stanjem v domovih za stare.

Problematiko zastavljene teme sem ugotavljala na osnovi opazovanja, intervjujev, anket in analiziranja veljavnih aktov, po katerih delujejo domovi za stare v slovenskem prostoru.

Za osnovo sem uporabila raziskavo, ki sem jo leta 2001 izvedla v domu starejših občanov Preddvor in ima naslov Kakovost življenja in zadovoljstvo stanovalcev in zaposlenih v Domu starejših občanov Preddvor (Mali 2004). Omenjena raziskava vsebuje intervjuje s 35 stanovalci in 31 zaposlenimi ter anketo s 26 svojci stanovalcev. Iz populacije 187 stanovalcev sem izbrala 35 stanovalcev, od tega 19 žensk in 16 moških, kar je ustrezalo takratnemu dejanskemu razmerju žensk in moških v domu. Vzorec sem izbrala tudi po kriteriju pokretnosti, dolžine bivanja v domu ter bivanja v eno-, dvo- ali večposteljnih sobah. Kandidate sem izbrala z enostavnim naključnim vzorčenjem. Sestavila sem dva seznama, osnovnega in rezervnega. Z osnovnega sem izločila stanovalce, s katerimi zaradi bolezni ni bilo mogoče opraviti razgovorov, in jih nadomestila s stanovalci z rezervnega seznama. Kljub temu pa sem v raziskavo vključila njihove svojce. Od 78 zaposlenih v decembru 2000 sem jih izbrala 31, in sicer glede na število zaposlenih v posameznih delovnih enotah. Zaposlene sem izbrala z enostavnim naključnim vzorčenjem na podlagi seznama vseh zaposlenih v domu starejših občanov Preddvor v decembru 2000. Za zbiranje empiričnega gradiva pri stanovalcih sem uporabila nestandardiziran intervju, pri svojcih anketo po pošti in pri zaposlenih kombinacijo ankete s standardiziranim intervjujem. Pridobljene podatke sem uporabila z vidika koncepta totalne institucije in njenih značilnosti, ki jih pridobljeni empirični podatki raziskave v nekaterih elementih tudi vsebujejo. Vendar se je ob pregledovanju literature in empiričnega gradiva izkazalo, da omejitev na en dom za stare ni zadostna, zato sem empirično gradivo razširila s podatki iz ankete, izvedene v slovenskih domovih za stare. Anketa za socialne delavke in delavce slovenskih domov je bila poslana maja 2003 po pošti v 61 domov za stare, vrnjenih in izpolnjenih vprašalnikov pa sem dobila 44. Podatke sem obdelala po metodi kvalitativne in kvantitativne analize. Raziskava, ki je bila izvedena v domu starejših občanov Preddvor,

je bila v celoti obdelana po metodi kvalitativne analize, medtem ko je bila anketa izvedena med socialnimi delavci domov za stare obdelana po metodi kvantitativne analize.

REZULTATI IN UGOTOVITVE

Rezultati so pokazali, da je za uporabnika ustanove življenje ločeno od življenja izven ustanove, zato je dom za stare svojevrsten svet, ločen od zunanjega sveta. V začetnem obdobju prilagajanja posameznika na življenje v ustanovi opazimo proces mortifikacije. Sprejemne procedure so same sebi namen. Vdor v uporabnikovo zasebnost je kar pogost pojav. Racionalizacija življenja omogoča sobivanje množice uporabnikov ustanove. Vseobsegajoče skrbi za vse vidike posameznikovega življenja ni opaziti v takem pomenu in obsegu, kot piše v literaturi. Poudarjeno je, da je samostojna skrb zase zaželena. Ob velikem številu ljudi, ki jih vsakodnevno oskrbuje dokaj majhno število osebja, je potrebnih veliko izkušenj, znanja in iznajdljivosti, kako spodbuditi uporabnika in mu omogočiti, da skrbi sam zase, saj si s tem tudi povečuje kvaliteto bivanja v ustanovi. Disciplinski sistem v domovih je sestavljen iz hišnih pravil in kazni, ki sledijo neupoštevanju teh pravil. Čas v domovih ni izgubljen čas. Sekundarnih prilagoditev, ki jih sestavljajo situacijski umik, linija nespravljlivosti, kolonizacija in spreobrnjenje, v domovih ni opaziti. Obstaja pa nov vidik prilagoditve, ki se kaže v skromni drži uporabnikov in nekritičnosti do življenja v ustanovi. Pri zaposlenih opazimo cikel prizadetosti, ki ga v literaturi najdemo tudi pod izrazom »emocionalno delo«. Uporabniki domov za stare so udeleženi v procesih odločanja, kar lahko razumemo kot ublažitev prepada med osebjem in uporabniki. Kot del institucionalne klime se v domovih pojavljajo institucionalne ceremonije, ki niso namenjene povezovanju obeh svetov – sveta zaposlenih in sveta stanovalcev –, a z njimi pogosto pride do spontanega povezovanja. Povezovanje zato lahko razumemo kot nenamerni učinek institucionalnih ceremonij.

Domovi za stare so institucije, v katerih je življenje velikega števila ljudi omejeno na en sam prostor. Zaprtost pred zunanjim svetom je omejena, saj so obiski v večini domov dovoljeni prek dneva brez časovnih omejitev, odhodi

uporabnikov v domače okolje pa so celo zaželeni. Ločenost od zunanjega sveta se zmanjšuje tudi z ohranjanjem prejšnjega načina življenja. To je lahko le kos pohištva, ki jih spremlja celo življenje, ali ohranjanje prejšnjih navad. Vendar jim prav to daje smisel nadaljnjega življenja, občutek, da lahko odločajo o sebi samostojno, da niso aparat v rokah uprave doma in da v ustanovi niso zaprti. Velik pomen imajo za uporabnike stiki z domačimi in domačim okoljem. Stika z zunanjim svetom ne omogočajo le obiski svojcev. To je lahko star prijatelj, župnik, obisk otrok iz vrtca ali pa obisk stanovalcev iz drugih domov. Vsi dajejo ljudem občutek pomembnosti in veselje do življenja.

Različno doživljanje življenja znotraj in izven ustanove je prisotno pri uporabnikih, ne pa tudi pri osebju. Socialni delavci, zaposleni v ustanovi, ne opažajo, da bi stanovalci drugače doživljali življenje v domu in izven njega. Tega jim stanovalci niso nikoli zaupali. Verjetno je to posledica tega, da uporabniki doživljajo socialne delavce kot del ustanove. Kljub temu se uporabniki zavedajo, da je življenje v instituciji drugačno, kot so ga živeli v domačem okolju. Obiski svojcev, prijateljev, znancev so za njih veliko več kot le obiski, so stik z zunanjim okoljem.

Adaptacija domskemu načinu življenja je proces, ki traja dolgo časa. V obdobju vselitve se mora star človek sprijazniti z vsemi stranmi novega okolja. Bolj se mora sam prilagajati »domu«, kot pa se »dom« prilagaja njemu. Na to opozarja pripoved stanovalca, ki se takole spominja prihoda v dom:

V dom sem prišel zato, da bi imel mir, da bi se lahko spočil in imel urejeno prehrano, ki jo po smrti žene nisem imel več. Nikoli v življenju nisem bil pri zdravniku in tudi v domu nisem pričakoval njegove pomoči. Pa so že prvi dan hoteli vsi od mene vedeti, kakšna zdravila imam predpisana, ali imam visok krvni pritisk, sladkorno bolezen, merili so mi krvni pritisk, me zbadali z injekcijami in celo urin so mi odvzeli in dali na preiskave. In to meni, ki še od daleč nisem videl nikoli zdravstvenega doma! Prvi dan v domu sem spoznal zdravnika in se prvič v življenju pogovarjal s fizioterapevtko. Prvi dan je bil res naporen. Naslednji dan pa še bolj. Druga ekipa zaposlenih je hotela vedeti iste podatke. Obiskati sem moral celo psihiatra. Ni mi bilo jasno, čemu. Spraševal sem socialno delavko, ali je z mano kaj narobe, ali sem morda neumen. Ker sem psihiatru

omenil, da prvo noč v domu nisem mogel zaspati, me je v jedilnici zvečer že čakala tabletki. Verjetno za spanje, saj ne vem, mi nihče ni nič povedal. Takrat sem se ozrl po jedilnici in opazil, da imajo vsi stanovalci na mizi tablete. Nekateri so se mi celo »pohvalili«, da imajo veliko tablet. Takrat nisem bil več prepričan, da sem ravnal povsem prav.

Če izhajamo iz tega, da kontaminira že življenje v skupini, v množici ljudi, ki se med seboj ne poznajo, kjer si nekateri med seboj niso všeč, potem kontaminira tudi življenje v instituciji, kakršna je dom za stare. V večposteljnih sobah, ki obstajajo v številnih domovih po Sloveniji, je zlasti pri negibnih uporabnikih prisotna celo medosebna kontaminacija. Prav najranljivejša skupina uporabnikov je prisiljena dovoliti, da jih pri negovanju gledajo drugi uporabniki – sosedje. Njihova zasebnost je motena tudi z vstopom zaposlenih v sobo, saj na bolniških oddelkih osebje pogosto vstopi v sobe, ne da bi potrkalo. Nekateri se zavedajo te slabe navade, ki je postala že kar rutina, drugim pa se to zdi povsem primerno glede na obstoječe razmere bivanja. Osebje uporabnike vika, kar kaže na ohranjanje distance v njihovih odnosih, čeprav so ti pristni in nekonfliktni.

Po drugi strani pa zmanjša kontaminacijo, da je vpogled v osebno kartoteko uporabnikov omejen. Vsak od strokovnih delavcev hrani informacije o uporabniku in jih daje ostalim le v kontekstu opravljanja dela. Tako bolničar ne more biti seznanjen s podatkom o plačilni zmožnosti uporabnika in strežnica ne s terapijo, ki jo prejema uporabnik.

Kljub pravilom hišnega reda je življenje v domu za stare dokaj prilagojeno individualnim zahtevam. V okviru obstoječih časovnih razporeditev obrokov hrane, izvajanja oskrbe, plačevanja storitev, določanja mesta, časa, načina in oblike bivanja se uporabnik lahko dogovarja z osebjem in uveljavlja svoje pravice znotraj danih prostorskih in kadrovskih možnosti.

V domu živi veliko ljudi, ki ne morejo več skrbeti sami zase. Nepokretni stanovalci so pri zadovoljevanju osnovnih življenjskih potreb (hranjenje, oblačenje, umivanje), kakor tudi drugih, višjih potreb (druženje, osmišljanje življenja), odvisni od osebja. Odvisnost od osebja se glede na večanje pokretnosti stanovalcev sorazmerno zmanjšuje. Invalidi in stanovalci, ki so začasno odvisni od nege, si lahko nekaj

osnovnih življenjskih potreb zagotovijo sami, mobilni pa v celoti. Vendar so vsi še vedno odvisni od osebja, saj lahko le od njih prejmejo storitve, ki jih plačujejo in zaradi katerih so v domu. Samostojna skrb za samega sebe je dovoljena in zaželena, saj razbremenjuje osebje in hkrati ohranja stanovalce vitalne in aktivne še v pozno starost. Obenem je spodbujena tudi skrb za druge stanovalce in medsebojna pomoč pri preprostih opravilih.

Pravila življenja v ustanovi so zapisana v hišnem redu. Kadar ohranjanje prejšnjega načina življenja pomeni kršitev hišnega reda, lahko stanovalec pride v konflikt z osebjem, vendar so mogoče konstruktivne rešitve konflikta. Da bi zaposleni zadostili potrebam stanovalcev, poskušajo usklajevati zahteve institucije in interese stanovalcev. Če gre za ogrožanje drugih stanovalcev ali zaposlenih, poskušajo urediti probleme s pogovori in opozorili.

Stanovalci preživljajo svoj prosti čas v okviru zaposlitvenih dejavnosti, ki se jih udeležujejo glede na svoje počutje in zdravstveno stanje. Za pokretne in samostojne stanovalce je na voljo več dejavnosti, za ležeče zelo malo. Problematičnost preživljanja časa se pojavlja zlasti pri slednjih in pri tistih, ki ne znajo ali ne morejo najti smisla življenja v novem okolju.

Osebje je pri delu z uporabniki vpeto v cikel prizadetosti oziroma v emocionalno delo, ki je pri delu s starimi ljudmi v domu že kar nujno, saj je na ta način upoštevana uporabnikova individualnost. Od zaposlenih zahteva »osebno(stno) razdajanje«, prispevanje samega sebe v delo, zanj ni zadosti le rutinsko opravljeno delo. Po drugi strani je emocionalno delo tudi pogoj za dobro in kvalitetno delo z uporabniki. Od zaposlenih zahteva precej osebne zrelosti, čustvene stabilnosti, znanja in izkušenj pri delu z ljudmi. Pušča pa tudi negativne emocionalne posledice. Večina zaposlenih namreč po končanem delovnem času še vedno razmišlja o nekaterih starostnikih in njihovih problemih. Predvsem ob smrti stanovalca mora osebje urejati in nadzorovati lastna čustvena stanja. Čeprav si dopovedujejo, da je smrt del vsakdanjega življenja, predvsem pa njihove zaposlitve, jih vsaka smrt stanovalca čustveno prizadene. Uporabljajo tehniko potlačevanja z osredotočanjem na lepe dogodke ali preusmerjanja na še živeče starostnike v domu. Tako mi je medicinska sestra, ki je že petnajst let zaposlena v domu, dejala:

Seveda me vsaka smrt pretrese, saj sem vendar človek. Ne morem biti le medicinska sestra. Ko delaš s starostniki v domu, se na njih tudi navežeš. A o tem se sodelavke med seboj ne pogovarjamo. Pa saj tudi ni časa. Delo teče naprej in še veliko živih oskrbovancev te čaka. Zato pomislim raje na prijetne stvari. Pomaga mi, če hitro usmerim misli na še živeče oskrbovance.

Stanovalci imajo pravico odločati v svetu stanovalcev, ki se zavzema za izboljšanje življenjskih razmer v domu. Poleg organa imajo v številnih domovih knjigo pripomb in pohval ali nabiralnik želja za anonimne predloge, pohvale ali graje.

Del življenja v ustanovi sta tudi klima in kultura. Vrednote, ki so del kulture osebja, so zlasti poštenost, predanost, zanesljivost, ljubeznivost, človeška toplota, tolerantnost, čustvena stabilnost, prijaznost, human in vljuden odnos do stanovalcev in natančnost.

Kultura stanovalcev je v določenih vidikih podobna kulturi zaposlenih. V okviru doživljajskih sestavin je raziskava pokazala, da je pomembna vrednota za stanovalce zavzemanje »skromne držke«. Ko si v stiku s stanovalci, ti dajejo občutek, da so z vsem zadovoljni. Ne razmišljajo o tem, da bi lahko zaposleni bolj upoštevali njihove želje, zahteve, interese. Raje se prepustijo že ponujenim storitvam in ne razmišljajo dosti o tem, da bi izražali želje. Zelo pogosto so mi dejali: »Dom je za starega človeka edina možna rešitev!« Taka »skromna držka« jim omogoča dobro počutje in zadovoljstvo z življenjem v domu. Prenašajo jo tudi na novo sprejete stanovalce. Je nekakšno nenapisano hišno pravilo.

SKLEP

Ugotavljanje prisotnosti elementov totalne ustanove v domovih za stare je potrdilo teoretsko izhodišče, da je Goffmanova totalna ustanova idealen tip ustanove in da vseh značilnosti ne najdemo v eni totalni ustanovi. Tudi v domovih za stare niso prisotne vse značilnosti, podatki pa kažejo, da značilnosti, ki so prisotne, ne obstajajo v idealni obliki. Uporabnik je upoštevan, osebje se prilagaja njegovim potrebam in zahtevam, a v okvirih delovanja ustanove. Še vedno so v ospredju cilji ustanove – skrb za množico ljudi, nakopičeno na enem mestu.

Zato je življenje v ustanovi podrejeno pravilom in birokratizaciji.

Prihodnost bivanja v domovih je v večji fleksibilnosti pravil življenja v ustanovi, kar je mogoče v ustanovah z manjšim številom uporabnikov kot sedaj, s tem pa bo omogočeno tudi večje upoštevanje individualnosti. Prav tako bo treba več pozornosti nameniti temu, kako uporabnik doživlja življenje v ustanovi, zakaj ga označuje kot življenje znotraj ustanove, ki je ločeno od življenja izven ustanove. Na tej podlagi lahko ugotovimo, katera področja življenja v ustanovi je treba prilagoditi življenju v domačem okolju in s tem zmanjšati negativne vplive institucionalizacije. Čeprav je zaradi birokratizacije življenja mortifikacija nujna, se lahko sprejemne procedure ublažijo in prilagodijo posameznikovemu interesu, njegovim željam in potrebam. Dobro je, da se vodstvo ustanove zaveda prisotnosti procesa mortifikacije in ga poskuša čim bolj zmanjšati, kar je mogoče doseči prav z individualnim pristopom k uporabniku.

Pomembno je, da se osebje zaveda problematike razosebljanja uporabnikov in poskuša ta problem čim bolj odpraviti. To je mogoče doseči z upoštevanjem posameznikove integritete, in to kljub slabim življenjskim in delovnim pogojem (recimo večposteljne sobe, v katere zaposleni vstopajo brez trkanja na vrata; stanovalec že zaradi skupnega bivanja s sostanovalci nima zasebnosti, a je ima še manj, ko zaposleni dobesedno vdrejo v sobo). Usklajevanje dela in življenja, ki bi obenem zadostilo ciljem ustanove in zahtevam uporabnikov, je težko, a ni nemogoče. Podatki kažejo, da se je mogoče prilagoditi posamezniku in odpraviti nekatere omejitve. V okviru obstoječih časovnih razporeditev obrokov hrane, izvajanja oskrbe, plačevanja storitev, določanja mesta, časa, načina in oblike bivanja se lahko uporabnik dogovarja z osebjem in uveljavlja svoje pravice znotraj danih prostorskih in kadrovske možnosti. Predlagam, da ohranimo izkušnje take dobre prakse in na njih gradimo nove.

Osebje nedvomno potrebuje več izobraževanja in usposabljanja o pomenu samostojne skrbi zase pri starem človeku. Premalo je seznanjeno s tem, da lahko uporabnik reagira v procesu adaptacije na novo življenjsko okolje tako, da se umakne vase in ne sodeluje z okolico. Zato se tovrstni problemi »rešujejo« s psihiatrično obravnavo in tabletami.

Disciplinski sistem obstaja zaradi kontrole nad življenjem uporabnika in zagotavljanja obstoja delovanja ustanove. Pomembno pa je, da rabi izključno temu namenu, da ne omejuje uporabnika ter ne posega v njegove pravice in koristi.

Pomembno je zagotoviti uporabnikom, da so udeleženi v procesih odločanja, poleg tega pa tudi, da se njihove ideje realizirajo v praksi. Ko sem spraševala stanovalce, ali vedo, kaj od njihovih zahtev se je dejansko tudi uresničilo, niso vedeli kaj dosti povedati. Vedeli so, da lahko vplivajo in predlagajo spremembe, ki se nanašajo na delovanje doma, spomnili so se svojih zahtev in predlogov, niso pa znali naštetih tudi konkretnih uresničitvev svojih zahtev.

V domovih sta prisotni kultura stanovalcev in kultura zaposlenih. Klima v obeh vpliva na celotno podobo ustanove in življenje v njej. Vodstvo ustanove mora poznati in biti pozorno na dogajanje v ustanovi ter skrbeti, da negativni elementi ene in druge kulture ne rušijo podobe ustanove in življenja v njej.

VIRI

- B. Acceto (1987), *Starost in staranje: Osnove medicinske gerontologije*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- D. Atkinson (1998), *Living in Residential Care*. V: A. Brechin, J. Walmsley, J. Katz, S. Peace (ur.), *Care Matters*. London: Sage Publications (13-26).
- J. Bond (1993), *Living Arrangements of elderly People*. V: J. Bond, P. Coleman, P. Peace (ur.), *Ageing and Society*. London: Sage Publications.
- T. Burns (1992), *Erving Goffman*. London: Routledge.
- T. Diamond (2000), *Nursing Homes as Trouble*. V: J. F. Gubrium, J. A. Holstein (ur.), *Ageing and everyday Life*. Blackwell Publishers (401-412).
- V. Flaker (1998), *Odpiranje norosti*. Ljubljana: Založba / *cf.
- E. Goffman (1961), *Asylums*. Doubleday & Co. (Pelican, 1968).
- M. Haralambos, M. Holborn (1999), *Sociologija: Teme in pogledi*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- I. Hojnik Zupanc (1994), *Institucionalno bivanje starih ljudi*. Ljubljana: Gerontološko društvo Slovenije.
- (1999), *Samostojnost starega človeka v družbenoprostorskem kontekstu*. Ljubljana: Znanstvena knjižnica FDV.
- K. Jones, A. J. Fowles (1993), *Asylums and after*. London: The Athlone Press.
- C. Lemert, A. Branaman (1997), *The Goffman Reader*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- J. Mali (2004), *Kvaliteta življenja in zadovoljstvo stanovalcev in zaposlenih v Domu starejših občanov Predvor*. *Socialno delo*, 43, 2-3:105-115.
- R. Means, R. Smith (1994), *Community Care: Policy and Practice*. London: Macmillan.
- Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve (2002), *Osnutek poročila o izvajanju programa razvoja socialnega varstva do leta 2005 in nacionalnega programa socialnega varstva do 2005*.
- S. M. Peace (1998), *Caring in place*. V: A. Brechin, J. Walmsley, J. Katz, S. Peace (ur.), *Care Matters*. London: Sage Publications (107-125).
- M. Smyer, S. Quales (1998), *Ageing and mental Health*. Blackwell Publisher Inc.
- P. Townsend (1997), *The Structured Dependency of the Elderly: A Creation of social Policy in the twentieth Century*. V: J. Bornat, J. Johnson, C. Pereira, D. Pilgrim, F. Williams (ur.), *Community Care: A Reader*. London: Open University Press (221-226).

Simona Hvalič Touzery

VLOGA DRUŽINSKIH ČLANOV PRI OSKRBI STARIH LJUDI

Socio-demografske spremembe¹ in preseganje tradicionalnih vzorcev skrbi za stare ljudi so v ospredje postavile odgovornost družine za ostarele sorodnike, družinsko politiko in socialno varstvo starih ljudi. Naraščajoča potreba po različnih oblikah pomoči starim osebam zahteva spremembe znotraj socialnih politik večine sodobnih držav, za katere je še vedno značilno, da so družinski člani najpomembnejši vir pomoči starim ljudem. Kljub temu pa te države pojmujejo družinsko nego kot nekaj samoumevnega in ji javno ne dajejo potrebnega priznanja in podpore, čeprav je njena vloga ključnega pomena za družbo.

Naj se naprej ustavim pri tem, kaj sploh je družinska oskrba. Gre za pomoč družinskih članov svojemu članu pri vsakdanjih opravilih in potrebah. Pri tem je poudarek na vsakdanji pomoči osebam, ki iz različnih razlogov ne zmorejo več skrbeti zase in so tako odvisne od pomoči drugih (Walker in drugi 1995, Lawton 1996, Marks 1996 v Beckham 1996). Družinski oskrbovalci starih ljudi so torej ljudje, ki so v sorodstveni zvezi ali pa so s starim človekom povezani prek poroke z družinskim članom (npr. snahe).

Obstajajo številne raziskave o tem, v kolikšni meri družina oziroma sorodstvo prevzema oskrbo ostarelih družinskih članov. Kljub razlikam vse potrjujejo, da sta v sodobni družbi skrb in nega starih ljudi v domeni družin in sorodstva. Tako so na primer ameriške raziskave pokazale, da 80 do 90 odstotkov nege za stare ljudi zagotavlja družina (Brody 1995 v Beckham

1996), v več kot 70 % jo opravijo ženske (žene, hčerke, snahe). Iz raziskave o starih osebah v državah Evropske Unije pa je razvidno, da ožji družinski člani skrbijo za dve tretjini starih ljudi (European Commission 1993 v Renner 1997: 42). Sicer pa ima družinska oskrba starih ljudi močno spolno dimenzijo: dve tretjini oskrbe v EU zagotavljajo ženske (partnerice, hčerke ali snahe). V številnih državah EU, tudi v Sloveniji, so družinski oskrbovalci starih ljudi v veliki meri nevidni in njihovo delo ne prejema ustreznega priznanja (Mestheneos, Triantafyllou 2005).

Nekatere evropske države so potisnile problem skrbi za starejše še globlje v zasebnost; tako so na primer v Italiji ožji sorodniki pravno odgovorni za zadovoljevanje osnovnih življenjskih potreb ostarelih svojcev, če ti nimajo dovolj svojih finančnih sredstev za preživetje. V Sloveniji so odrasli otroci prav tako zakonsko odgovorni finančno pomagati ostarelim staršem, ki nimajo zadostnih sredstev za življenje. Od tega vzorca izstopa Danska, kjer so znaten del odgovornosti za pomoč starim ljudem prenesli iz družine na formalne, socialne in zdravstvene programe pomoči.

Omeniti velja še eno posebnost, ki je povezana z družinsko oskrbo. Izsledki raziskav namreč kažejo, da so za oskrbo starih ljudi v glavnem odgovorne ženske srednjih let z odraščajočimi otroki, ki so aktivne na trgu delovne sile. Zaradi teh značilnosti oskrbovalk in zaradi pogosto neustrezne socialne politike so se mnoge neformalne oskrbovalke, ki skrbijo za ostarelega družinskega člana, znašle v precepu med svojo službo, skrbjo za svojo ožjo družino in odgovornostjo za ostarelega sorodnika.

Danska, ki ima dobro razvito javno mrežo pomoči starim, se sicer precej razlikuje od držav z močno družinsko tradicijo (npr. Italija, Grčija,

¹ Povečanje deleža populacije, stare 65 let in več, povečanje enostarševskih družin, upad rodnosti, poznejše poroke, povečana participacija žensk na trgu delovne sile, višja povprečna starost ob rojstvu prvega otroka, napredek v medicini in znanosti (Beckham 1996).

Španija), vendar pa tudi tam vloga družine pri pomoči starim ljudem ni zanemarljiva. Tipično za to deželo je, da večina starih oseb ne živi s svojimi potomci. Delež starih ljudi, ki živijo skupaj s svojo družino, dramatično upada; leta 1962 je 28 % ljudi, starih 65 let in več, živelo z družinskimi člani, medtem ko jih je leta 1988 živelo z njimi le 7 % (Platz 1989 v Rostgaard, Fridberg 1998: 135). Dejstvo, da je vse manj starih, ki živijo v krogu svoje družine, ne pomeni, da so zato brez stika z njo. Raziskava med bližnjimi sorodniki 80 do 100 letnih oseb (78 telefonskih intervjujev) je pokazala, da so predvsem ženske v starosti od 50 do 60 let najpogostejše v pomoč starejšim sorodnikom (Hensen, Platz 1995 v Lewinter 1999: 107). V nasprotju z Italijo pa te oskrbovalke v glavnem skrbijo za administrativne stvari in praktično pomoč in le redko za osebno nego.

Po nekaterih ocenah v Italiji med 75 % in 80 % starih ljudi dobiva potrebno pomoč in oskrbo znotraj neformalne mreže razširjene družine (Ditch 1995 v Lamura in drugi 1998: 15). Skrb za stare torej večinoma zagotavlja družina, in sicer po tem vrstnem redu: zakonski partner (navadno žena), hči, snaha (Baldassarre 1995 v Hvalič 2001: 58). V glavnem pa so za nego in skrb starih ljudi odgovorne ženske srednjih let, stare od 45 do 65 let (graf 1). Raziskave so pokazale, da štiri petine neformalne družinske oskrbe starih ljudi opravijo ženske.

Država sicer priznava, da neformalna družinska mreža pomoči prinaša ekonomske prednosti, vendar nima oblikovane splošne politike, ki bi

podpirala družinske oskrbovalke. Šele pred kratkim so uvedli denarno nadomestilo za nego. Zaradi močne družinske tradicije in tovrstne socialne politike je značilno, da v Italiji stari ljudje pričakujejo, da bo zanje skrbela družina.

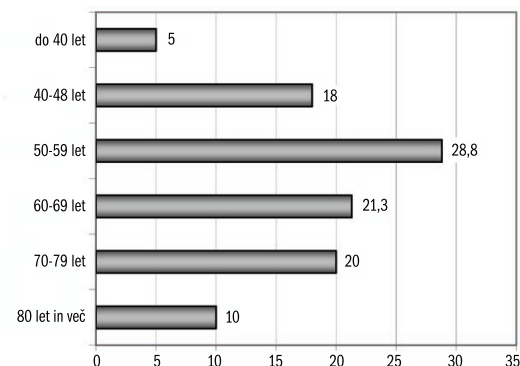
Raziskave v Sloveniji kažejo, da se najboljši odnosi med starim človekom in otroki razvijejo takrat, ko živijo v isti hiši, a ne v skupnem gospodinjstvu. Na ta način ne ogrožajo samostojnosti drug drugega, hkrati pa so dovolj blizu, da si lahko pomagajo. Družina staremu človeku veliko pomaga v situaciji, ko je sam delno še sposoben skrbeti zase. Večjo pomoč od družine pa je težko pričakovati, saj je tudi v Sloveniji večina žensk srednjih let zaposlenih. Družinski člani izvajajo pozitivno socialno kontrolo nad svojimi starejšimi sorodniki, kar pomeni, da se zanimajo zanje, jih spremljajo, pa čeprav le s telefonskim klicem (Hojnik Zupanc 1994 v Hvalič 1999).

V Sloveniji so močno razširjene trigeneracijske hiše, v katerih starejši član živi v svojem gospodinjstvu, a še vedno blizu svoji družini. Kot je pokazal popis prebivalstva iz leta 2002, v Sloveniji v dvočlanskih enogeneracijskih gospodinjstvih biva 27,3 % starih ljudi. Sicer pa v skoraj tretjini vseh gospodinjstev živi vsaj ena oseba, stara 65 let ali več. Popis je tudi pokazal, da struktura starih ljudi glede na velikost gospodinjstva, v katerem bivajo, bistveno odstopa od strukture celotnega prebivalstva. Mlada in srednja generacija najpogostejše živita v tri- ali veččlanskih gospodinjstvih, medtem ko je za tretjo generacijo opazna koncentracija v manjših gospodinjstvih. Kljub temu pa še vedno precejšen delež (37,8 %) ljudi, starih 60 let in več, biva v tri- ali več članskih gospodinjstvih (SURs 2003). Družinska oskrba je v veččlanskih gospodinjstvih še bolj nevidna, zato lahko le ugibamo o njeni razsežnosti.

Stari ljudje imajo v Sloveniji zagotovljeno pomoč prek formalnih (javne in privatne strokovne službe, prostovoljne organizacije) in neformalnih (družina, prijatelji, sosedje) socialnih mrež (glej tabelo 1). Zaradi spremenjenih življenjskih vzorcev se spreminja funkcija družine v odnosu do starejših. Vendar pa so sorodniki še vedno najpomembnejši vir pomoči starim.

Kljub pomanjkanju celostne raziskave o družinskih oskrbovalcih starih ljudi lahko na podlagi manjših raziskav (Jakič 1997, Hojnik Zupanc *et al.* 1996, Hlebec *et al.* 2001, Hvalič Touzery, Felicijan 2003, 2004, Bogataj 2003,

Graf 1: Neformalni negovalci, negovalke po starostnih skupinah, Italija, 2001, v odstotkih

Vir: Lamura in drugi 2001: 16 (študija »Il ruolo della donna nell'assistenza famigliare agli anziani«), gl. Hvalič 2001: 57.

Tabela 1: Slovenski model socialnega varstva starih ljudi

Cilj: čim dlje zadržati starega človeka v njegovem bivalnem okolju in razviti mrežo organiziranih storitev v bivalnem okolju		
Organizirane storitve v bivalnem okolju		
Institucionalno varstvo	Stanovanjske oblike	Pomoč na domu
DOM ZA STAREJŠE OSEBE - Investicije v institucionalno varstvo zagotavlja državni proračun - Javni in privatni domovi - Obstajajo domovi za starejše osebe in kombinirani socialnovarstveni zavodi - Javni zavodi opravljajo zdravstveno dejavnost in socialnovarstveno vlogo	DNEVNI CENTER - Vodijo jih domovi, obstajajo pa tudi dnevni centri, ki jih vodijo privatne institucije ali nevladne organizacije - Varovanci ne potrebujejo zahtevne zdravstvene nege - Osnovne storitve (varovanje, prehrana, zdravstvena in socialna oskrba, razvedrilo)	Izvajalci: javne službe, zasebniki, prostovoljske organizacije, neformalna mreža (sorodniki, prijatelji ...) CENTER ZA POMOČ NA DALJAVO Storitve s pomočjo telekomunikacijske tehnologije (soc. kontrola, klic v sili, info) POMOČ NA DOMU Organizirana pomoč javnih in privatnih služb in prostov. org. (javni zavodi, zdravstvene org., center za pomoč na domu) STORITVE V BIVALNEM OKOLJU Mobilne oblike pomoči – prevoz, dostava življenjskih potrebščin STORITVE NA DOMU Osebna nega, socialna kontrola, zdravstvene storitve, socialna pomoč za medčloveške odnose, gospodinj-ska pomoč
DRUŽINA Odrasli otroci so po zakonu dolžni pomagati staršem, če ti nimajo dovolj sredstev za preživetje	UPOKOJENSKA STANOVANJA - Stanovanja za stare: so razpršena, občasna pomoč - Varovana stanovanja: stanovalci potrebujejo stalno pomoč STANOVANJSKI DOM ZA STAREJŠE - Stanovanjska stavba za starejše z lastnim gospodinjstvom - Kapaciteta 40 stanovanj - Osnovna pomoč, ponoči ni osebja - Telefonski sistem klica na pomoč	

Palir Čuješ 2002, Svetičič 2002, Hlupič 2002, Hvalič Touzery 2004 a, 2004 b) s precejšnjo gotovostjo trdimo, da se tudi pri nas kaže evropski trend, in sicer, da je steber negovalnega dela oskrbe predvsem ženski del sorodstvene mreže (partnerica, hči, sestra ...), težja fizična dela pa navadno prevzemajo moški sorodniki ali sosede (Svetičič 2002: 63). Navadno socialna mreža šteje od tri do pet oseb, vendar pa se najpogosteje po pomoč obračajo na eno ali dve osebi. Večji del socialne mreže starih ljudi sestavljajo družinski člani – najpogosteje otroci in partnerji –, ki tudi zagotovijo večino pomoči (Bogataj 2003) (tabela 2). To sta potrdili tudi raziskavi med uporabniki varovalno-alarmnega sistema iz leta 1995 (Hojnik Zupanc *et al.* 1996) in 2001 (Hlebec *et al.* 2001) in raziskava med upravičenci pomoči na domu v občini Laško (Trupi 2004). Sicer pa je raziskava iz leta 1996 (Jakič 1997) pokazala, da

so med odraslimi otroki družinske oskrbovalke v največji meri hčerke. Temu je pritrnila še ena raziskava (Hlebec *et al.* 2001), v kateri se je izkazalo, da so hčere daleč najpomembnejši vir socialne opore pri opravljanju vsakodnevnih obveznosti.

Tabela 2: Na koga se najprej obrnete, ko potrebujete pomoč? (V odstotkih, N=50.)

na prijatelje	11,1
na sosede	6,3
na sorodnike	14,2
na otroke	35,2
na partnerja	24,1

Vir: Bogataj 2003.

Izsledki potrjujejo, da je srednja generacija močno udeležena pri pomoči in negi svojih ostarelih družinskih članov ter da je nekako ujeta med mlajšo in starejšo generacijo. Čeprav sem poudarila vlogo žensk kot primarnih oskrbovalk, pa je vsekakor pomemben tudi delež pomoči ostalih družinskih članov. Lahko govorimo o treh modelih družinskega negovanja (Keith 1995 v Beckham 1996): (a) primarni oskrbovalec – za nego stare osebe je odgovorna ena oseba, (b) partnerski sistem – dva potomca enakomerno prispevata k negi in delita enako stopnjo avtoritete, (c) skupinski sistem – med seboj se organizira več potomcev, ki si razdelijo odgovornost za negovanje. Tudi deljena mreža družinskega oskrbovanja je ena izmed možnosti za reševanje vse manjšega števila potencialnih in dejanskih družinskih oskrbovalk oz. oskrbovalcev. Njihovo število upada in bo še upadalo iz več razlogov:

- V pomoč ostarelim družinskim članom so večinoma ženske, ki so pogosto razpete med lastno družino, delo in ostarele starše. Koliko časa bodo še zmogle opravljati to trojno funkcijo?
- Vse manjši delež je partnerjev in odraslih otrok, ki bi lahko sprejeli in opravljali vlogo družinskega negovalca.
- Poznejše poroke, manjša rodnost, višja povprečna starost ob rojstvu prvega otroka.
- Slovenska socialna politika trenutno ne vključuje nobenih ukrepov, s katerimi bi pomagali neformalnim oskrbovalkam oz. oskrbovalcem. Ne omogoča jim potrebne socialne varnosti, finančne pomoči oziroma bolj fleksibilnega zaposlovanja.

Številne države ne morejo slediti vzoru skandinavskih dežel. To pa pomeni, da bodo morali družinski člani tudi v prihodnosti zagotavljati velik, če ne celo največji delež pomoči ostarelim staršem. Tega pa družina brez ustrezne pomoči ne bo zmogla. Slovenska država je s programom socialnega varstva do leta 2005 predvidela vrsto ukrepov in sprememb, vezanih na oblike socialnega varstva starih ljudi, vendar ni upoštevala družinskih oskrbovalk oz. oskrbovalcev, prav tako jih ni zajel noben drug zakon ali program. V pripravi sta nacionalni program socialnega

varstva starih ljudi v obdobju 2006 do 2010 ter za nacionalno strategijo razvoja družbe z velikim deležem starega prebivalstva, ki vsaj v osnutku predvidevata tudi podporo družinskim oskrbovalcem starih ljudi (Ramovš 2005). Podpora družinskim oskrbovalcem starih ljudi je osrednjega pomena, saj se lahko samo z ustreznimi ukrepi izognemo nevarnosti, da se bo postopno izgubil prav ta, najmočnejši vir pomoči starim ljudem. Ob sprejetju novih ukrepov morajo biti politiki previdni, da ne bi odgovornosti za stare ljudi potisnili še globlje v sfero družine. Ena od ključnih problematik, povezana z družinskimi oskrbovalci starih ljudi, je, kako izboljšati status, delovne pogoje in privlačnost oskrbovanja starih ljudi. V večini držav EU so oskrbovalci neustrezno usposobljeni in preobremenjeni. Eden od načinov izboljšanja delovnega statusa oskrbovalcev (formalnih in neformalnih) bi bil prek zagotavljanja usposabljanja, zagotovitve infrastrukture za oskrbovalce in vzpostavitev standardov oskrbe.

Oskrba starih ljudi se bo tudi v prihodnje v veliki meri zanašala na družinske oskrbovalce. Ker pa se bo povpraševanje po oskrbi povečalo tako zunaj kot znotraj družine, je treba razviti politike, ki bodo podpirale formalne in neformalne oskrbovalce. Poleg družbenega in ekonomskega priznanja pomembnega dela, ki ga opravljajo oskrbovalci, ostaja kritična problematika vprašanje statusa in ustreznega finančnega nadomestila. Poleg tega je treba na nacionalni in na evropski ravni dati glas družinskim oskrbovalcem. Ob politični vidnosti družinskih oskrbovalcev je potrebna še vrsta storitev zanje in stare ljudi. Pomembno je tudi, da imajo oskrbovalci dostop do informacij o različnih storitvah, ki so jim lahko v pomoč, vključno s svetovanjem. Skratka, državo čakajo na tem področju številni izzivi.

Naj končam s prisposodobom. Varstvo in skrb za stare ljudi sta kot hiša. Graditi jo moramo na trdnih temeljih in enakomerno, sicer se nam bo ob najbolj neustreznem trenutku začela podirati. Tega pa si ne smemo dovoliti, saj se hitro bliža čas z novimi potrebami in zahtevami. Nanje se je treba ustrezno pripraviti že danes.

VIRI

- M. K. Beckham (1996), *Caregiving of the Elderly. Human Development and Family Life Bulletin*, 2, 4.
- A. Bogataj (2003), *Neformalne socialne mreže starih na območju CSD Škofja Loka*. Ljubljana: VSŠD (diplomska naloga).
- M. Hlupič (2002), *Potreba po organiziranju skupin za samopomoč oskrbovalcev starih ljudi*. Ljubljana: VSŠD (diplomska naloga).
- V. Hlebec et al. (2001), *Uporaba alarmnega sistema kot sredstva večje samostojnosti starostnikov: Vrednotenje 10-letnega delovanja alarmnega sistema kot sredstva za zagotavljanje kakovosti bivanja v tretjem življenjskem obdobju*. Ljubljana: Zaključno poročilo. Fakulteta za družbene vede. Center za metodologijo in informatiko-CMI; 50 str.
- I. Hojnik Zupanc, N. Ličer, V. Hlebec (1996), *Zaključno poročilo za pomoč na domu v Ljubljani kot temelj za oblikovanje mreže informacijsko-koordinacijskih telekomunikacijskih centrov v Sloveniji*. Ljubljana: FDV, Center za prostorsko sociologijo.
- S. Hvalič (1999), *Kvaliteta življenja starejših žensk*. Univerza v Ljubljani: Fakulteta za družbene vede (diplomsko delo).
- (2001), *Care of the Elderly between Family and the State: A Comparative Analysis of Denmark, Italy and Slovenia*. Univerza v Ljubljani: Fakulteta za družbene vede (magistrsko delo).
- S. Hvalič Touzery (2004 a), *Družinska oskrba starih bolnih ljudi v Sloveniji. Kakovostna starost*, 7, 3: 2–16.
- (2004 b), *EUROFAMCARE: National Background Report for Slovenia 2004: Preliminary Version*. Ljubljana: Eurofamcare.
- S. Hvalič Touzery, P. Felicijan (2003), *Zloraba starih ljudi. V: Nasilje nad starostniki. 13. letno srečanje svetovalec; 8-9. nov. 2003*. Kranjska gora: Zveza slovenskih društev za telefonsko pomoč v stiski.
- (2004), *Dogaja se mnogim. Ne bi se smelo: Raziskava o zlorabah starih ljudi v Sloveniji. V: Kakovostna starost*, 7, 1: 12–21.
- J. Jakič (1997), *Skrb za starejšega člana družine*. Ljubljana: FDV (diplomska naloga).
- G. Lamura, M. G. Melchiorre, M. Mengani, A. Albertini (1998), *Carers of older People in Europe (C.O.P.E.): Background Report on Italy*. Milano: Istituto di Ricovero e Cura a Carattere Scientifico, Dipartimento Ricerche gerontologiche, Ancona in Accademia Italiana Medici di Famiglia.
- M. Lewinter (1999), *Spreading the Burden of Gratitude: Elderly between Family and the State*. København: Sociologisk Institut (doktorska disertacija).
- E. Mestheneos, J. Triantafillou (2005), *Supporting Family Carers of older People in Europe*. Hamburg: Eurofamcare.
- T. Palir Čuješ (2002), *Pomoč svojcem pri skrbi za bolne in stare družinske člane*. Ljubljana: VŠSD (diplomska naloga).
- J. Ramovš (2005), *Izhodišča in predlogi za nacionalni program socialnega varstva starih ljudi v obdobju 2006 do 2010 ter za nacionalno strategijo razvoja družbe z velikim deležem starega prebivalstva. Kakovostna starost*, 8, 3: 2–38.
- T. Renner (1997), *Rastoča manjšina. Družboslovne razprave*, XIII, 24–25, 40–48.
- T. Rostgaard, T. Fridberg (1998), *Caring for Children and older People: A Comparison of European Policies*. København: The Danish National Institute of Social Research.
- B. Svetičič (2002), *Spremembe v življenju oskrbovalcev: Skrb za starega človeka v družini*. Ljubljana: VŠSD (diplomska naloga).
- SURS (2003), *Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj, 2002*. Statistični urad Republike Slovenije. Ljubljana.
- D. Trupi (2004), *Oskrba starejših v občini Laško. Kakovostna starost*, 7, 2: 44–47.

Barbara Kobal

SKRBNISTVO

**TOGO UREJENO JAVNO POOBLASTILO
ALI FLEKSIBILNA OBLIKA DRUŽBENEGA VARSTVA?**

UVOD

Skrbnništvo je skrb za osebe in varstvo njihovih (osebnih in premoženjskih) pravic, kadar zaradi najrazličnejših razlogov tega niso sposobne opravljati samostojno. Pojem je v pravni literaturi poznan že od rimskih časov naprej. Tedanja opredelitev je tudi najbližja tisti, ki jo danes uporablja večina razvitih držav.

Temeljni zakon, ki v slovenskem prostoru ureja področje skrbništva, je zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih (v nadaljevanju ZZZDR). V veljavi je od leta 1989 (novela zakona iz leta 1976).

Pri skrbništvu gre za zakonsko urejeno obliko družbenega varstva mladoletnikov, za katere starši iz različnih razlogov ne skrbijo, in polnoletnih oseb, ki niso sposobne same skrbeti zase, za svoje pravice in koristi. Posebno varstvo pa je mogoče tudi za osebe, ki nimajo možnosti, da bi same skrbele za svoje pravice in koristi. Glede na subjekte varstva naša zakonodaja pozna tri oblike skrbništva: skrbništvo za mladoletne osebe, skrbništvo za osebe, ki jim je odvzeta poslovna sposobnost in skrbništvo za posebne primere (ZZZDR).

Ni pa nujno, da je skrb vedno ustrezna, saj je skrb lahko premalo in oseba zaradi tega npr. izgubi službo, izgubi premoženje ali se zaplete v nedovoljene posle. Skrbi je lahko tudi preveč; s tem lahko osebi nenamerno jemljemo socialno kompetentnost. Neustrezna pomoč lahko vpliva na to, da oseba zanemarja lastne možnosti za urejanje nujnih življenjskih opravil in za usodo svojega življenja.

Prav to slednje je precej sporno, saj je pri nas še vedno možen popoln odvzem poslovne sposobnosti, s čimer je taki osebi odvzeta samostojnost odločanja in oseba postane predmet

skrbi drugih, saj praktično o ničemer ne more več samostojno odločati in je lahko deležna več skrbi in pomoči, kot je morebiti sploh potrebuje. Menimo, da bi se dalo urediti ta institut na način, ki bi bil uporabnikom veliko prijaznejši in bi jim še vedno omogočil odločanje o svojem življenju.

NEKATERI SODOBNI TRENDI V SOCIALNEM VARSTVU IN SKRBNISTVO

Pravica do socialne varnosti, ki varuje pred socialnimi tveganji, je ena temeljnih človekovih pravic, ki jo državljanom Slovenije zagotavlja ustava. Storitve socialnega varstva se izvajajo skozi mrežo programov in ukrepov države, namenjenih reševanju socialnih stisk in težav posameznikov oz. določenih skupin prebivalstva. Zakon o socialnem varstvu iz leta 1992 je prav za področje izvajanja storitev naredil odločilen korak, ko je javnim organizacijam odvzel do tedaj ekskluzivno vlogo izvajalcev socialnovarstvenih storitev in dal možnost, da jih izvajajo, tudi drugim: zasebnim neprofitnim organizacijam in zasebnikom, ki jim pristojno ministrstvo podeli ustrezno dovoljenje oziroma koncesijo.

Pluralizacija izvajalcev naj bi državljanom omogočila večjo izbiro izvajalcev socialnovarstvenih storitev. Med izvajalci socialnovarstvenih storitev naj bi se tako vzpostavljala odnos konkurenčnosti, ki naj bi vplival na izboljšanje kakovosti in optimiziranja cene storitev, kar se neposredno povezuje s privatizacijo, tj., prehodom od državne k tržni regulaciji izvajanja storitev (Rus 1994: 952–953).

V Sloveniji se je proces pluralizacije izvajalcev storitev varstva pravzaprav šele dobro začel, vprašanje pa je, ali raznolikost vključenih

sektorjev dejansko omogoča uporabnikom izbiro izvajalca, saj gre večinoma za delitev funkcij in nalog med različnimi izvajalci. Proračunsko financiranje integrira te različne izvajalce v enoten sistem, ki pa sam po sebi še ne zagotavlja pluralizacije sistema, ampak le povečanje politične in socialne kontrole (Kobal 2003: 39, 103).

V smislu pluralizacije se tudi v Sloveniji pojavljajo iniciative na področju sodelovanja uporabnikov pri upravljanju in izvajanju socialnovarstvenih storitev. Uporabniki se lahko v sistem upravljanja in izvajanja socialnovarstvenih storitev vključujejo na različne načine, od informiranja do dejanske participacije v smislu krepitve moči. Eden izmed teh načinov je zagovorništvo, ki se v slovenskem prostoru vztrajno razvija in bi lahko pomembno vplivalo na ureditev instituta skrbništva.

Med izvajalci socialnovarstvenih storitev imajo vsekakor osrednjo vlogo centri za socialno delo. Ti skrbijo za izvajanje socialnovarstvenih storitev, upravljajo denarne dajatve, družinske prejemke, javna pooblastila in druge programe, ki so namenjeni tako širši javnosti kot tudi specifičnim skupinam uporabnikov, kar kaže na njihovo prilagajanje potrebam uporabnikov in na širitev ponudbe, ki dopolnjuje ali celo konkurira ponudbi zasebnih neprofitnih organizacij. Kljub pluralizaciji sistema izvajalcev socialnovarstvenih storitev torej obstoječe vloge centri za socialno delo nikakor ne morejo izgubiti, saj je njihovo delo nenadomestljivo.

Pri upravljanju in izvajanju skrbništva prihaja po našem mnenju do kolizije vlog, saj lahko centri za socialno delo izvajajo naslednje postopke:

- predlagajo postopek postavitve osebe pod skrbništvo
- izvajajo skrbništvo
- izvajajo nadzor nad izvajanjem skrbništva.

Pravzaprav je protislovno, da lahko ena in ista organizacija izvaja skrbništvo, zraven pa še nadzoruje izvajanje. Osnovna funkcija centrov za socialno delo bi morala biti po našem mnenju nadzorna.

Institut skrbništva je torej opredeljen tako, da centrom za socialno delo poverja skorajda popoln nadzor nad upravljanjem in izvajanjem te dejavnosti. Glede na sedanjo zakonsko opredelitev skrbništva, ki je opredeljeno kot javno pooblastilo, ne moremo pričakovati, da bi se lahko v upravljanje in izvajanje skrbništva vključili tudi

drugi akterji, npr. zasebne neprofitne organizacije. Z morebitno spremembo zakonodaje pa bi lahko naredili institut skrbništva uporabnikom prijaznejši in v njegovo upravljanje vpeljali večjo participacijo uporabnikov, ki bi jo zagotavljali s krepitvijo moči in zagovorništvom. Zagovorništvo je najpogosteje opredeljeno kot dejavnost uporabnikov socialnovarstvenih storitev, lahko tudi njihovih predstavnikov (zagovornikov), ki se zavzemajo za uresničevanje njihovih potreb in želja ali za skupen uporabniški cilj pri vplivnih drugih (Zaviršek, Zorn, Videmšek 2002: 80–83). Z zagovorništvom navadno poskušamo preprečiti poslabšanje položaja uporabnikov. Temeljne naloge zagovorništva so krepitev moči uporabnikov, zavzemanje za uporabniške cilje in spremembe v širšem okolju v smislu odpravljanja diskriminatornih praks, spremembe javnega mnenja, sprememb v zakonodaji ipd. (*ibid.*).

Zagovorništvo je pri nas najbolj razvito v dejavnostih na področju duševnega zdravja, počasi pa se širi tudi drugam (Milošević Arnold 1998: 220).

Razvoj zagovorništva bi bilo smiselno spodbujati, da bi postalo nekakšna predfaza skrbništva.

SKRBNİŠTVO IN ODVZEM POSLOVNE SPOSOBNOSTI

Zakonodaja, ki ureja področje skrbništva, se v Sloveniji v zadnjih 30-ih letih praktično ni spremenila. Ni zastarela le terminologija, ampak predvsem vsebina zakonodaje, za katero menimo, da je v nasprotju s sodobnimi trendi v socialnem varstvu.

V letu 2001 je Zavod RS za statistiko zabeležil 1.489 otrok v skrbništvu, 4.465 odraslih oseb v skrbništvu in 79 oseb, za katere je bil podan predlog za odvzem poslovne sposobnosti (*Statistične informacije*, 181/2002), v letu 2003 pa 2.048 otrok v skrbništvu, 6.085 odraslih in 82 oseb, za katere je bil podan predlog za odvzem poslovne sposobnosti (*Statistične informacije*, 206/2004). Število oseb v skrbništvu je v teh letih naraslo. Oseb, za katere je bil podan predlog odvzema poslovne sposobnosti, je v teh letih le malo več, vendar je to po našem mnenju daleč najbolj problematičen segment skrbništva. Še vedno aktualen institut odvzema poslovne sposobnosti kaže neustrezno porazdelitev skrbi,

ki ne le onemogoča uporabniku, da bi ohranil oz. razvil mehanizme za samostojno življenje, temveč postavlja pod vprašaj tudi človekovo dostojanstvo in integriteto njegove osebnosti.

Poslovna sposobnost, ki je sposobnost za samostojno nastopanje v pravnem prometu, se praviloma pridobi ob dopolnjenem 18. letu, razen v določenih primerih, npr. sklenitev zakonsko zveze, ko je to mogoče že prej (Wedam-Lukić 1995: 1).

Oseba, ki ji je delno odvzeta poslovna sposobnost, je pravno sposobna v mejah svoje poslovne sposobnosti. Lahko se torej pravda v sporih iz poslov, ki jih lahko sklepa sama oz. za katere je poslovno sposobna (Zupančič 1993: 163). Pri delnem odvzemu poslovne sposobnosti dobi oseba položaj mladoletnika, starega 15 let in več (Rupel 1994: 212). Ko oseba dopolni 15 let (oziroma ima status osebe, stare 15 let), lahko torej sama sklepa svoje pravne posle, vendar je za njihovo veljavnost potrebna odobritev staršev oziroma skrbnika, za tiste posle, ki jih niti skrbnik ne more opravljati sam, pa odobritev centra za socialno delo. V tem primeru oseba razpolaga s svojim osebnim dohodkom, vendar je pri tem dolžna prispevati za svoje preživljanje in izobraževanje (204. člen zakona o zakonski zvezi in družinskih razmerjih). Center za socialno delo lahko po potrebi določi, katere posle sme oseba opravljati samostojno in brez predhodne odobritve.

V postopku za odvzem poslovne sposobnosti sodišče odloča o odvzemu poslovne sposobnosti osebam, ki zaradi duševne bolezni, duševne zaostalosti, odvisnosti od alkohola in mamil ali iz drugega vzroka niso sposobne skrbeti same zase, za svoje pravice in koristi (44. in 51. člen zakona o nepravdnem postopku). Osebo, ki je v postopku za odvzem poslovne sposobnosti, sodišče zasliši, razen če ugotovi, da bi zaslišanje škodilo njenemu zdravju ali da glede na njeno zdravstveno stanje zaslišanje ni mogoče. Če je potrebno, osebo pregleda izvedenec medicinske stroke (47. in 48. člen zakona o nepravdnem postopku). Glede na stopnjo ugotovljene sposobnosti je odvzem poslovne sposobnosti popoln ali delen (50. člen zakona o nepravdnem postopku).

Če razlogi, zaradi katerih je bila odvzeta poslovna sposobnost, prenehajo, sodišče odloči o delni ali popolni vrnitvi poslovne sposobnosti (54. člen zakona o nepravdnem postopku).

O ukinitvi odvzema poslovne sposobnosti se v strokovnih krogih že dlje časa razpravlja tudi pri nas. Nekateri za zgled prenove predlagajo nemški model ureditve skrbništva.

NEMŠKI MODEL UREDITVE SKRBNIŠTVA

V letu 1990 je bil sprejet zakon o reformi skrbniškega in varuškega prava. Po tem zakonu, ki je stopil v veljavo v letu 1992, postavi skrbstveno sodišče osebi, ki zaradi duševne bolezni ali siceršnje duševne ali telesne prizadetosti v celoti ali deloma ne more skrbeti sama zase, za svoje zadeve, na njeno zahtevo ali po uradni dolžnosti oskrbovalca (*Betreuer*), ne da bi bila prizadeti osebi odvzeta poslovna sposobnost, četudi nekaterih zadev ne more opravljati samostojno. To stori bodisi na njeno prošnjo ali po uradni dolžnosti. Skrbstveno sodišče določi za oskrbovalca fizično osebo, ki je sposobna za opravljanje vseh njegovih zadev in pravnih poslov, v okviru dolžnosti, ki mu jih naloži sodišče (Zupančič 1995 a: 1–2, Žnidaršič 2001).

Če polnoletna oseba sama predlaga, kdo naj bo njen oskrbovalec, je treba njen predlog upoštevati, razen če je v nasprotju z njenimi interesi. Če ne predlaga nikogar, se pri izbiri oskrbovalca upošteva njeno naklonjenost in osebne vezi med njo in tretjimi osebami, še zlasti povezanost s starši, otroki in zakoncem. Posebej je treba upoštevati morebitne konflikte interesov (*ibid.*).

Razlog za postavitev oskrbovalca je bodisi duševna bolezen bodisi drugačna prizadetost. Alkoholizem in narkomanija za postavitev oskrbovalca ne zadostujeta. Oskrbovalca, ki mora ravnati izključno v varovančevo korist, postavijo samo za opravljanje nalog v okviru zadev, za katere je oskrbovanje potrebno (npr. skrb za zdravje, za določitev bivališča, za upravljanje premoženja, za urejanje zadev z oblastmi ipd.). Oskrbovalec zastopa varovanca v razmerju do drugih, vendar to ne vpliva na varovančevo poslovno sposobnost (*ibid.*).

Oskrbovanje je bolj kot prejšnje varuštvo orientirano na individualne potrebe oskrbovanega in upošteva še preostale sposobnosti varovanca. Varovanec ne potrebuje privolitve za posle, ki so mu samo v pravno korist (*ibid.*).

Pri nekaterih poslih pa mora dati soglasje za njihovo izvršitev tudi varuško sodišče. To se

zgodi v primerih določenih zdravstvenih ukrepov ali sterilizacije, v primerih odvzema svobode, na primer, ko je treba varovanca namestiti v zavod zaprtega tipa, in v primerih, ko je treba izdati ukrep, ki varovancu preprečuje, da bi zapustil bivališče (*ibid.*).

Na področju varstva mladoletnikov nemško pravo ne uporablja besede roditeljska pravica, ampak starševska skrb. Država je sicer upravičena poseči v roditeljsko pravico, vendar ima starševska vzgoja prednost. Država ima na voljo dva nadzorna organa: mladinski urad in varuško sodišče (Zupančič 1995 b: 12).

Otrok lahko po nemškem pravu dobi bodisi varuha, bodisi skrbnika (*op. cit.*: 25). Varuha (*Vormund*) dobi otrok, če starši zanj ne skrbijo. Ta institut je zelo podoben našemu skrbništvu za mladoletnike. Skrbnika (*Pfleger*) dobi otrok takrat, ko je treba dopolniti starševsko skrb (ker so npr. pri starših ovire za izvrševanje posameznih zadev). Drugi primeri skrbništva so podobni primerom, za katere se po našem pravu postavi skrbnik za posebne primere.

Podobno ureditev ima tudi švedski pravni sistem, kjer so odpravili institut odvzema poslovne sposobnosti že 1.1.1989 (Zupančič 1995 a: 2).

UREDITEV SKRBNIŠTVA V SLOVENIJI

Ker o spremembah zakonodaje s področja skrbništva v Sloveniji razpravljamo že kar nekaj časa, smo v okviru študije, ki jo je financiralo ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, za mnenje o možnosti prenove zakonodaje vprašali tudi strokovne (so)delavke in (so)delavce centrov za socialno delo. Z anketo o izvajanju skrbništva, ki jo je izvedel Inštitut RS za socialno varstvo na centrih za socialno delo v obdobju med junijem in oktobrom leta 2001 (Kobal 2001), smo želeli ugotoviti, kaj strokovni delavci menijo o prostovoljnosti funkcije skrbnika, o možnosti odprave instituta odvzema poslovne sposobnosti, o ustreznosti obstoječih zakonskih in podzakonskih aktov in s katerimi temeljnimi problemi se srečujejo pri delu, ki je povezano z javnim pooblastilom skrbništva. Vprašalniki so bili posredovani vsem 62-im centrom za socialno delo, izpolnjene pa je vrnilo 54 centrov za socialno delo oz. 87 % anketirancev.

Večina anketirancev meni, da vsa obstoječa zakonodaja in predpisi, ki urejajo področje

skrbništva, potrebujejo prenovo. Pri delu opažajo, da se večkrat pojavijo težave pri izvajanju določil. Kot najbolj problematičnega anketiranci ocenjujejo zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih, saj manj kot 6 % vprašanih meni, da ta zakon ustreza današnji situaciji.

Večina vprašanih meni, da bi bilo treba z novo zakonodajo spremeniti vloge sodelujočih v skrbniškem postopku, razširiti krog vključenih in popolnoma redefinirati nekatere vloge (npr. vlogo skrbnika).

Problem, ki so ga anketiranci najpogosteje navedli, je postavitve ustreznega skrbnika. Vprašani menijo, da je zaradi neustrezne opredelitve funkcije skrbnika kot prostovoljne in častne praktično nemogoče najti skrbnika, če varovanec nima sorodnikov. V najtežjih primerih (odrasle osebe s težavami v duševnem zdravju) ni mogoče najti skrbnika. Zato so centri za socialno delo prisiljeni prevzeti funkcijo skrbnika, čeprav kar 80 % vprašanih meni, da to ni primerno, saj imajo centri tako preveč vlog, ki so večinoma med seboj nezdružljive. Pri izvajanju skrbništva bi po mnenju večine moral sodelovati tim usposobljenih ljudi, med katerimi sta bila najpogosteje navedena profil socialnega delavca in pravnik.

Veliko problemov nastane tudi v zvezi s skrbjo za premoženje varovancev. Anketirani večinoma menijo, da strokovni delavci centrov za socialno delo niso primerno usposobljeni za upravljanje premoženja. V zvezi s premoženjem varovancev se pojavljajo tudi ideje, da bi lahko nagrado skrbniku posredno ali neposredno (zapuščinski postopek) izplačali iz finančnih sredstev varovanca, pridobljenih na podlagi prodaje nepremičnin. 35 % anketiranih meni, da bi bilo treba za upravljanje premoženja ustanoviti in pooblastiti posebne institucije.

93 % vprašanih meni, da bi bilo treba vzpostaviti intervizijske time delavcev, ki delujejo na področju skrbništva, saj bi tako povečali učinkovitost strokovnih delavcev in njihovo kompetentnost, hkrati pa bi poenotili delo v praksi. Enak odstotek vprašanih meni, da bi bila potrebna redna supervizija delavcev, ki delajo na področju skrbništva. Z njo bi dobili zunanjo oceno o opravljenem delu in pomoči pri delu.

Več kot 90 % anketiranih meni, da bi bilo treba organizirati usposabljanje in izobraževanje skrbnikov o obstoječi zakonodaji, pravicah in dolžnostih tako skrbnika kot varovanca ter o

drugih aktualnih temah, povezanih z nemotenim izvajanjem skrbništva.

Podrobneje pa opišimo odgovore strokovnih (so)delavk in (so)delavcev centrov za socialno delo na vprašanja, povezana z institutom odvzema poslovne sposobnosti. Strokovne (so)delavke in (so)delavce centrov za socialno delo smo vprašali, kaj menijo o odpravi instituta odvzema poslovne sposobnosti. 43 % anketiranih je menilo, da bi bilo to smiselno tudi v Sloveniji. Odgovor so utemeljili takole: to bi bilo smiselno, vendar bi bilo nujno poskrbeti za varovanje premoženje; v primeru, če bi varovanci imeli svetovalce; mnenje varovanca je zelo pomembno, zato mora obdržati poslovno sposobnost; odvzem poslovne sposobnosti je premočan poseg v osebnostne pravice; odvzem poslovne sposobnosti preveč stigmatizira varovanca. Z odpravo odvzema poslovne sposobnosti se ni strinjalo 41 % anketirancev. V obrazložitvi so navedli: da se za to odločajo le v skrajnem primeru; da se za to odločajo v primeru duševno prizadetih; da je to včasih nujen postopek in edina rešitev; da je ukrep bistven zaradi zaščite pred zlorabami; da je obstoječi sistem zelo koristen tako za varovance kakor tudi za sorodnike in širšo skupnost; da je ukrep odvzema poslovne sposobnosti nujno obdržati, a naj se uporablja selektivneje, bolj omejeno.

Tiste, ki podpirajo odpravo instituta poslovne sposobnosti, smo vprašali, kaj predlagajo namesto tega. Najpogostejši predlogi so bili: določiti je treba, česa varovanec ne sme delati; sodišče naj določi, kaj varovanec sme in česa ne sme; ureditev slovenske zakonodaje po vzoru tuje; potrebno bi bilo večje vključevanje nevladnih organizacij. Kot alternativne institute so navedli svetovalce, uporabo instituta skrbništva za poseben primer, rejništvo za odrasle osebe, možnost stalnega skrbništva brez odvzema poslovne sposobnosti, imenovanje zaupnika – zaščitnika pravic, vzpostavljanje socialne mreže, zagovorništvo in imenovanje pooblaščenecv.

Med anketiranci jih je 11 % menilo, da je treba osebam, ki so nameščene v socialni zavod, odvzeti poslovno sposobnost, saj je institut odvzema poslovne sposobnosti v zaščito posameznika. 82 % anketirancev je bilo mnenja, da odvzem ni potreben, saj so zadeve urejene s skrbnikom za poseben primer; stvari so lahko urejene z zagovorništvom; potrebna je le skrb za določena opravila; večino stvari lahko za varovance opravi svoji in uslužbenci zavoda.

52 % anketirancem je menilo, da bi bilo v večini primerov dovolj, če bi osebam, ki jim je popolnoma odvzeta poslovna sposobnost, postavili skrbnika za poseben primer.

Očitno je, da strokovni delavci nakazujejo največ pomislekov pri uporabnikih, ki imajo težave v duševnem zdravju ali imajo motnje v duševnem razvoju. Prav na tem področju pa se pojavlja v civilni družbi tudi največ iniciativ za vključenost uporabnikov v upravljanje in izvajanje storitev, oblikujejo se razne uporabniške organizacije. V zadnjem času se močno razrašča dejavnost zagovorništva. In prav zagovorništvo bi lahko ublažilo institut skrbništva.

SKLEPNE MISLI

Zakon o socialnem varstvu iz leta 1992 in Nacionalni program socialnega varstva do leta 2005 odpirata možnost pluralizacije izvajalcev socialnovarstvenih storitev. Spremembe so se res začele dogajati, saj v sistemu ne delujejo le javne organizacije, ampak tudi zasebne neprofitne organizacije in zasebniki, ki jim je bila podeljena koncesija. Resnična pluralizacija pa bo dosežena šele takrat, ko bo uporabnik imel dejansko možnost izbiranja med različnimi izvajalci, kar bo med izvajalci večalo tekmovalnost in boj za preživetje. Menimo, da o taki stopnji pluralizacije pri nas še ne moremo govoriti.

Za primer skrbništva pa je stvar zapletena zato, ker je skrbništvo zakonsko opredeljeno na zelo rigid in omejujoč način, ki daje možnost izvajanja skrbništva le centrom za socialno delo. Skrbništvo namreč po definiciji ni storitev, ampak javno pooblastilo. Za kakršno koli spremembo na tem področju bi bilo treba zakonsko popolnoma redefinirati institut in celo razmisliti o zamenjavi izraza.

Na področju izvajanja socialnovarstvenih storitev se v Sloveniji pojavlja veliko organiziranih iniciativ uporabnikov. Zagovorništvo se legitimizira. Menimo, da uporabniki tudi v smislu pluralizacije dobivajo vedno večjo vlogo pri upravljanju in izvajanju storitev in pri oblikovanju določenih programov, saj se tudi centri za socialno delo zelo prilagajajo potrebam uporabnikov in oblikujejo programe na podlagi tega, kako zaznavajo te potrebe. Anketa je tudi pokazala, da strokovni delavci centrov za socialno delo pri izvajanju skrbništva večinoma

VIRI

upoštevajo želje uporabnikov, a kljub temu ne moremo govoriti o aktivnem vključevanju uporabnikov v upravljanje in izvajanje skrbništva. Zopet moram poudariti, da je glavni krivec za to zakonodaja, ki opredeljuje skrbništvo na tako zelo neparticipativen način.

Procesi pluralizacije izvajalcev socialnovarstvenih storitev in procesi participacije uporabnikov se torej pri nas vedno bolj razraščajo in krepijo. Področje skrbništva pa je zakonsko urejeno na način, ki tem procesom ne dovoljuje prodora tudi v upravljanje in izvajanje skrbništva. Menimo, da bo moralo biti to področje kmalu deležno temeljite zakonske prenove, saj tako, kakršno je, ne sledi sodobnim smernicam razvitih držav in ne upošteva integritete posameznika, pri čemer je najbolj sporen prav institut odvzema poslovne sposobnosti, ki odraslo osebo povrne v položaj otroka, starega manj kot 15 let.

Če bo v prihodnosti prišlo do korenite prenove instituta skrbništva, bodo morale dobiti novo vlogo zasebne neprofítne organizacije, ki bi z zagovorništvo pomagale tem osebam. Seveda lahko zagovorništvo izvajajo tudi strokovni delavci centrov za socialno delo (kar se v praksi tudi že dogaja), vendar menimo, da bi moral uporabnika zastopati kdo, ki nima moči odločanja o njegovi usodi v smislu presojanja njegove življenjske situacije. Z uvajanjem zagovorništva pa bi veliko prispevali tudi k vključevanju uporabnikov v proces upravljanja in izvajanja storitve, s čimer bi večali njihovo moč in krepili samostojnost. Na ta način bi bila bojazen, da bo uporabnik deležen prevelike skrbi, precej manjša. Osrednja vloga centrov za socialno delo pri upravljanju skrbništva pa bi, če bi se v ta proces vključile tudi zasebne neprofítne organizacije, nujno morala bila nadzorna.

- B. Kobal (2001), *Problem skrbništva in možnost prenove njegove opredelitve*. Ljubljana: Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo.
- (2003), *Upravljanje neprofítnih organizacij – primer upravljanja skrbništva v centrih za socialno delo v Sloveniji*. Univerza v Ljubljani: Fakulteta za družbene vede (magistrsko delo).
- V. Milošević Arnold (1998), Nekatere značilnosti socialnega dela v Sloveniji (s poudarkom na javnem sektorju). *Socialno delo*, 37, 3–5: 213–224.
- Nacionalni program socialnega varstva do leta 2005. *Uradni list RS*, 31-1442/2000.
- S. Rupel (1994), *Družinsko pravo*. Tožbe in predlogi - Komentar - Sodna praksa. Ljubljana: Gospodarski vestnik.
- V. Rus (1994), Management v neprofítnih organizacijah. V: S. Možina (ur.), *Management*. Radovljica: Didakta (938-973).
- Statistične informacije*, 181/2002. Ljubljana, Statistični urad RS.
- Statistične informacije*, 206/2004. Ljubljana, Statistični urad RS.
- Ustava Republike Slovenije. *Uradni list RS*, 33/91.
- D. Wedam – Lukić (1995), *Odvzem in vrnitev poslovne sposobnosti po zakonu o nepravdnem postopku*. Gradivo za seminar o skrbništvu.
- Zakon o nepravdnem postopku. *Uradni list SRS*, 30-1481/19-86, 87-4360/2002.
- Zakon o socialnem varstvu. *Uradni list RS*, 54-2484/1992, 110-5388/2002.
- Zakonu o starševskem varstvu in družinskih prejemkih. *Uradni list RS*, 97/2001.
- Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih. *Uradni list SRS*, 14/89.
- D. Završek, J. Zorn, P. Videmšek (2002), *Inovativne metode v socialnem delu: Opolnomočenje ljudi, ki potrebujejo podporo za samostojno življenje*. Ljubljana: Študentska založba.
- K. Zupančič (1993), *Oris družinskega prava*. Ljubljana: ČZ Uradni list Republike Slovenije.
- (1995 a), O odpravi odvzema poslovne sposobnosti *FIRIS*, strokovno-pravni informator, 3, 6: 54–57.
- (1995 b), Ukrepi državne pomoči in nadzora roditeljske pravice po nemškem pravu. *FIRIS*, strokovno-pravni informator, 3, 10: 12-26.
- V. Žnidaršič (2001), *Institut odvzema poslovne sposobnosti v luči sprememb slovenske zakonodaje*. Gradivo za seminar o skrbništvu.

Špela Urh

SOCIALNA IZKLJUČENOST ROMOV V BELI KRAJINI

V evropskem prostoru najdemo več sinonimov za socialno izključenost, na primer izoliranost, marginaliziranost, segregiranost (Madanipour *et al.* 2003). O socialni izključenosti obstajajo različne definicije (Madanipour *et al.* 2003, Deakin *et al.* 1995, Jordan 1996, Zavratnik Zimic 2000, Trbanc 1996). Gre za kompleksen, širok in večdimenzionalen koncept, v čemer Trbanc (1996: 289) vidi tudi prednost, »saj je le tako mogoče pokriti različne dimenzije in oblike istega pojava«. Socialna izključenost pomeni biti v položaju z manjšim dostopom do možnosti, ki jih ima večina. Večina avtorjev razčleni koncept na tri dimenzije – ekonomsko, družbeno in politično –, medtem ko Jordan (1996: 12) dodatno poudari tudi spol in barvo kože. Socialno izključenost torej razumemo kot stanje omejenega dostopa do virov, ki je pogosto posledica določene pripadnosti (spolu, starosti, veri, spolni usmerjenosti). Tukaj se omejujemo na etnično pripadnost, ki je pri Romih pogosto prevladujoči razlog socialne izključenosti, v interakciji z ostalimi osebnimi značilnostmi (spol, starost ipd.) pa problem socialne izključenosti postane zelo kompleksen. Pripadnost ali položaj osebe, skupine ali skupnosti v družbi ustvarja binarna razmerja (večina – manjšina, Romi – ne-Romi). Take dihotomije in razlikovalni govor odražajo neenaka razmerja moči (Dominelli 1997: 41), posledica pa je socialna izključenost. Več ko je področij, na katerih vladajo razmerja neenakosti, bolj je skupina izključena.

»V etničnih študijah je element ‚konteksta‘ pomemben identitetni pokazatelj, ki ga je potrebno upoštevati v politikah vzpodbujanja družbene vključenosti« (Zavratnik Zimic 2000: 847). Če misel obrnemo, lahko rečemo, da se socialna izključenost proizvaja na način neupoštevanja konteksta skupin, ki so definirane kot etnične

skupine. Neupoštevanje konteksta se izraža kot univerzalizem, ta pa vzdržuje razmerje moči med večino in manjšino. Odgovor na socialno izključenost najdemo v antirasističnih ukrepih, ki so možni le ob upoštevanju kontekstov. Po Dominelli (1995) se socialna pravičnost in socialna vključenost realizirata šele, ko so za posebne skupine ustvarjene dostopne in za njihove potrebe občutljive socialne službe, ki onemogočajo in odpravljajo socialno izključenost. Tako so se v Sloveniji že razvile skupnostne službe za potrebe zlorabljenih žensk in otrok, ljudi, ki imajo težave z različnimi zasvojenostmi (alkoholizem, droge, hrana, odnosi), starih ljudi ipd.

Kakor so opozorile številne raziskave (npr. Rupnik 1999, Zaviršek, Škerjanc 2000, Kodila 2001, Welle 2003, Mišič 2004) in kakor omenja več nacionalnih poročil o položaju Romov v Sloveniji, je socialna izključenost Romov v Sloveniji kompleksna in večdimenzionalna. Kaže se na več področjih življenja Romov. Na to je opozorila tudi raziskava Zavoda za odprto družbo leta 2001, ko je bila Slovenija kandidatka za članstvo v procesu pridruževanja. Kritičen pogled v aktualno socialno-politično situacijo Romov v Sloveniji pokaže razširjene segregacijske prakse oziroma socialno izključenost, ki je najbolj izrazita na področjih šolanja, zaposlovanja, dostopa do socialnovarstvenih dajatev in storitev in aktivne participacije v družbenem in političnem življenju. Romi v Sloveniji imajo status etnične skupnosti; njihov poseben položaj naj bi bil določen s posebnim zakonom (Ustava RS, 65. člen), vendar ta ne obstaja. Nekatera področja posebnih pravic Romov so urejena v področni zakonodaji. Poslanska skupina opozicijske Slovenske nacionalne stranke je leta 2003 vložila predlog zakona o položaju romske skupnosti, vendar je bil zakon v parlamentarni obravnavi

januarja 2005 razglašen za diskriminatornega; predlagatelji tudi niso dobili podpore nobene druge poslanske skupine. Predlagani zakon v treh členih zanika posebni položaj Romov. Sovražen govor o Romih opazimo v vsem javnem diskurzu, tudi v poročanju slovenskih medijev. To je – skupaj z reprodukcijo stereotipne in mitološke podobe Romov, ki izvira iz 18. in 19. stoletja –, učinek aktualne vladajoče politike v Sloveniji. Namesto da bi reflektirali mehanizme izključevanja in opozarjali nanje, mediji zvečine krepijo strah pred Romi in odklonilna stališča o njih.

»ETNIFIKACIJA« V ODNOSU DO MANJŠIN

Po tradicionalni definiciji je »etnična skupina« skupina ljudi, ki jih povezuje določena družbena in kulturna dediščina (skupen izvir, vrednote, kultura) in njeno prenašanje iz generacije v generacijo. V socialni antropologiji se tako razumevanje etničnosti spremeni v 60-tih letih prejšnjega stoletja (Jenkins 1997, Eriksen 2002). Tradicionalna definicija se sklicuje na »rasne« značilnosti, medtem ko so pri sodobni definiciji v ospredju interakcije med skupinami, razmerja med njimi, ki vključujejo občutek različnosti. Etnične skupine torej ne obstajajo same po sebi, temveč so vedno definirane v razmerju z drugo skupino, v odnosu do ne-članov. »Etnična« skupina je po Barthu (1998 [1969]) politični pojem in obstaja le v interakciji med skupinami, ki se medsebojno dojemajo kot različne. Etničnost nima stalne, univerzalne strukture, temveč se v svojem kontekstu stalno »generira, demonstrira in deluje kot izrazito situacijski repertoar« (Šumi 2000: 25).

Kljub temu se v slovenskem javnem prostoru izraz »etnična skupina« še vedno nanaša na »rasne« in kulturne značilnosti manjšine. V politično korektnem diskurzu ta kategorija sicer ni videti rasistična, vendar sta koncepta rase in etnije tesno povezana, meje med njima pa pogosto nejasne (Eriksen 2002), kar otežuje jasno razlikovanje med konceptoma. Vsakdanji diskurz ohranjajo rasistične ideje tako, da pripisuje manjšini posebnosti, po katerih naj bi se bistveno razlikovala od dominantne večine. Po eni strani gre zgolj za terminološko in konceptualno zmedo. Tradicionalno pojmovanje rase temelji na predpostavkah o bioloških razlikah med skupinami, medtem ko

je etnija družbeni koncept. Produkt etničnega in rasnega razlikovanja pa je v osnovi enak – iz obeh izhaja univerzalno določujoča, homogena identiteta skupin, ki jih dominantna skupina dojema kot drugačne.

Etnija se ustvarja in vzdržuje skozi načine govora, kdo ji pripada in kdo ne. Slovenski mediji in politika reproducirajo diskriminatorni govor in močno vplivajo na vladajoča stališča do manjšin. Študija iz leta 2000 pokaže, da se o Romih piše s podmeno, da so »drugačni od nas« (Erjavec, Bašić Hrvatinić, Kelbl 2000). Njihova kultura, vrednote in navade naj bi bile nezdržljive s slovenskimi normami. Romi so stigmatizirani kot nesposobni za prilagoditev. Pogosto je omenjena visoka stopnja njihove rodnosti, pri čemer takoj opazimo dvojna merila. Večje število otrok je zaželeno le v slovenskih družinah, pri Romih pa ne. Po tej natalitetni politiki so romski otroci manj zaželeni od slovenskih.

BITI ROM: NAJHUJŠA DRUŽBENA STIGMA

Stigmatizacija je sicer ohranila pomen odnosa do tistih, ki odstopajo od vladajočih družbenih vrednot, vendar se je zgodil konceptualni premik, saj se sodobni procesi stigmatizacije ne opirajo le na razlikovanje po bioloških značilnostih, temveč tudi na odnose v družbenih procesih. Ni pomembna sama barva kože, temveč diskurz, ki posameznika, skupino ali skupnost označi kot drugačne, tuje. Ne gre za objektivne razlike med dvema skupinama, temveč za skupek razlik, ki jih vsaj ena skupina dojema kot pomembne. Spremenile so se značilnosti, ki ločujejo, logika hierarhizacije ljudi na več ali manj vredne pa je ostala enaka. Fizično označevanje se je zmanjšalo, razširilo pa se je družbeno označevanje (Coleman 1999). Po Goffmanu (1991: 137) je mogoče stigmatizirati vse človeške razlike, pri čemer niti dva človeka nista med seboj popolnoma enaka. Stigma kot nezaželena drugačnost je še posebej opazna, ko preidemo iz enega socialnega konteksta, kjer je razlika zaželena, v drugega, kjer je nezaželena. To pomeni, da »nezaželena drugačnost«, tužost, nima stalne, univerzalne strukture, temveč v okviru svojega konteksta deluje izrazito situacijsko, spremenljivo, fluidno.

Številne raziskave so pokazale, da ljudje oblikujejo predsodke na podlagi zaznanih razlik

med seboj in drugimi. Zaviršek (2000) opredeli tujost kot produkt dveh skupin, ki se med seboj razmejujeta. Kolektivna etnična identiteta je družbeni produkt najmanj dveh skupin, ki se med seboj dojemata kot različni. Barth (*op. cit.*) prvi izrazi kritiko koncepta etničnosti in zavrne tradicionalno antropološko razumevanje etničnih skupin. Opredeli jih v okviru etničnih meja in družbenih interakcij, ki jih ustvarjajo in vzdržujejo, ne pa v smislu fiksnih kulturnih elementov. Torej etnično skupino definirajo etnične meje in ne kulturni znaki. Etnična skupina se torej ne odraža kot »etnična« zaradi določenih kulturnih značilnosti (jezik, običaji, religija itn.), temveč zaradi zaznavanja »tujosti« druge skupine. Kulturna raznolikost torej ni poglavitna lastnost etničnosti, kar govori dejstvo, da se nekatere kulture med seboj razlikujejo, pa niso definirane kot etnične (madžarska in italijanska manjšina v Sloveniji), medtem ko so si nekatere skupine med seboj kulturno podobne, vendar se doživljajo kot etnično različne (Hrvati in Srbi ob razpadu Jugoslavije). Eriksen (2002: 21) opredeli etničnost kot »fluiden, situacijski oziroma kontekstualen družbeni proces«.

Etničnost Romov je konstruirana s pomočjo pripisovanja značilnosti, ki razmejujejo »njih« od »nas«. Najpogostejše so te karakteristike v binarnem nasprotju z družbeno zaželenimi in sprejemljivimi lastnostmi. Kakor je opozorila raziskava Erjavec, Bašić Hrvatini, Kelbl (2000), so Romom pripisane izrazito negativne lastnosti. Pri procesu oblikovanja in obnavljanja etničnosti je pomemben element tudi dojemanje razlik na podlagi nepremostljivih vzrokov in izvirov. Te razlike naj bi bile neodpravljive, dane z rojstvom.

POSKUSI STALNE NASELITVE ROMOV NA SLOVENSKEM OZEMLJU

Romološka literatura (Štrukelj 1991, Šiftar 1970) navaja številne podatke o sovražnem odnosu večinskega prebivalstva do Romov skozi stoletja. Ko so Romi v 17. in 18. stoletju začeli prihajati v Evropo, so se sočasno pojavili uradni odloki o prepovedi naseljevanja, izgonu in nadzorovanju Romov. Včasih so določali, »da je treba Cigane žive sežigati in obešati, kjer koli jih najdejo« (Uhlík-Radičević 1978: 48). Pogromi so Cigane silili, da se odrečejo svojim navadam

in običajem. Mnogi so poskušali s spremembo priimka prikriti značilnosti svoje identitete.

V času Marije Terezije in Jožefa II. so se prepovedi nadaljevale. Ciganom je bilo z odlokom prepovedano nomadstvo, spreminjanje imen in priimkov, življenje v gozdovih, reja konjev in trgovanje z njimi ipd. Če je kdo govoril romsko, so ga pretepli. Ciganom je bilo prepovedano ženiti se med seboj in tudi živeti skupaj »na koruzi« – če se je to zgodilo, so romskim staršem odvzeli otroke in jih oddali v rejo ne-Ciganom, da bi jih prevzgojili v spodobne kristjane (Guy 1998).

V začetku 20. stoletja so za Cigane veljale številne odredbe o preselitvi, izgonu oziroma natančno določenem teritoriju, kjer se lahko naselijo. V obsežnih Razpravah in gradivu št. 25 o Romih na Slovenskem najdemo odredbo iz leta 1935:

Ciganom je na vse mogoče načine zagreniti gibanje izven domačije, treba jih je na vsak korak vznemirjati. Taborjenja na prostem jim ne dopuščati. Pristop na sejmišču se jim zabrani. Ne dopušča se jim imeti psov, ker so jim nepotrebni, a jih tudi naučijo, da z lajanjem opozarjajo na prihod žandarov ali jih dresirajo za lov na divjačino. (Poročilo bana dr. Dinka Puca, Dravska banovina, Ljubljana, 8. junija 1935.)

Cigani so bili na seznamu izključenih iz katoliške cerkve, zato je v njihovih pesmih in pravljicah bog »nič kaj naklonjen gospod« (Šiftar 1970: 8). Tudi potikanje Ciganov po mestu so kaznovali z zaporom do treh mesecev in oddajo v prisilno delavnico. Kraljevska banska uprava dravske banovine je oktobra 1931 zapisala odredbo:

Žandarija mora vsakega Cigana, na katerega naleti ob patroljiranju, prelustrirati, da ugotovi, ali ima dovoljenje za potovanje in sploh da ugotovi njegovo identiteto. Že zavest, da bo kontroliran, odvrta Cigana od potepanja. Pri kontroli se mora vedno pregledati roba, ki jo Cigani nosijo ali vozijo s seboj. (Štrukelj 1991: 204.)

V času nacizma so bili Cigani izpostavljeni silovitim represijam. Sarközi (1999: 14-18) poudarja, da so nacionalsocialisti v Evropi umorili več kot 500.000 Ciganov, od dojenčkov do starcev. Tudi starejši Romi, s katerimi smo se pogovarjali v času raziskovalnega dela, so se spominjali grozot druge svetovne vojne. Pripovedovali so o

dogodku, kako so Rome pregnali v Zagradec na hrvaško stran in jih tam pobili. Niso jih postrelili, ampak so jih žive porinili v veliko vrtačo in jih imeli zaprte po več dni. Mučili so jih in se nad njimi izživiljali, nekateri med njimi pa so umrli že ob samem padcu v jamo.

Dvainpetdeset Romov so takrat ubili, le ena noseča ženska in majhen fantek sta se rešila. Kido mu je bilo ime, ki je zelo lepo pel. Vojaki so mu obljubili, da ga ne bodo ubili, če jim bo prepeval. Deček jim je pel, medtem pa so mu pobili celo vas, sorodnike, starše. (Intervju s P. P., 20. 1. 2002.)

ROMI KOT »DRUGI«

Ko sem hodila v osnovno šolo, smo Romom rekli Cigani. Njihovo kulturno drugačnost smo otroci spoznavali na podobah Ciganov, ki kra-dejo, lažejo, se pretepajo. Naučili smo se, da je dobro povezano z lepim, čistim, urejenim in inteligentnim, slabo pa z grdīm, umazanim, neumnim. Ko smo bili otroci nagajivi in neposlušni, so nas starši strašili, da nas bodo »Cigani vzeli« ali da nas bodo starši sami »odpeljali k Ciganom«. Tega smo se bali in smo se umirili, saj je bil strah pred Cigani velik.

Delen odgovor na vprašanje, od kod tako globok strah pred Romi, sem našla v sporočilih odraslih okoli sebe. Če smo kot otroci slišali: »Bodi priden, če ne, te bodo Cigani odnesli!« »Smrdiš kot Cigo!« »Cigan!« (v smislu kradljivca), je bilo v besedah čutiti nekaj grozečega, negativnega, sramotnega.

Že sama beseda vsebuje negativno konotacijo. Besedi Romi in Cigani imata pri nas negativno konotacijo. Na misel pridejo podobe, ki odstopajo od zaželenih vrednot. Kulturna različnost sicer ni edini element etničnosti (etnične meje lahko producirajo tudi verska pripadnost, nacionalna pripadnost, spol, starost, spolna usmerjenost, poklicna pripadnost), vendar je pri Romih prevladujoč. Tujost, drugačnost Romov se kaže v »drugačnem načinu življenja«, »večjih družinah«, »velikih socialnih podporah«, »krajah in streljanju«, »povzročanju številnih kaznivih dejanjih«, »malomarnem odnosu do okolja«, sledijo še »zanemarjena naselja«, »veliko neupravičenega denarja«, »negativni odnos do splošnih civilizacijskih vrednot«, »nezavedanje dolžnosti« (Naša anketa ... 2002). Študentje različnih letnikov

socialnega dela so ob spodbudi, da povedo, kaj jim pride na misel ob besedi Romi, navedli strah, nomadstvo, konje, šloganje, smeti, prosjačenje, petarde, nič dobrega, veliko otrok, vranje dolge lase, pisana krila, umazanijo, maškare itn. Primeri zgovorno pričajo o podobah »tipičnih« Romov v slovenski družbi, pri čemer je treba opozoriti na dvojno – homogenizacijo skupin in ambivalentnost čustev. Pri kategoriziranju gre vedno za homogenizacijo določene družbene skupine. Homogenizacija pri Romih temelji na stereotipnih podobah potujočega ljudstva. Mnogi Romi tudi sami sebe ne dojemajo bistveno drugače, kakor jih dojema večinski narod, kar kaže vplive asimilacije na samoidentiteto. »Vse delamo isto, ko i vi« (več pogovorov z Romi v Beli krajini, januar 2002). Informatorji zagotavljajo, da se po svojih navadah ne razlikujejo od ne-Romov, pač pa po tem, da so bolj revni in da živijo v neurejenih bivalnih razmerah. Pri tem se nam potrjuje Eriksonova trditev (2002: 49), da etnične meje proizvaja dominantni diskurz, pri čemer etnična skupina, ki je v podrejenem položaju, ostaja na poziciji nemoči. Etničnost se torej kaže kot eden od elementov hierarhizacije v družbi.

MEHANIZMI SOCIALNEGA IZKLJUČEVANJA ROMOV V BELI KRAJINI

Bela krajina je ena izmed pokrajin, kjer je naseljenih veliko Romov. Romska naselja so umaknjena na obrobje, stran od običajnih poti, na tujo zemljo. Lahko rečemo, da je drugačnost dovoljena, če se je ne vidi. Ko pa drugačnost vstopi v svet javnega, se pokaže, koliko je družba tolerantna oziroma koliko sprejema drugačnost.

V Beli krajini, ki leži v jugovzhodnem delu Slovenije ob hrvaški meji ob reki Kolpi, živi 884 Romov v 228 družinah. Po približnih ocenah živi 457 Romov v občini Črnomelj, 239 Romov v občini Metlika in 188 Romov v občini Semič. Razmere so po vseh treh občinah podobne:

- Romi živijo na oddaljenih naseljih na obrobju mest.
- Redke so romske družine, ki živijo v družbenih stanovanjih v blokovskih naseljih ali v hišah v središču mest. V Črnomlju živi 9 romskih družin v bloku, v Metliki živi ena romska družina v bloku, 2 romski družini v hišah v centru mesta, v Semiču pa sploh ni takih primerov.

- Najpogostejša oblika romskega bivališča so barake. V Beli krajini prebiva v barakah 35 družin, 8 jih biva v prikolicah, 2 družini sta pod šotorom (vir: dokumentacija CSD Metlika in Črnomelj, občinska uprava Semič iz leta 2002).

Romi so v vsakdanjem življenju sistematično izključeni iz družbe, še posebej izrazito pri dostopu do urejenih bivališč in stanovanj, zaposlitve, izobraževanja, o čemer pričajo primeri terenskega raziskovanja, opravljenega pozimi 2002.

ROMSKO NASELJE BORIHA PRI ROSALNICAH

Po slovenski ustavi (78. člen) »država ustvarja možnosti, da si državljani lahko pridobijo primerno stanovanje«. Zakona, ki bi prepovedoval rasno diskriminacijo na področju dostopa do stanovanj, pa v Sloveniji ni.

Kakor v vsej državi so barake zelo pogosta oblika romskih bivališč tudi v Beli krajini (Informacija o položaju Romov v RS, 1995). V zasilnih bivališčih prebiva 49 % Romov v Sloveniji, najpogosteje v barakah, ki so narejene iz lepenke, pločevine in lesa, ali pa v kontejnerjih. Bivalni prostori so majhni, temni, vlažni, prepišni. V neki baraki velikosti približno 40 kvadratnih metrov je do nedavnega živel 14-članska družina z majhnimi otroki. S programom Phare, ki je potekal v Beli krajini, so si sezidali večjo hišo, ki pa je obstala v tretji gradbeni fazi; družini je zmanjkalo denarja, ker nihče pri hiši ni zaposlen.

Od skupno 187 romskih družin v Metliki in Črnomlju jih 35 (19 %) prebiva v barakah, 8 pa v prikolicah. Za občino Semič, kjer so postavljeni tudi šotori, nisem prejela uradnih podatkov.

NELEGALNA NASELJA

V naselju, kjer sem opravila raziskavo, živi 93 Romov v 18 družinah. V naselju je 6 zidanih hiš in 11 lesenih barak. Nobeno od teh bivališč nima urejene gradbene dokumentacije. Naselje je zraslo na družbenem zemljišču kot črna gradnja.

Pripravljenost občine za pomoč pri reševanju položaja romskih naselij ovira državna oblast. Občina Metlika je že pred leti pripravila ureditveni načrt naselja, t.j., lokacijsko dokumentacijo s komunalno ureditvijo in napeljavo elektrike. Hkrati so izdelali dva tipa načrtov za hiše.

Dovoljenja ministrstva za okolje in prostor še niso prejeli. Dokler dokumenti niso urejeni, Romom ne morejo dodeliti zemljišča. Lokalna skupnost v dodelitvi lastništva vidi dodatno rešitev; po mnenju delavca občinske uprave bo okolica romskih naselij bolj urejena, ko bodo Romi lastniki parcel.

Ker Romi nimajo potrebnih gradbenih in lokacijskih dovoljenj, na hišah in barakah nimajo hišnih številok. Občinski delavec pravi: »Vse stavbe so črna gradnja, baraka pa se lahko hitro poruši. Zato geodetska uprava ne more izdati hišnih številok.« (pogovor z J. N., marec 2002). Vseh 93 Romov iz naselja je prijavljenih na enem naslovu pod eno skupno hišno številko. To je najstarejša hiša v naselju, last pokojnega Roma, ki jo je preuredil eden njegovih vnukov za lastno bivanje. Ta hiša je edina evidentirana v geodetskih knjigah.

BREZ ELEKTRIKE

Romi v naselju Boriha še vedno živijo v enako slabih razmerah kot pred 19 leti, ko sem prvič obiskala naselje. Naselje je brez električne napeljave. Romi zvečer prižgejo sveče, le redki si privoščijo agregat, saj »ta porabi veliko goriva, zato z njim bolj šparamo. Drugače smo v temi. Čez dan, ko je oblačno, se v baraki nič ne vidi. Sploh pa pozimi. Ura je tri popoldan, pa je v baraki že tema.«

V pogovoru z referentom iz občinske uprave sem izvedela, da imajo v naselju v načrtu urediti električno napeljavo, ki je v občini še edino brez elektrike. Romi so si do sedaj pomagali z električnimi agregati, vendar je to za ljudi brez prihodkov velik strošek, zato so jih uporabljali le za »posebne priložnosti ob obiskih in ob skupinskem gledanju televizije v baraki mojih staršev« (M. H., 20. 1. 2002). Romi iz sosednje občine Semič v naselju Sovinek so z droga električne napeljave na črno in brez varoval potegnili električni kabel v naselje. Kabel je nezavarovan in zato smrtno nevaren.

BREZ VODE

Romsko naselje Boriha je med zadnjimi dobilo napeljavo vodovoda. Pred tem so uporabljali vodo iz javnega vodovoda v bližnji vasi pri

cerkvi in iz zajetja kilometer ali dva oddaljene reke Kolpe. Včasih so prosili za vodo tudi pri bližnjih sosedih, vendar jim niso vsakič ustregli, saj je bil to njihov strošek. V zajetju se je zbirala nesnaga, ker so kmetje zlivali gnojnico in tam čistili kmetijske naprave. Romi niso imeli druge izbire in so kljub temu jemali vodo iz reke, hkrati pa so opozarjali odgovorne v lokalni skupnosti. Babica 12 vnukov ne more pozabiti: »Šele ko so naši otroci zboleli za zlatenico, so nas vzeli resno in nam pred dvema letoma v naselje napeljali vodo.« (Pogovor s S. H., 18. 1. 2002.)

Nobeno romsko bivališče v Borihi nima sanitarij, zato »male in velike potrebe opravljamo zunaj, v naravi, za grmovjem. Mama na šporhatu segreje vodo, pol se pa zunaj umivamo. Poleti je lažje, saj je v bližini reka Kolpa. I cunje ženske perejo zunaj v lavorju« (intervju z M. H., 18. 1. 2002).

Hiše brez oken, fasade in izolacije so mrzle in vlažne. Gola opeka. Veliko toplote uide. Večina otrok ima astmo ali druge težave z dihalci. Pogosto so prehlajeni. Vendar se pozimi vse romske družine iz Borihe najraje zadržujejo v baraki najstarejše Rominje, kjer je najtopleje in opremljeno. Romi se zavedajo položaja, v katerem živijo, »položaja trajne revščine«, kot se je izrazil eden izmed njih. Zase pravijo, da so revni, saj čutijo veliko pomanjkanje dobrin.

ZAPOSLOVANJE

Poglej, star sem 25 let, sem zdrav, močan. Imam ženo in štiri otroke. Imam ciganski priimek, zato me nihče noče vzeti v službo. Zato ne morem vzeti nobenega kredita za hišo, socialna podpora pa komaj pokrije stroške prehrane na mesec. Hiša je obstala v stanju tretje gradbene faze in je komaj primerna za bivanje. (Intervju z M. H., 20. 1. 2002.)

Mladi Romi se počutijo v težkem, brezizhodnem položaju. Stopnja brezposelnosti je med romskim prebivalstvom bistveno višja kot med neromskim prebivalstvom in pogosto presega 50 %. Klien (1999: 106–111) ugotavlja, da je tveganje, da oseba postane brezposelna in to tudi trajno ostane, pri romskem prebivalstvu dosti večje kot pri neromskem. Položaj na področju zaposlovanja otežuje dejstvo, da Romi pogosto živijo na območjih, ki veljajo za gospodarsko neugodna, s tem pa je povezana tudi visoka brezposelnost.

Tabela 1: Stopnja brezposelnosti med Romi v državah kandidatkah za vstop v EU (OSI Minority Reports, Budimpešta 2001)

<i>Država</i>	<i>%</i>	<i>Vir, leto</i>
Bolgarija	60–75	APIC/UNDESA, 2000
Češka	70	Min. za zaposlovanje, 1997
Madžarska	75,8	Kemeny in drugi, 1994
Poljska	57	Državni urad za delo, 1997
Romunija	68	Urad ombudsmana, 1999
Slovaška	80	ECRI, 2000
Slovenija	87	Evropska komisija, 2000
Litva	ni podatka	

Zaposlenost je indikator industrijskega in socialnega razvoja družbe. Stopnja nezaposelnosti med Romi je velika, iz tabele je razvidno, da je najvišja prav v Sloveniji. Od vseh brezposelnih oseb v Sloveniji jih dobra polovica nima nobene strokovne izobrazbe. Ta struktura je pri brezposelnih Romih še višja, saj jih 80 % nima končane osnovne šole. Le 3 % Romov v Sloveniji ima končano poklicno ali srednjo šolo (Smerdu 1999: 112–118). Štiridesetletna Romka se spominja: »Ko sem bila mlada, nisem smela niti v šolo. Cela družina je šla v lozo, pa smo do mraka iskali trstiko in ostala zelišča. To nam je bil edini zaslužek. Zato pa imam zdaj samo pet razredov narejenih.«

Po podatkih Poročevalca iz leta 1995 je v Sloveniji redno zaposlenih 13 % Romov, ostali so odvisni od socialne pomoči. Razloge najdemo v nizki izobrazbeni strukturi Romov, raziskave pa kažejo tudi na pogosto diskriminacijo pri zaposlovanju Romov. Veliko Romov v Beli krajini še danes ne konča osnovnega šolanja, številni so prešolani v »posebne šole« za otroke z motnjami v duševnem razvoju ali pa se šolajo v ločenih oddelkih, v t. i. šolah za odrasle Rome. Romski otroci, ki se šolajo v rednih osnovnih šolah po Sloveniji, nimajo sistemsko zagotovljene nikakršne učne podpore, pogosto pa šole od romskih otrok ne zahtevajo več kot doseganje minimalnih ciljev in standardov znanja.

Starša Roma, ki obiskuje srednjo poklicno šolo za gradbeništvo, dvomita, da bo za Rome z izobrazbo kdaj kaj drugače. »Saj še kmetje ne dobijo službe, pa jo bodo Romi!« (pogovor z J. in D. H., 5. 4. 2002). Podobnega mnenja so tudi starši majhnih otrok, katerih »usoda« je določena z romskim priimkom.

Moj otrok se bo izšolal, ni važno, kakšno izobrazbo bo imel. Potem ga bo pa kdo vprašal: »Od kod pa si?« Pa bo rekel: »Iz Borihe!« Ne bo dobil zaposlitve. Enako je, če te vprašajo po priimku. Že po priimku si zapečaten, avtomatsko si izključen.

Po Kuzmaniču (1991: 11) je »napačen« priimek eden od najpogostejših dejavnikov tujosti in posledičnih diskriminacij. 25-letni Rom iz Borihe, ki še nikoli ni bil redno zaposlen, pravi: »Jaz sem to doživel. Zavod za zaposlovanje me je poklical na razgovor za prosto delovno mesto v Revozu v Novem mestu. Šel sem na razgovor, vse je potekalo brez težav. Seznanjen sem bil že, kje in kaj bi delal, o vseh ostalih pogojih dela. Potem pa me je vprašala, kako se pišem. Sem rekel: 'Hudorovac.' Tu se je najin pogovor končal, le še: 'Hvala, na svidenje,' mi je rekla«. (Intervju z M. H., 20. 1. 2002.)

Pri izbiri za delovno mesto ostajajo Romi zadnji v vrsti. Zgovoren je primer Roma, ki je ježno komentiral odnos zaposlenih na zavodu za zaposlovanje. »Kamor koli prideš, imaš zaprta vrata. Ni lepe besede za Rome. Tudi to ni odnos, če ti na zavodu rečejo, da delodajalec vzame vse, samo Cigane ne!« (Pogovor s P. P., 20. 1. 2002.) Diskriminacija se kaže tudi na zavodih za zaposlovanje, kjer imajo po pripovedovanju Romov težave z zaposlitvijo tudi bolj izobraženi Romi. Delodajalci zavodu za zaposlovanje pogosto že vnaprej postavijo pogoj, da delavec, ki jim ga napoti, ne sme biti Rom. Dogaja se tudi, da delodajalec pri sezonskih delih večkrat raje zaposli ne-Roma, četudi je slabši delavec kot Rom (telefonski pogovor s predstavnikom zavoda za zaposlovanje v Beli krajini, marec 2002).

Nekaj Romov je vključenih v občasna javna dela in sezonska dela, vendar je ponudba teh del odvisna od tega, ali se občina prijavi na razpisana sredstva za izboljšanje položaja Romov. Država v celoti financira osebne dohodke Romov, ki so vključeni v programe javnih del. Kljub tej ugodnosti se na primer občina Šentjernej pred leti ni odločila ponovno kandidirati za razpisana sredstva, saj so na občinski upravi ocenili, da »javna dela pri Romih v njihovi občini nimajo smisla« (telefonski pogovor z J. H., 25. 3. 2002). Vodja javnih del je komentiral, da učinek prejšnjih javnih del ni bil dosežen, »saj so kmalu po zaključku del v romskih naseljih spet zrasli kupi železja in smeti«. Romi so seznanjeni z možnostjo pritožbe, vendar so že vnaprej prepričani,

da »nima smisla niti poskusiti, saj ne bo nič iz tega. Cigane nihče ne jemlje resno!« (Pogovor s P. P., 20. 1. 2002.)

Romi so v Beli krajini najtežje zaposljiva skupina brezposelnih (podatek CSD Črnomelj in Zavoda za zaposlovanje Metlika 2002). Zavodi za zaposlovanje po Sloveniji nimajo točnih evidenc o prijavljenih brezposelnih Romih, saj jih ne vnašajo v evidenco ločeno od ne-Romov oziroma glede na etnično opredelitev. Tako sem do podatkov o številu brezposelnih Romov v Beli krajini prišla s pomočjo referentovih poznanstev med brezposelnimi Romi in glede na njegova predvidevanja o romski pripadnosti na osnovi »tipičnih« romskih priimkov iz evidence brezposelnih. Zato so podatki zgolj približna ocena brezposelnosti Romov v Beli krajini. V občini Črnomelj je okrog 300 Romov, ki so delazmožni, od teh je 172 brezposelnih. V občini Semič je od 111 delazmožnih Romov brezposelnih 43. V občini Metlika je od 131 delazmožnih Romov brezposelnih 114. V vseh treh primerih je stopnja brezposelnosti Romov visoka, v metliški občini celo več kot 80 %, kar se ujema s podatkom o brezposelnosti med Romi v vsej državi.

V Beli krajini večina zaposlenih Romov dela v komunalnem podjetju za odvoz odpadkov, opravljajo pa tudi druga nekvalificirana dela (urejanje mestnih vrtov, parkov, urejanje cest). Iz naselja Boriha so od vseh delazmožnih Romov zaposleni štirje, in sicer na komunali v Metliki. Navadno je v družini zaposlen moški. Vendar so Romi kljub težavam s preživljanjem zadovoljni s tem, kar imajo. »Dobro je tudi to, samo da je redna služba« (pogovor z B. H., 20. 1. 2002). Socialna delavka je Rome opredelila kot »edine primerne za delo s smetmi, saj v njih celo živijo. Kdo drug pa bi hotel opravljati to delo!« (Pogovor z osebo, ki ne želi biti imenovana, marec 2002).

Občasno se predvsem mlajši Romi zaposlujejo na javnih delih, ki pa so sezonske narave. S plačilom niso zadovoljni, saj ni dosti višje od socialne pomoči, ker jim deset odstotkov zaslužka pobere davčna služba, vendar, pravijo sami, je to bolje, kakor da »doma sedijo kot kače na soncu«. V občini Metlika so vrsto let potekali programi javnih del »Romi za Rome«, kar je prineslo šestmesečni zaslužek približno dvajsetim Romom. Podobni programi javnih del so se odvijali tudi v občini Semič, vendar je bilo zanimanja manj. »Romi nočejo delati, saj je plačilo tako majhno,

da so mnenja, da gre za izkoriščanje« (pogovor z občinsko referentko v Semiču, 18. 3. 2002). Črnomaljski Romi pa se sploh ne spomnijo, kdaj bi se odvijala javna dela za Rome v njihovi občini: »Za Cigane v Črnomlju ni nikakršnega dela« (pogovor s S. K., 2. 4. 2002).

Država »rešuje« nizko stopnjo zaposlenosti Romov z javnimi deli, ki niso trajna, ne omogočajo kontinuitete in varnosti niti dostojnega plačila za preživetje. Omenjeni komentar socialne delavke lahko navežemo na Eriksena (2002: 28), ki opozori, da dominantna skupina pogosto opravičuje izkoriščanje manjšin z etnično delitvijo dela, kjer pripadniki etnične skupine opravljajo najmanj plačana dela.

Med razgovori sem ugotovila, da v Beli krajini ne izvajajo nikakršnih programov javnih del za Rominje. Prav tako gre v številnih programih denar le posredno za Rome. Veliko več denarja gre za mentorje, ki skrbijo za izvajanje del, kakor neposredno za same Rome oziroma njihov položaj.

SKLEP

Vprašanje bivalnih razmer in zaposlovanja Romov ni le vprašanje osnovnih eksistenčnih možnosti, temveč tudi izhodišče za izboljšanje njihovega celotnega družbenoekonomskega položaja. Vsekakor ne bomo dosegli bolj humane družbe, če bodo morali ljudje ustrezati splošnim normam, da bi postali čim bolj podobni večini. Romi se vse bolj vključujejo v širšo družbo, ustanavljajo in vključujejo se v številna romska društva, izdajajo romske časopise, sodelujejo pri organiziranju konferenc, ki ozaveščajo širšo javnost, da »Romi niso hudobni« (komentar starejše Romke iz Borihe), predlagajo izboljšave v programih aktivne politike zaposlovanja, šoloobvezni otroci končujejo osnovno šolanje in se vpisujejo na srednje in visoke šole.

Hkrati pa Romi ostajajo pogosti uporabniki socialnovarstvenih služb zaradi strukturne izključenosti, ki jim onemogoča dostojno življenje, zaradi revščine tudi vsakdanje preživetje. Po načelih dobre prakse, ki sledi emancipatornim vrednotam (Thompson 2005) socialnega vključevanja, pravičnosti, zagovornišva in sodelovanja, mora socialno delo z Romi:

- preseči tradicionalno birokratsko prakso in se ne sme končati pri dodelitvi socialne denarne

podpore ter predpostavki, da je denarna pomoč zadostna;

- prevzeti aktivistično vlogo in vzpostaviti sodelujoč odnos, ne pa prevzemati »vloge politikov«;
- delovati na vseh področjih, kjer se kaže socialna izključenost Romov, in ne le na področju preventivnega dela z romskimi otroki in mladostniki, kar se je do sedaj velikokrat pokazalo kot izgovor (»stroka veliko naredi za Rome«), medtem ko eksistencialni problemi ostajajo nerešeni.

Socialno delo spodbuja socialne spremembe, reševanje problemov, krepi moč ljudem v stiski in s tem pripomore k njihovi blaginji. Naloga socialnih delavk in socialnih delavcev ne sme biti zgolj birokratska, omejena na dodeljevanje denarne pomoči in izvajanje nadzora nad porabo sredstev. Socialno delo se ne sme končati pri teh stvareh, ampak se na tem mestu šele začne.

VIRI

- F. Barth (1998 [1969]), Introduction. V F. Barth (ur.), *Ethnic Groups and Boundaries: The social Organisation of cultural Differences*. Illinois: Waveland Press (9–38).
- L. M. Coleman (1999), Stigma – razkrita enigma. V: M. Nastran Ule (ur.), *Predsodki in diskriminacije*. Ljubljana: znanstveno in publicistično središče (198–216).
- N. Deakin, A. Davis, N. Thomas (1995), *Public Welfare Services and social Exclusion: The Development of Consumer-Oriented Initiatives in the European Union*. Luksemburg: Office for Official Publications of the European Communities.
- L. Dominelli (1995), Antirasistične perspektive v evropskem socialnem delu. *Socialno delo*, 34, 3: 181–194.
- (1997), *Sociology for social Work*. Basingstoke, Palgrave: Macmillan.
- T. H. Eriksen (2002), *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*. London: Pluto Press.
- K. Erjavec, S. Bašič Hrvatini, B. Kelbl (2000), *Mi o Romih: Diskriminatorni diskurz v medijih v Sloveniji*. Ljubljana: Open Society Institute-Slovenia.
- E. Goffman (1991), Stigma. *Časopis za kritiko znanosti*, XIX, 138–139.
- W. Guy (1998), Ways of Looking at Roma: The Case of Czechoslovakia (1975). V: D. Tong (ur.), *Gypsies: An interdisciplinary Reader*. New York, London: Garland Publishing.
- Informacija o položaju Romov v Republiki Sloveniji (1995). *Poročevalec državnega zbora Republike Slovenije*, 18: 55–69.
- A. Janko Spreizer (2002), Vedel sem, da sem Cigan – rodil sem se kot Rom: Znanstveni rasizem v raziskovanju Romov. Ljubljana: ISH – Fakulteta za podiplomski humanistični študij.

- R. Jenkins (1997), *Rethinking Ethnicity: Arguments and Explorations*. London: Sage.
- B. Jordan (1996), *A Theory of Poverty and social Exclusion*. Oxford, Cambridge: Polity Press.
- R. Klien (1999), Posebni sistemi v politiki delovne sile za Rome. V: V. Klopčič, M. Polzer (ur.), *Poti za izboljšanje položaja Romov v srednji in vzhodni Evropi: Izziv za manjšinsko pravo*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja (106–111).
- S. Kodila (2001), Problematika dokumentacije o romskih otrocih na osnovni šoli s prilagojenim programom. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo (diplomska naloga).
- A. Madanipour, G. Cars, J. Allen (ur.) (2003), *Social Exclusion in European Cities: Processes, Experiences, and Responses*. London, New York: Routledge.
- M. Mišič (2004), *Stališče prebivalcev Loškega potoka do Romov*. Ljubljana: VŠSD (diplomska naloga).
- Naša anketa: Kako strpni do Romov? (2002), *Dolenjski list*, 4. 4.
- N. Rupnik (1999), *Reševanje romske problematike v Sloveniji po letu 1999*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo (diplomska naloga).
- R. Sarközi (1999), Položaj in organizacija Romov in Sintov v Avstriji. V: V. Klopčič, M. Polzer (ur.), *Poti za izboljšanje položaja Romov v srednji in vzhodni Evropi: Izziv za manjšinsko pravo*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja (14–18).
- F. Smerdu (1999), Predstavitev projekta »Problematika zaposlovanja Romov« v občini Novo mesto. V: V. Klopčič, M. Polzer (ur.), *Poti za izboljšanje položaja Romov v srednji in vzhodni Evropi: Izziv za manjšinsko pravo*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja (112–121).
- V. Šiftar (1970), *Cigani: Minulost v sedanjosti*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- P. Štrukelj (1991), Etnološke raziskave romske populacije v republiki Sloveniji. V: *Razprave in gradivo 25: Romi na Slovenskem*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja (36–55).
- I. Šumi (2000), *Kultura, etničnost, mejnost: Konstrukcije razliknosti v antropološki presoji*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- N. Thompson (2005), *Understanding social Work: Preparing for Practice*. Palgrave: Macmillan (2. izdaja).
- M. Trbanc (1996), Socialna izključenost: Koncept, obseg in značilnosti. V: I. Svetlik (ur.), *Kakovost življenja v Sloveniji*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Uhlik-Radičević (1978), *Ciganska poezija*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- D. Završek (2000), *Hendikep kot kulturna travma*. Ljubljana: Založba /*Cf.
- D. Završek, J. Škerjanc (2000), Analiza položaja izključenih družbenih skupin v Sloveniji in predlogi za zmanjševanje njihove izključenosti v sistemu socialnega varstva. *Socialno delo*, 39, 6: 387–417.
- S. Zavrtnik Zimic (2000), Koncept »družbene izključenosti« v analizi marginalnih etničnih skupin: Primer začasnih beguncev in avtohtonih Romov. *Teorija in praksa*, 37, 5: 832–848.
- N. Welle (2003), *Romi - mit in resničnost*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo (diplomska naloga).

Viktorija Bevc

ČUSTVENO STANJE NEPLODNIH PAROV PRED POSVOJITVIJO OTROKA

UVOD

Posvojitev otroka je socialnovarstvena oblika pomoči otroku, ki ostane brez zakonitih zastopnikov, torej brez staršev, ki bi mu omogočili zdrav psihični in telesni razvoj. Ukrep posvojitve otroka postavi strokovno službo pred zelo odgovorno odločitev, saj z izborom posvojiteljev usodno zaznamuje otrokovo življenje.

V Sloveniji večino otrok posvojijo neplodni pari¹. Raziskave o doživljanju in načinih spoprijemanja parov z neplodnostjo in njenimi posledicami (Bevc *et al.* 2003, Cooper-Hilbert 1999, Meyers *et al.* 1995, Zoldbrod 1994, Koropatnick *et al.* 1993, Mozley 1983) opozarjajo na močno čustveno obremenitev parov zaradi neplodnosti. Pogoste posledice so nizko samovrednotenje, občutki velike žalosti, depresija, večja občutljivost, razdražljivost, težave s partnerjem, nezadovoljivo seksualno življenje, somatski simptomi, socialna (samo)izolacija, obsedenost z mislimi na zanositev in na otroka, strah pred bolečimi srečanji z otroki sorodnikov in prijateljev, ki jih spominjajo na lastno prikrašanost. Za večino zakoncev je neplodnost boleča izkušnja drugačnosti. Neplodnosti se sramujejo, počutijo se zaznamovani, ker nimajo rodni otrok, in celo ignorirani. V takem čustvenem stanju se nekateri neplodni pari odločijo za posvojitev otroka. Večina jih je prepričanih, da bodo neplodnost in njene posledice rešili, ko bodo odsotnost rodnega otroka nadomestili s posvojenim otrokom. Pogosto se prav zato niso

pripravljeni spoprijeti s krizo neplodnosti. Strokovnjaki terapevtskih praks še vedno ne upoštevajo izkušnje neplodnosti, ki pogublja par. Prvič, ker neploden par o tem molči, ne želi spregovoriti in v tem pogledu ne išče pomoči, in drugič, ker se marsikateri par morda niti ne zaveda, kje so korenine zakonskih težav (Meyers *et al.* 1995, Cooper-Hilbert 1999, Bevc *et al.* 2003). Tudi v postopku posvojitve otroka večina strokovnih praks ne ponudi neplodnemu paru možnosti razrešitve te osebne težave, čeprav izkušnje nekaterih strokovnjakov opozarjajo na daljnosežne posledice nerešene krize zaradi neplodnosti, ki zaznamujejo odnose v posvojiteljski družini (Bevc 2002 b: 45, 53–54). V doktrini socialnega dela tako v svetu kot pri nas še vedno obstaja nerešena dilema, ali v paru v takem čustvenem stanju dati otroka v posvojitev ali najprej ponuditi paru pravo na posvojitev otroka, kjer se bo lahko še pred sprejemom otroka razbremenil čustvenega pritiska neplodnosti in njenih posledic.

OPREDELITEV RAZISKOVALNEGA CILJA

Z raziskavo smo želeli ugotoviti čustveno stanje neplodnih parov pred vključitvijo v program priprave na nadomestno starševstvo tujemu otroku, ki poteka v društvu Deteljica², in na podlagi teh rezultatov sklepati na čustveno stanje neplodnih parov, ki posvojijo otroke, torej na čustveno stanje posvojiteljev otrok.

¹ V svetu je po podatkih svetovne zdravstvene organizacije neplodnih 10 % parov (Ograjenšek 1989: 235), v Sloveniji pa približno 13 %. Po priporočilu svetovne zdravstvene organizacije govorimo o neplodnem paru, če ženska po letu dni normalnih in rednih odnosov brez vsake kontracepcije ne zanosi.

² Priprava na nadomestno (posvojiteljsko ali rejniško) starševstvo poteka v okviru društva posvojiteljskih družin Deteljica in je izvirni strokovno vodeni program dela z neplodnimi pari, ki želijo sprejeti otroka v posvojitev ali rejništvo (Bevc 2000: 1007–1017, Bevc *et al.* 2003: 447–448).

Praksa na področju posvojitve otrok namreč kaže, da se otroci, ki so za posvojitev, praviloma nameščajo neplodnim parom brez temeljite priprave na posvojitev, v kateri bi se lahko razbremenili čustvenega pritiska zaradi neplodnosti. Iz tega pa lahko sklepamo, da so posvojitelji v podobnem ali celo enakem čustvenem stanju, kot je bila raziskovana populacija pred vključitvijo v omenjeno pripravo na posvojitev.

Pri raziskavi nas je zanimalo, ali neplodnost para in njene posledice ustvarjajo tako čustveno stanje, da ga je treba upoštevati pri posvojitvi otroka, ko strokovna služba presoja motive po otroku in primernost za posvojitelstvo, in ali obstaja pri neplodnih parih tudi potreba po pomoči v krizi zaradi neplodnosti ali zgolj potreba po otroku.

S tem namenom smo anketirano populacijo povprašali o motivaciji za vključitev v program, o doživljanju neplodnosti kot zaznamovanosti v smislu nezaželenosti drugačnosti, odklonskosti in konflikta med posameznikom in družbeno skupino (Goffman 1963, Suchar 1978), o posledicah socialne primerjave (Coleman 1999), o trditvah, ki so oblikovala njihova pričakovanja do sebe pred vključitvijo v program in po njej, o preokupaciji z mislimi na neplodnost, nosečnost in otroka, z žalostjo in depresijo in z občutkom nekoristnosti. Raziskovali smo tudi učinkovitost metodskih elementov pri doseganju zavedanja neplodnosti in njenih posledic in preseganja te drugačnosti ter preverili, ali je program prvi ponudil varen prostor, kjer sta zakonca odkrito spregovorila o doživljanju neplodnosti.

METODE IN MERSKI INSTRUMENTI

Podatke smo dobili iz anketnega vprašalnika. Obsegal je 43 vprašanj, strukturiranih v več tipov: zaprti, odprti, kombinirano odprti-zaprti in odgovori na lestvici razpona od 0 do 5 in od 0 do 100 %. Izpolnjevanje vprašalnika je potekalo od januarja 2002 do aprila 2002. Za njihovo analizo smo uporabili več statističnih metod. Podatke številčnega tipa smo analizirali z elementarnimi statističnimi metodami. Izračunali smo aritmetično sredino in standardno deviacijo, koeficiente asimetrije in koničavosti in standardne napake. Razlike smo testirali s pomočjo analize variance. Povezave smo računali s Pearsonovim koeficientom korelacije. Za

ugotavljanje povezav med spremenljivkami smo uporabili komponentno analizo. Na podatkih, ki so podani samo kot rangi, smo uporabili iste metode. Čeprav niso izpolnjene vse zahteve za njihovo uporabo, so se metode izkazale zelo uspešne za ureditev podatkov. Za atributivne podatke smo prešteli frekvence in izračunali teoretične frekvence, odstotke (po vrsticah, po kolonah in na total). Kjer je bilo mogočih več odgovorov, smo njihove frekvence prešteli s pomočjo programa »multiple response«. Verjetnost povezav smo testirali s koeficientom kontingence (izveden je iz Hi-kvadrata in da enake statistične značilnosti kot Hi-kvadrat).

OPIS POPULACIJE

Populacijo raziskave je sestavljalo 42 zakonskih parov (42 moških in 42 žensk), ki so se v času od junija 1997 do junija 2001 prostovoljno vključili v strokovni program priprave na nadomestno starševstvo v društvu Deteljica. Ti pari izpolnjujejo z zakonom določene pogoje za posvojitev otroka in bi v praksi večine centrov za socialno delo v Sloveniji dobili otroka v posvojitev tudi brez priprave na posvojitev po tem programu.

Povprečna starost populacije je 39,2 leta, najmlajši v populaciji ima 29 let, najstarejši pa 49. Zakonska zveza v povprečju traja 12,6 leta, najdaljši staž je 22 let, najkrajši manj kot leto dni. Najdaljše medicinsko zdravljenje neplodnosti je 20 let, v povprečju pa se je par zdravil dobrih 7 let. Za neplodnostjo se je zdravilo 83,1 % populacije, medtem ko se 16,9 % populacije ni zdravilo. 27,3 % populacije se je zdravilo do 5 let, 24,7 % populacije od 5 do 10 let, 25,9 % populacije od 10 do 15 let in 5,2 % populacije od 15 do 20 let. Trajanje zdravljenja neplodnosti običajno pomeni še dodaten stres, ki ga neplodni pari ciklično doživljajo med medicinskimi posegi, ko pred posegom nastopi upanje na uspešnost zdravljenja, in ko tega ni, nastopita obup in razočaranje. Ta stresna doživetja se pridružijo že sicer stresnim mesečnim spremljanjem menstrualnega ciklusa, ko par čaka, ali bo prišlo do zanositve ali ne, in so travmatični za vse neplodne pare – tudi tiste, ki neplodnosti medicinsko ne zdravijo (Bevc 2002 b).

Vsi obravnavani pari so imeli težave z neplodnostjo. Neplodnost pri možu se pojavlja v

9,5 % populacije, neplodnost pri ženi v 25 % in pri obeh zakoncih v 22,6 %. Pri 7,1 % populacije ni ugotovljenega vzroka neplodnosti. Ta del populacije ima pod vplivom programa velike možnosti za zanositev. V anketirani skupini je kar 27,6 % populacije, kjer je pri paru prišlo do prve zanositve šele po določenem času vključitve v program in to brez predhodnega sprejema otroka. Zanositev po posvojitvi otroka se namreč dogaja približno 6 % posvojiteljem. V omenjenih primerih pa gre za zanositev v času, ko se par v skupini šele pripravlja na sprejem otroka. Čeprav zanositev ni osnovni cilj programa priprave na posvojitev otroka, pa se ta vseeno pojavlja v visokem deležu, kar si lahko razlagamo kot vzporeden učinek programa, torej rešitev t. i. druge vrste (Watzlavick 1974; Šugman Bohinc 1998, 2000).

V program priprave na nadomestno starševstvo je bilo 40,5 % populacije vključene do 2 leti, 31 % populacije od 2 do 3 leta, 22,6 % populacije od 3 do 4 let in 6 % populacije več kot 4 leta. Kar 28,6 % populacije je vključene nad 3 leta, torej še potem, ko so že končali triletni osnovni program priprave na posvojitev otroka in tudi že sprejeli otroka v posvojitev ali rejništvo. Zaradi potrebe po nadaljnjem sodelovanju še vedno ostajajo v programu.

V času izpolnjevanja anketnega vprašalnika je 12 parov že dobilo otroke, 10 pa še ne. Otroci so bili nameščeni k parom potem, ko so bili pari že nekaj časa vključeni v program, razen v enem primeru, ko so se v program vključili po sprejemu otroka.

Vsi v populaciji so zaposleni in dobro materialno preskrbljeni, kar je pogosto posledica pospešene zaposlitve dolgoletnega življenja brez otroka z ustvarjanjem materialnih dobrin. Tako 78,36 % populacije poseduje lastno hišo, 21,4 % pa lastno stanovanje.

S srednjo stopnjo izobrazbe je 25 % populacije, ostali del populacije je enakomerno zastopan v vseh kategorijah izobrazbenih razredov – od osnovne šole do doktorata.

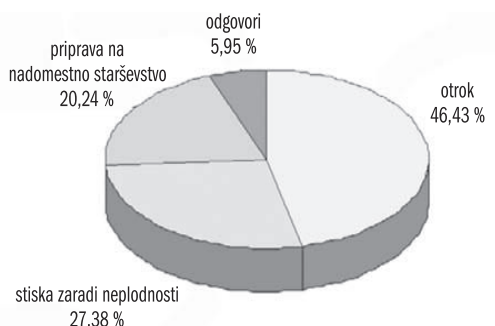
Dobra polovica (52,4 %) jih živi v mestu, ostali (47,6 %) pa na podeželju.

REZULTATI IN RAZPRAVA

Vprašanje o motivih, ki so posameznike napeljali k odločitvi, da se vključijo v program priprave na nadomestno starševstvo, je bilo odprtega tipa. Večina anketirancev je jasno definirala motiv tako, da so njihovi odgovori posredovali vsebinsko tri motive.

Za 27,38 % populacije je bil motiv za vključitev v program reševanje lastne stiske zaradi neplodnosti. Ti pari navadno še ne razmišljajo o posvojitvi otroka. Naslednji motiv je otrok (posvojitev otroka), ki ga je navedlo 46,43 % populacije, in nato potreba po pripravi na posvojitev, ki jo navaja 20,24 % populacije. 5,95 % respondentov ni odgovorilo.

Graf 1: Prikaz motivacije za vključitev v program priprave na nadomestno starševstvo

Motivi po vključitvi v program priprave na posvojitev otroka govorijo o potrebi neplodnih parov tudi po razbremenitvi čustvenega pritiska neplodnosti in ne le po pridobitvi otroka, kar je še vedno strokovno mnenje v tradicionalnem izvajanju posvojitve. Pomemben je tudi podatek, da dobra petina populacije izraža potrebo po pripravi na posvojitev otroka, kar lahko povežemo s posameznikovo odgovornostjo do vloge posvojitelja ali rejnika.

Na vprašanje, ali doživljajo svojo neplodnost kot zaznamovanost, ki je bilo zaprtega tipa, 62,2 % populacije odgovarja, da doživljajo neplodnost kot drugačnost od parov, ki imajo otroke, 12,2 % pa neplodnost doživljajo kot močno zaznamovanost v okolju. Skupaj sestavljata ti dve populaciji kar 74,4 % vseh, ki doživljajo neplodnost kot drugačnost od parov, ki imajo otroke, in kot močno zaznamovanost. Četrtnina populacije pa neplodnosti ni nikoli doživljala kot zaznamovanost. Značilnost hi-kvadrata (0,75) pokaže,

Tabela 1: Doživljanje neplodnosti kot zaznamovanosti (moški in ženske)

Variable	Število			%		
	m	ž	Σ	m	ž	Σ
Nikoli kot zaznamovanost	11	10	21	26,83	24,39	25,61
Močno zaznamovanost	6	4	10	14,63	9,76	12,20
Drugačen od parov z otroki	24	27	51	58,54	65,85	62,20
Skupaj	41	41	82	100	100	100

Hi-kvadrat = 0,75

da ni statistično pomembne razlike v doživljanju neplodnosti med moškim in ženskim delom populacije. Ta podatek si lahko pojasnimo s tem, da sta zakonca skupaj vključena v program in tako hkrati zorita v sprejemanju svoje neplodnosti, kar je izjemnega pomena za razvoj tvornega partnerstva, ki je pogosto prizadeto v procesu zdravljenja neplodnosti in soočanja z njo. Doživljanje neplodnosti kot drugačnosti od parov, ki imajo otroke, in zaznamovanosti potrjujejo tudi rezultati pričakovanj do sebe (tabela 2).

Do teh podatkov smo prišli tako, da so respondenti v vprašalniku obkrožili ustrezno vrednost za vsako trditev, ki oblikuje njihovo

pričakovanje do sebe. Vrednost je bila podana na lestvici od 0 (ne drži) do 5 (drži). Iz števila odgovorov smo izračunali srednje vrednosti in standardne odklone.

Izhodišče za oblikovanje trditev, po katerih sprašujemo v vprašalniku, so bili izpovedni spisi udeležencev programa (Bevc 2002 a: 50–53, Bevc, Florjančič, Ovsenik 2002: 252–254:), v katerih so izpovedali čustveno obremenjujoče doživljanje neplodnosti pred vstopom v program, pa tudi še v začetnem obdobju po vključitvi. Pogosto so se pojavljali čustvo žalosti, občutek zaznamovanosti in drugačnosti in občutenje splošne nesposobnosti in nekoristnosti, na kar opozarjajo tudi avtorji, ki so raziskovali oblike in načine spoprijemanja parov z neplodnostjo (Cooper Hilbert 1999, Meyers *et al.* 1995, Burger *et al.* 1995, Koropatnick *et al.* 1993, Mozley 1980, Zoldbrod 1994, Bevc *et al.* 2003).

Dobljeni rezultati v tabeli 2 pokažejo, da je dobila najvišjo povprečno vrednost pred vključitvijo v program (povp.=2,69) trditev »Jalovost zaznamuje človeka in par«. Nekoliko nižjo vrednost (povp.=2,46) ima trditev »Brez otrok je življenje dolgočasno«. Po pomenu ji sledijo trditve, da mora biti v zakonu za vsako ceno otrok (povp.=2,25), da bi posvojen otrok rešil bolečo situacijo neplodnosti para (povp.=2,17), da nima za koga živeti in delati, če ni otroka (povp.=1,97) in da je neploden par manjvreden v družbi (povp.=

Tabela 2: Trditve, ki oblikujejo pričakovanja do sebe pred vključitvijo v program in po njej

Variable	Pred vključitvijo			Po vključitvi			Razlika v povpr.
	Frekv.	Povpr.	SO	Frekv.	Povpr.	SO	
V zakonu mora biti otrok za vsako ceno	79	2,25	1,88	79	0,79	1,22	1,46
Življenje zakoncev brez otrok nima nobenega (pravega) smisla	77	1,82	1,85	77	0,44	0,82	1,38
Biti brez otroka pomeni, da nisem prava ženska, pravi moški	79	1,85	1,88	77	0,56	1,10	1,29
Neploden par je manjvreden v družbi	81	1,91	1,89	81	0,47	0,95	1,44
Jalovost zaznamuje človeka in par	77	2,69	1,96	77	2,21	1,96	0,48
Posvojen otrok reši bolečo situacijo jalovosti para	79	2,17	2,04	77	0,90	1,53	1,27
Brez otrok je življenje dolgočasno	77	2,46	2,91	77	0,92	1,31	1,54
Če ni otroka nimam za koga živeti in delati	75	1,97	1,89	76	0,61	1,11	1,36
Posvojen otrok odpravi zagrenjenost in žalost v zakonu brez otrok	76	1,82	1,80	76	0,88	1,50	0,94
Bojim se nadaljnega življenja brez otroka	76	1,78	1,88	76	0,76	1,50	1,02

1,91). Naslednji sta trditvi, da se brez otroka ne morejo potrditi kot pravi moški in prava ženska (povp.=1,85) in da se bojijo nadaljnega življenja brez otroka (povp.=1,78). Dosežene vrednosti kažejo, da zakonci doživljajo življenje brez otroka, kakor da je brez pravega smisla.

Največjo razliko (1,54) v vrednostih pred vključitvijo v program in po njej je dosegla trditev »Brez otrok je življenje dolgočasno«. Z razliko 1,46 ji sledi trditev »V zakonu mora biti otrok za vsako ceno«, tej pa z razliko 1,44 trditev »Neploden par je manjvreden v družbi«. Najmanjšo razliko v vrednostih pred vključitvijo in po njej (0,48) je dosegla trditev »Jalovost zaznamuje človeka in par«. Večina trditev po vključitvi v program sicer izgubi intenzivnost vpliva na oblikovanje pričakovani neplodnega para, ki ga je imela pred vključitvijo, pušča pa zavedanje neplodnosti in njenih posledic, ki se kažejo v trditvi »Jalovost zaznamuje človeka in par«, ki najvišje kotirata ne le pred vključitvijo v program (povp. = 2,69), temveč tudi po vključitvi (povp. = 2,21).

Projekcije testov na faktorje pred vključitvijo v program pokažejo dve komponenti trditev, ki statistično pomembno prispevajo k skupnemu pričakovanju do sebe pred vključitvijo v program priprave na posvojitev. Ti dve komponenti pokrivata 68,27 % celotne variance, prva 41,13 % in druga 27,14 %.

V prvi komponenti so trditve, ki govorijo o otroku kot osrednjem smislu življenja para, o zaznamovanosti in manjvrednosti zaradi neplodnosti in o spolni neizpolnjenosti in nepotrjenosti moškega in ženske. Druga komponenta pa govori o otroku kot rešitelju, češ da posvojen otrok reši situacijo jalovosti para in odpravi žalost v neplodnem zakonu.

Pred vključitvijo v program se pri populaciji dejansko v obeh komponentah kaže prevladujoč življenjski interes – otrok kot edina, najvišja vrednota ali sredstvo za osmišlitev življenja in kot obliž in zdravilo za težave zaradi neplodnosti, hkrati pa tudi sredstvo za zapolnitev praznine v zakonu brez otroka. Ugotavljamo, da se otrok pojavlja kot vrednota, ki je parov edini življenjski smisel, hkrati pa podatki odkrivajo še potrebo po posvojenem otroku kot »psihoterapevtskem sredstvu« za doseganje čustvene stabilnosti in spolne potrditve. Rezultati govorijo o otroku, ki ga ni, s tem pa par doživlja bivanjsko praznino, življenje brez pravega smisla in drugačnost od drugih, ki imajo otroke.

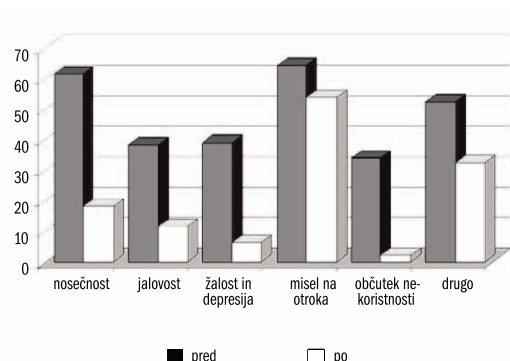
Tabela 3: Projekcije testov na faktorje pred vključitvijo v program

Variabla	Komponenta	
	1	2
Če ni otroka, nimam za koga živeti in delati	0,845	0,130
Neploden par je manjvreden v družbi	0,806	0,256
Neplodnost zaznamuje človeka in par	0,798	0,177
Življenje brez otroka nima nobenega pravega smisla	0,758	0,438
Brez otroka pomeni, da nisem prava ženska, pravi moški	0,722	0,407
Bojim se nadaljnega življenja brez otrok	0,626	0,548
V zakonu mora biti otrok za vsako ceno	0,571	0,561
Brez otrok je življenje dolgočasno	0,447	0,318
Posvojen otrok reši bolečo situacijo neplodnosti para	0,167	0,896
Posvojen otrok odpravi žalost v neplodnem zakonu	0,269	0,851

Na podlagi pričakovanj, ki so jih imeli pari do sebe pred vključitvijo v program, lahko sklepamo o pričakovanih večini neplodnih parov, ki se odločijo za posvojitev otroka. Raziskava kaže, da težave zaradi neplodnosti povzročajo tudi močno preokupiranost z mislimi, ki izhajajo iz strahotne želje po otroku. To je razvidno iz prikaza deleža življenja od zdravljenja neplodnosti do vstopa v program in deleža ob izpolnjevanju vprašalnika, torej po vključitvi v program, ki je preplavljen z mislimi na nosečnost, neplodnost, z žalostjo in depresijo, z otrokom, z občutkom nekoristnosti (graf 2), kar navajajo tudi udeleženci programa v svojih izpovednih spisih in utrinkih (Bevc 2002 a: 50–53, 2002 a), opozarjajo pa tudi nekateri avtorji (Cooper-Hilbert 1999, Meyers *et al.* 1995, Lewis, Chamberlain 1990, Bevc *et al.* 2003).

Do rezultatov, ki jih prikazuje graf 2, smo prišli tako, da so respondenti zapisali delež svojega življenja, ki je preplavljen z določenimi mislimi od zdravljenja neplodnosti do vstopa v program, torej pred vključitvijo v program in danes, po vključitvi, v času izpolnjevanja vprašalnika

Graf 2: Prikaz deleža življenja od zdravljenja neplodnosti do vstopa v program, ki je bil preplavljen z mislimi na nosečnost, neplodnost in otroka, z žalostjo in depresijo ter z občutkom nekoristnosti pred vključitvijo v program in po njej

na lestvici od 1 do 100 %. Iz teh deležev smo izračunali povprečne vrednosti s standardnim odklonom. Pred vstopom v program sta dosegli najvišji povprečni vrednosti variabli preplavljenost z mislijo na otroka (64 %) in preplavljenost z mislijo na nosečnost (61,2 %). Sledijo jima povprečne vrednosti za variable preplavljenost z žalostjo in depresijo (38,8 %), preplavljenost z mislijo na neplodnost (38,2 %) in preplavljenost z občutkom nekoristnosti (33,7 %). Po vključitvi v programa ima še vedno najvišjo povprečno vrednost (53,8 %) variabla preplavljenost z mislijo na otroka, veliko nižje od nje pa so variable o preplavljenosti z mislijo na nosečnost (18,1 %), na neplodnost (11,7 %), z žalostjo in depresijo (6,2 %) ter občutkom nekoristnosti (2,1 %). Najmanjšo razliko med povprečnima vrednostma deležev pred vključitvijo v program in po njej je dosegla variabla preplavljenost z mislijo na otroka (10,2 %), največjo pa misel na nosečnost (43,1 %).

Rezultati kažejo, da je misel na otroka najmočnejša preokupiranost življenja neplodnih parov vse od zdravljenja neplodnosti do vstopa v program in tudi še v programu.

Na vprašanje »Kaj je odločilno vplivalo k zavedanju neplodnosti in pripeljalo k premiku?« so respondenti odgovorili na lestvici vpliva od vrednosti 0 (povsem neodločilno) do vrednosti 5 (povsem odločilno) za posamezne elemente. Rezultati povprečnih vrednosti s standardnim odklonom (tabela 4) so pokazali, da so prvi trije najodločilnejši elementi, ki so prispevali k

Tabela 4: Elementi, ki so odločilno vplivali k zavedanju neplodnosti in pripeljali k premiku

Elementi	Povp.	SO
Izpovedane podobne izkušnje drugih članov skupine	4,05	0,82
Knjige in članki o jalovosti	3,12	1,12
Informacije, ki jih dobite v programu	3,95	0,90
Soočanja na srečanjih skupine	4,49	4,72
Avtoanalitični spisi o posledicah jalovosti	3,42	1,10
Pregledni referati spisov in utrinkov o posledicah jalovosti	3,19	1,37
Predavanja zunanjih strokovnjakov	3,12	1,26
Druženje v naravi, mesečni pohodi s člani programa	3,09	1,41
Predstavitve pred skupino	3,37	1,54
Spletene prijateljstva s posameznim parom	3,65	1,40
Uvodni nagovor v skupini	3,30	1,32

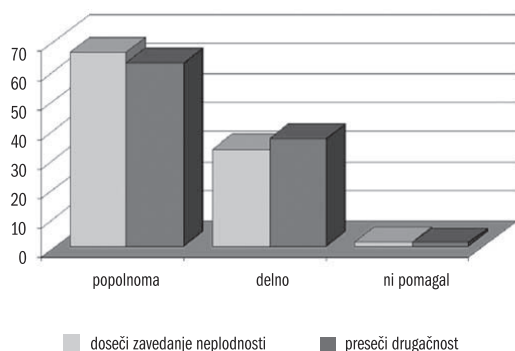
zavedanju neplodnosti in pripeljali k premiku: soočanje na srečanjih skupine (povp.= 4,49), izpovedane podobne izkušnje drugih članov skupine (povp.= 4,05) in informacije, ki jih dobijo v programu (povp.= 3,95). V zaporedju jim sledijo spletene prijateljstva s posameznim parom (povp.= 3,65), avtoanalitični spisi o posledicah neplodnosti (povp.= 3,42), predstavitve pred skupino (povp.= 3,37), pregledni referati spisov in utrinkov o posledicah neplodnosti (povp.= 3,19), knjige in članki o posledicah neplodnosti (povp.= 3,12), predavanja zunanjih strokovnjakov (povp.= 3,12) in druženje v naravi oz. mesečni pohodi s člani programa (povp.= 3,09).

Rezultati kažejo, da imajo vsi metodični elementi dokaj visok vpliv na zavedanje in preseganje težav zaradi neplodnosti, kar je potrdila tudi vzporedno opravljena korelacijska matrika (Bevc *et al.* 2003).

Vprašanje »Ali je program pomagal doseči zavedanje neplodnosti in njenih posledic?« je bilo zaprtega tipa in odgovori so pokazali, da je program popolnoma pomagal doseči zavedanje neplodnosti in njenih posledic 65,8 % populacije, delno 32,9 % populacije, ni pa pomagal enemu respondentu.

Tudi vprašanje »Ali vam je program pomagal preseči drugačnost, ki jo je povzročila

Graf 3: Prikaz deleža populacije, ki je s pomočjo programa dosegla zavedanje neplodnosti in njenih posledic ter presegla drugačnost, ki jo je povzročila neplodnost

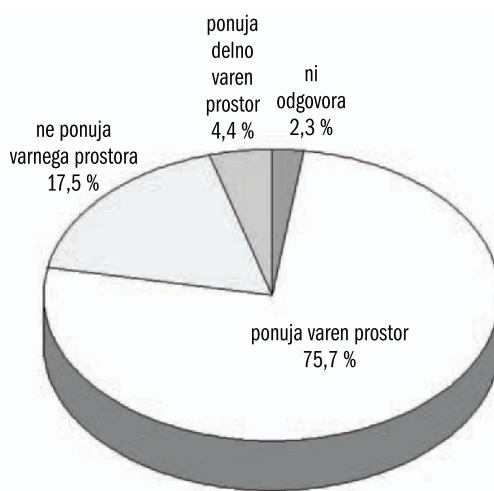
neplodnost?» je bilo zaprtega tipa. Odgovori kažejo visoko učinkovitost programa, saj je 62,2 % populaciji popolnoma pomagal preseči drugačnost, ki jo je povzročila neplodnost, 36,6 % populaciji delno, enemu respondentu pa ni pomagal.

Odgovori populacije, da ji je program delno pomagal doseči zavedanje neplodnosti in njenih posledic in delno pomagal preseči drugačnost, ki jo je povzročila neplodnost, lahko pomenijo, da je ta del populacije še v procesu zorenja za uvid v lastno neplodnost in njene posledice, hkrati pa tudi še v procesu preseganja doživljanja drugačnosti, ki ga je povzročila neplodnost. Lahko pa razmišljamo, da del populacije, ki je odgovorila, da ji je program delno pomagal, ni bila dovolj motivirana ali je morda program ni dovolj motiviral za doseg popolnega zavedanja neplodnosti in njenih posledic in preseženost drugačnosti zaradi neplodnosti.

Hkrati pa je zanimivo izredno sovpadanje rezultatov o pomoči programa pri doseganju zavedanja neplodnosti in njenih posledic ter o preseganju drugačnosti zaradi nje (graf 3). Iz dobljenih rezultatov lahko sklepamo, da je zavedanje neplodnosti in njenih posledic ter njihovo reševanje predfaza procesa preseganja drugačnosti, ki jo doživljajo zaradi izkušnje neplodnosti.

Rezultati kažejo, da je program priprave na nadomestno starševstvo zelo učinkovit v pomoči neplodnim parom pri doseganju zavedanja neplodnosti in njenih posledic ter preseganja drugačnosti zaradi neplodnosti za moško in žensko populacijo, saj vrednosti hi kvadrata (0,572 in 0,569) kažeta, da ni statistično značilnih razlik

Graf 4: Je program priprave na nadomestno starševstvo prvi ponudil varen prostor, kjer sta zakonca odprto spregovorila o doživljanju neplodnosti in njenih posledic?

med odgovori populacije moških in žensk. Zato lahko sklepamo, da program učinkovito uravnava čustveno stabilnost obeh zakoncev, ki se soočata z neplodnostjo in njenimi posledicami.

Zelo pomemben element pri izvedbi omenjene pomoči je varen prostor, ki ga je prvi ponudil program, kjer sta zakonca tudi odprto spregovorila o doživljanju neplodnosti in njenih posledicah (graf 4).

Vprašanje o pomenu varnega prostora je bilo kombinirano – zaprti tip z odgovoroma da ali ne in ob odgovoru ne še možnost odgovora odprtega tipa, kjer so lahko respondenti navedli, kje je bil potem prvi varen prostor, kjer sta zakonca odprto spregovorila o doživljanju neplodnosti in njenih posledic.

Rezultati pokažejo, da je pri 77,4 % populaciji program priprave na nadomestno starševstvo prvi ponudil varen prostor, kjer sta zakonca odprto spregovorila o doživljanju neplodnosti in njenih posledic, medtem ko pri 17,9 % populaciji ne. Ti so o težavah zaradi neplodnosti varno spregovorili z zakoncem, z družino, s sorodniki in prijatelji. Dva respondenta (4,5 %) sta zapisala, da jima je program delno ponudil prvi varen prostor, čeprav ta odgovor na vprašanje ni bil predviden.

Ti podatki kažejo, da je pogovor o neplodnosti za par sila občutljiva tema, o kateri se nista pripravljena pogovarjati brez zagotovljene varnosti in zaupanja.

SKLEPNE MISLI

V raziskavi se je pokazalo, da neplodnost potisne par v izjemno stresno in močno čustveno obremenjeno stanje, ki traja ves proces spopadanja z neplodnostjo in tudi še v času odločitve za posvojitev otroka.

Velik del anketirane populacije se čuti zaznamovane kot posamezniki in kot pari, ker nimajo otrok. Ugotavljamo, da se v populaciji neplodnih parov poraja občutek manjvrednosti in nekoristnosti, življenje brez otroka za njih nima pravega smisla, je žalostno in dolgočasno. Pred vključitvijo v program je njihovo življenje pretežno preokupirano z mislimi na nosečnost, neplodnost in otroka. Po vključitvi v program priprave na posvojitev, v sklopu katerega poteka tudi program psihosocialne pomoči v težavah zaradi neplodnosti, se miselne okupacije močno zmanjšajo in pride do radikalnih sprememb v občutenju nekoristnosti, v doživljanju žalosti in depresija, v zmanjšanem obsegu misli na nosečnost in jalovost. Ostaja pa še vedno povsem razumljiva prisotnost misli na otroka, vendar ne več v smislu odvisnostne potrebe po otroku (Bevc 2000: 1013) kot rešitelju posledic neplodnosti.

Raziskava kaže, da je čustveno stanje neplodnega para pred vključitvijo v program tako močno prizadeto zaradi neplodnosti, da spravlja zakonca v hudo duševno stisko. Človek v stiski pa je tako prezaosredjen s seboj, kot navaja Praper (1999: 95), da sčasoma dobi občutek »vrtenja v krogu« in hkrati osiromašenja v medosebnih kontaktih. Posledica okupiranosti s seboj ali samoabsorpcije pa ni le osiromašenje medosebnih odnosov, temveč tudi nesposobnost empatije do drugega bitja (Rugelj 2000: 123–126, Bevc *et al.* 2002: 263–264). Hkrati pa je pomembno preživljanje travm skozi telesne občutke prehlada, telesne bolečine, glavobola, motenj spanja in tudi skozi preplavljenost s čustvi depresije, obupa, jeze (Chu 1999: 327–330), kar se pogosto pojavlja tudi pri travmah zaradi neplodnosti. Ob tem se odpira vprašanje duševno-telesno-socialnega stanja človeka, torej celostnega zdravja neplodnega para, ki želi posvojiti otroka. Rezultati raziskave kažejo tudi, da je pred vključitvijo v program večina anketiranih parov zaradi neplodnosti močno čustveno prizadeta. V takem stanju pa ne zmorejo celostno funkcionirati, zato je vprašljivo zadovoljevanje potreb posvojenega

otroka za njegov zdrav razvoj, še zlasti če upoštevamo, da so ti otroci pogosto že sami zelo travmatizirani.

Rezultati kažejo tudi, da se 27,38 % populacije zaveda težav zaradi neplodnosti in da jim je bil motiv za vključitev v program priprave na posvojitev otroka prav njihova rešitev. Čustveno se želijo razbremeniti pritiska neplodnosti pred dokončno odločitvijo za posvojitev ali rejništvo otroka.

Na podlagi rezultatov ugotavljamo, da je program priprave na nadomestno starševstvo učinkovit v pomoči, da udeleženci dosežejo zavedanje o neplodnosti in njenih posledic in tudi presežejo drugačnost zaradi neplodnosti. S tem se razbremenijo čustvenega pritiska zaradi neplodnosti, kar pomeni, da program učinkuje na čustveno stabilnost neplodnega para, to pa ima za posledico zadovoljno funkcioniranje para in je temelj dobrih odnosov v posvojiteljski družini. K temu pripomore tudi rezultat, ki kaže, da je program za veliko večino tudi prvi varen prostor, kjer lahko zakonca odkrito spregovorita o doživljanju neplodnosti. To potrjuje spoznanja iz prakse, da je pogovor o neplodnosti za par sila občutljiva tema, o kateri se par ni pripravljen pogovarjati brez zagotovljene varnosti in zupanja; to je treba upoštevati pri modeliranju pomoči tem parom.

Hkrati raziskava pokaže pomen elementov, ki aktivirajo posameznika v procesu ozaveščanja o neplodnosti in preseganja zaznamovanosti zaradi neplodnosti. Odločilen vpliv imajo vsi metodično spodbujevalni elementi, ki se uporabljajo v programu, prvi trije pa so strokovne informacije, ki jih daje program, podobne izkušnje drugih članov in soočanja na srečanjih skupine. Prav slednje potrjuje ugotovitev raziskave s področja posvojitve v Sloveniji (Rapoša Tajnšek 2002), kjer se je pokazala enaka potreba kot v naši raziskavi, in sicer da se temeljita priprava na posvojitev otroka lahko izvaja le prek skupinskega dela, kjer pride med člani skupine do prenosa izkušenj. V prid skupinski pripravi govorijo v raziskavi izražene močne potrebe respondentov po soočenju z lastnimi težavami in težavami drugih v skupini, sprotnim strokovnim informiranjem in svetovanjem, spletenimi prijateljstvi med pari in družinami itn., hkrati pa rezultati opozarjajo, da je treba modelirati take priprave na posvojitev (pa tudi rejništvo), ki bodo omogočile razbremenitev čustvenega pritiska neplodnosti.

Na podlagi dobljenih rezultatov o čustvenem stanju, v katerem se nahaja anketirana populacija pred vključitvijo v program, lahko sklepamo o čustvenem stanju večine neplodnih parov, ki posvojijo otroka. Priprava neplodnih parov na posvojitev otroka, ki poteka v društvu Deteljica in ji je eden od cilj tudi razbremenitev pritiska zaradi neplodnosti, močno vpliva na sposobnost za posvojitev otroka, saj pari dosežejo čustveno stabilnost, kar splošno vpliva na dobro počutje para in na odnos do otroka; po mnenju nekaterih strokovnjakov s področja posvojitve in rejništva se namreč »duševno počutje odraslih prenaša na otroke« (Knific 1997: 55, Swientek 1999: 27).

Kljub tem ugotovitvam pa se v tradicionalnem socialnem delu v postopku posvojitve otroka neplodnost para še vedno obravnava kot »mehanično napako«, ki se jo odpravi z namestitvijo otroka. Naše ugotovitve o doživljanju neplodnosti in čustvenem stanju zaradi neplodnosti kažejo na potrebo, da se neplodnost in njene posledice v postopku posvojitve otroka obravnava kot

- pomemben (delujoči) del socialno-psihofizične celote posameznika in para, torej v smislu avtopoietične socialmodelovne obravnave (Ovsenik 1996, Bevc 2002 a: 14–18),
- ključni faktor za ocenitev motiva za starševstvo tujemu otroku s ciljem zagotavljanja koristi otroka,
- osrednji element za ocenitev funkcioniranja para v medsebojnih odnosih in stikih s pomembnimi ljudmi v lastni socialni mreži,
- in navsezadnje kot temelj za razumevanje stiske neplodnega para in odzivanje na njegove potrebe po čustveni razbremenitvi ter po oblikovanju pomoči neplodnim parom v smislu krepitve lastnih moči za rešitev težav zaradi neplodnosti, da bo v procesu posvojitve otroka prišlo med udeleženi na temelju etike participacije do vzpostavitve dialoga, razumevanja in soustvarjanja.

VIRI

- V. Bevc (2000), Priprava na starševstvo tujemu otroku. V: J. Rugelj (ur.), *Pot samouresničevanja*. Ljubljana: Slovensko društvo terapevtov za alkoholizem, druge odvisnosti in pomoč ljudem v stiski (1007-1017).
- (2002 a), *Model priprave neplodnih parov na nadomestno starševstvo*. Univerza v Mariboru: Fakulteta za organizacijske vede (magistrska naloga).
- (2002 b), Kvalitetnejše preživljanje prostega časa udeležencev programa psihosocialne pomoči v zakonski krizi zaradi neplodnosti. *Socialno delo*, 41, 1: 43–55.
- V. Bevc, J. Florjančič, M. Ovsenik (2002), Otrok in družina: Težko uresničeni vrednoti neplodnega para. *Bogoslovni vestnik*, 62, 2: 251–272.
- V. Bevc et al. (2003), Experiencing Infertility: Social Work Dilemmas in Child Adoption Procedures. *Collegium Antropologicum*, 27, 2: 445–460.
- M. Burger, N. Tul, V. Velikonja (1995), Osebnostne lastnosti parov z zmanjšano plodnostjo. *Psihološka obzorja*, 4, 4: 5–18.
- J. A. Chu (1991), The Repetition Compulsion Revisited: Reliving Dissociated Trauma. *Psychotherapy*, 28, 2: 327–332.
- L. M. Coleman (1999), Stigma – razkrita enigma. V: M. Nastran Ule (ur.), *Predsodki in diskriminacije*. Zbirka Alfa/99. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče (198–216).
- B. Cooper-Hilbert (1999), The Infertility Crisis. *Networker*, 23, 6: 65–76.
- E. Goffman (1963), *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall (3–7).
- B. Knific (1997), Poročilo o seminarju za delavce centrov za socialno delo, ki delajo na področju rejništva in posvojitve. *Strokovno pravni informator Firis*, 5, 7: 54–64.
- S. Koropatnick, J. Daniluk, H. A. Pattinson (1993), Infertility: A non-Event Transition. *Fertility and Sterility*, 59: 163–171.
- T. I. T. Lewis, R. V. P. Chamberlain (ur.) (1990), *Gynecology by ten Teachers*. London, Melbourne, Auckland: Edward Arnold.
- M. Meyers, M. Weinschel, C. Scharf, D. Kezur, R. Diamond, D. S. Rait (1995), II. Working with Couples who Struggle with Infertility. *Family Process*, 34, 2: 231–240.
- P. D. Mozley (1980), Emotional Parameters of Infertility. V: D. D. Youngs, A. Ehrhardt (ur.), *Psychosomatic Obstetrics and Gynecology*. New York: Appleton Century Crofts.
- M. Ovsenik (1996), Socialno delo v organizaciji – da ali ne?: Nekatere dileme socialnega dela v Sloveniji danes, *Socialno delo*, 35, 6: 521–535.
- P. Praper (1999), *Razvojna analitična psihoterapija*. Ljubljana: Inštitut za klinično psihologijo (2. izdaja).
- P. Rapoša Tajnšek (2002), Postopki, organizacija in standardi na področju posvojitve. *Socialno delo*, 41, 1: 1–41.
- J. Rugelj (2000), *Pot samouresničevanja*. Ljubljana: Slovensko društvo terapevtov za alkoholizem, druge odvisnosti in pomoč ljudem v stiski.
- C. S. Suchar (1978), *Social Deviance: Perspectives and Prospects*. New York: Holt, Rinehart and Wilson.
- C. Swientek (1999), Identiteta med biološko in socialno pripadnostjo družini pri posvojencih. *Strokovno pravni informator Firis*, 7, 12: 23–36.
- L. Šugman Bohinc (1998), Epistemologija socialnega dela II. *Socialno delo*, 37, 6: 417–440.
- (2000), Kibernetika spremembe in stabilnosti. *Socialno delo*, 39, 2: 93–107.

Janko Cafuta

ETIKA, ČASTNO RAZSODIŠČE, SOCIALNO VARSTVO

Častno razsodišče naj bi bilo eden od garantov za etičnost vedenja pri izvajanju določene dejavnosti. Za področje socialnega varstva imamo v Sloveniji dve taki razsodišči. Prvo je pri socialni zbornici Slovenije (v nadaljevanju zbornica) in drugo pri društvu socialnih delavcev. Obe razsodišči sta novejši. Vsako od njiju ima za seboj obdobje delovanje skupine strokovnjakov z zaključenim mandatom in je v teku obdobje druge sestave strokovnjakov. Sam sem bil precej vključen v delo častnega razsodišča pri zbornici.

Čemu naj bi služila častna razsodišča? Sodeč po praksi njihovih delovanj, se nanje obračajo ljudje, ki menijo, da se jim je zgodila krivica, ker se je nekdo neetično vedel do njih. V številnih takih primerih bi lahko iskali zadoščenje tudi na rednih sodiščih, pa se za to ne odločijo. Morda ocenjujejo, da na sodišču prevladajo močnejši, ki si lahko najamejo dražjega in vplivnejšega odvetnika. Častna razsodišča ustanavljajo poklicna združenja, ki naj bi skrbela, da v okviru izvajanja dejavnosti oz. poklica ne bi bilo neetičnega vedenja. Z obstojem takih razsodišč in njihovim neodvisnim delovanjem področje, ki mu pripada, izkazuje svojo zrelost in sposobnost samourejanja.

Bolj ko je strokovno področje razvito, bolj je sposobno shajati s kvalitetnim in neodvisnim častnim razsodiščem, in narobe. Bolj ko je strokovno področje negotovo vase, se bori s svojim razvojem in z vzpostavljanjem zunanjih in notranjih meja, težje je pri njem pričakovati delo neodvisnega in kvalitetnega častnega razsodišča. Bolj ko je strokovno področje razvito, več notranje moči ima, bolj bodo v ospredju njegovega delovanja strokovni in splošno priznani etični kriteriji; manj ko je tako, več veljave bodo imeli drugi kriteriji. Stroka z manj jasnimi notranjimi

in zunanjimi mejami se težje razvija in lahko dokaj enostavno postane orodje v rokah tistih, ki imajo moč. Vsaka stroka je otrok svojega časa in okolja, v katerem je nastala in se uveljavlja.

Kakšna dejavnost je socialno varstvo oz. socialno delo? Vsekakor precej zapletena. Znotraj nje se najde marsikaj in marsikdo: nega starih in invalidnih, podeljevanje denarnih pomoči, vodenje postopkov za urejanje družinskopravnih razmerij, različna svetovanja, tudi psihoterapija itn.; kot izvajalci storitev in pooblastil pa socialni delavci/ke, psihologi/nje, pedagogi/nje, pravniki/ce, sociologi/nje, negovalci/ke. V tako razvejani dejavnosti je težko vzpostavljati in ohranjati zunanje in notranje meje. Kako, na primer, se razmejuje ali zliva delo socialnega delavca s socialnim pedagogom in psihologom? V praksi je glede tega nemalo nejasnosti in različnih (ne)razmejitev. Kako, na primer, razmejiti svetovalno delo od upravnega postopka v primerih obravnave družin v težavah? Kako razmejiti pristojnosti med področjem socialnega varstva in medicino, ko gre za obravnavo različnih odvisnostnih težav pri ljudeh? Te meje interpretira vsak po svoje. Ljudje s področja socialnega varstva uporabljamo svoje argumente in pristope (kdo čigave?), ljudje s področja zdravstva pa svoje. Kolikšno sposobnost samourejanja ima stroka, ki se bojuje s tolikšno ne-razmejenostjo, kot je to v primeru socialnega varstva? Kako usmerjati razvoj, kako ustvarjati dober kumulativni (sposobnost koncentriranja potencialov) in kompetitivni (sposobnost tekmovanja z drugimi) potencial stroke, če se nenehno pojavljajo predhodna razmejitvena vprašanja, ki jemljejo čas in energijo?

Zgoraj sem napisal nekaj besed o tem, kako vidim naše delovno in strokovno področje (socialno varstvo) glede notranjih in zunanjih

meja. Menim, da je okrog tega veliko nejasnosti. Po moje naše strokovno področje v zvezi z mejami izgublja kar nekaj svojih potencialov in moči, zato je težko zagotavljati želeni strokovni razvoj in dosegati primerno veljavo v družbi. Nosilci oblastnih struktur, ki svojo moč črpajo iz druge (politične) sfere, lahko tako pridobijo prevelik vpliv na reguliranje strokovnega polja. Tak vpliv se je pokazal tudi kot težava pri delovanju častnega razsodišča pri socialni zbornici Slovenije.

Eden od vzvodov delovanja oblasti na častno razsodišče pri zbornici se kaže v sami sestavi razsodišča. Nekateri člani častnega razsodišča so nosilci vodstvenih vlog v posameznih organizacijah. Član/ica razsodišča je celo zaposlen/a na resornem ministrstvu. Kot taki »de jure« predstavljajo oblast oz. so njen neposredni del. Če delujejo v nasprotju z voljo in potrebami oblasti, delujejo zoper sebe. Če tega ne opazijo sami, jih o tem diskretno obvesti kdo iz »kluba«. Če še potem ne bi »vedeli«, kaj je potreba »kluba«, bi lahko to imelo za posledico težave, na primer, pri upravljanju ustanove, ki jo vodijo, in podobno. Verjamem, da se je zato v teh primerih včasih težko odločati po svoji osebni vesti. Komu se to kljub temu posreči, komu manj, komu pa sploh ne.

Kdo potrebuje častno razsodišče? Nekateri, da bi z njim dajali videz demokratov, in nekateri, ki bi z njim reševali svoje probleme. Razlika je v tem, da prvim zadostuje njegov formalni obstoj in jih moti njegovo resnično delovanje, druge pa zanima slednje. V času, ko je videz demokratičnosti premisa uspeha v družbi, si njeni upravljavci želijo nadeti videz demokratov. Želijo dajati vtis, da so odprti za sodelovanje, da sprejemajo različnosti, da sprejemajo odločitve na osnovi argumentov, da so pripravljeni sprejeti kritiko na svoje delo, dejansko pa je oblast v svoji osnovi najpogosteje nagnjena k avtokratskemu vedenju in si rada privoščiti toliko svojeglavosti, zazrtosti vase in svojeglavega odločanja, kot ji je dopuščeno.

Znane so izjave ljudi, ki so skusili oblast ali jo analizirali, da v politiki ni prijateljev, so le interesi. Brez upoštevanja etičnih in moralnih vrednot seveda ni prijateljstva. Se v določenih sferah družbe lahko tako, ob prijateljstvu, odredimo tudi moralno-etičnim zavezam? Interesi, tudi širši, so po pravilu še vedno samo osebni interesi; lahko gredo daleč čez meje dobrega

okusa in je lahko njihova realizacija, ob primerni pravni poučenosti akterjev, prav nesramno legalna. Glede legitimnosti pravna stroka pogosto ne pozna primernih meja. Častna razsodišča so ustanove, ki zasedajo prav to mesto – da presoja jo tudi v zadevah, kjer ni toliko sporna legalnost, izvedba po črki zakona, kot legitimnost, ko gre za sklicevanje na širše naravne zakone, moralno-etične vrednote, zajete v kodeksu etike. Za področje socialnega varstva je upoštevanje moralno etičnih vrednot še posebej pomembno, saj se srečujemo z ljudmi v taki ali drugačni težavi ali stiski. Upoštevanje teh norm pa je pomembno tudi zato, ker je socialno varstvo tako razvejano področje dela, da ga je težko enovito definirati in razmejiti navznoter in navzven. Moralno-etične norme so tako v določenih situacijah morda edine norme, ki so sposobne ponuditi ustrezen odgovor na zapleten in težak primer. Tudi sicer je upoštevanje teh norm izjemno pomembno, saj na našem delovnem področju (socialno varstvo) pojem strokovnosti že v temelju zajema etičnost. V zvezi s tem se bom v nadaljevanju navezal na stališča nekaterih avtorjev.

Logično je, da se na organ, kot je častno razsodišče, praviloma obračajo ljudje z manj družbene moči, saj ti, ki je imajo več, na tej podlagi lažje sami rešijo svoje probleme. Iz primerov, ki so prispeli na častno razsodišče, je jasno, da se pritožujejo tisti, ki so dlje od oblasti, nad tistimi, ki so ji bližje ali so njen del. Pritožbe pošiljajo v glavnem uporabniki uslug in storitev zoper določeno ustanovo ali vodjo ustanove. Pritožbe v manjšem številu pošiljajo tudi zaposleni v socialnih ustanovah zoper svoje vodje.

POGLEDI ERICHA FROMMA NA VPRAŠANJE RAZVOJA DRUŽBE, ETIKE IPD.

Naslednji razdelek bom v glavnem namenil teoretskim konceptom s področja etike misleca, psihoanalitika Ericha Fromma, povzeto po njegovi knjigi, prevedeni v hrvaški jezik: *Čovek za sebe* (1986, Zagreb: Nolit). Frommova dela so v marsičem zaznamovala čas, ki ga je živel. Študentska gibanja iz druge polovice šestdesetih let prejšnjega stoletja, na primer, so se v marsičem opirala na njegova dognanja.

Fromm pravi, da je psihoanaliza povečala naše znanje o človeku, ni pa povečala našega znanja o tem, kako naj človek živi. Očita ji, da

je psihologijo ločila od etike in filozofije in zane-marila človekovo potrebo po odkrivanju norm, po katerih naj živi. Meni, da lahko najdemo iz-vire norm za etično obnašanje v sami človekovi naravi. Meni tudi, da kršenje človeških norm rezultira v miselni in čustveni dezintegraciji (str. 16–17).

Fromm opisuje humanistično in avtoritarno etiko. Pri slednji avtoriteta pove, kaj je dobro za človeka, in postavi zakone in norme obnašanja. Narobe pa je pri humanistični etiki človek tisti, ki postavlja norme. Človek je njihov formalni izvir ali regulativna sila in njihova vsebina. Fromm vprašanje avtoritete predstavi z razliko med racionalno in iracionalno avtoriteto. Racionalna avtoriteta izvira iz sposobnosti posameznika, ki je na nivoju nalog, ki jih opravlja. Taka avtoriteta od ljudi okrog sebe ne terja iracionalnega strahospoštovanja. Racionalna avtoriteta dopušča kritiko tistih, ki so ji podrejeni, in jo celo ne-prestano išče. Izvir iracionalne avtoritete pa je vedno v oblasti nad ljudmi. Oblast na eni strani in strah na drugi so temelji, na katerih gradi iracionalna avtoriteta. Kritika take avtoritete je prepovedana. Fromm pri uporabi izraza »avto-ritarna etika« misli na iracionalno avtoriteto in vidi povezavo med humanistično etiko in racionalno avtoriteto (str. 18–19).

Po Frommu je bistvo etike v presojanju in loče-vanju dobrega od slabega. Otrok dobi občutek za ločevanje dobrega od slabega, še preden se nauči to razlikovati v mislih. Svoje vrednostne sodbe oblikuje kot rezultat pozitivne ali negativne reak-cije pomembnih ljudi iz svojega okolja. Strah pred neodobravanjem in potreba po odobravanju je, kot kaže, najmočnejša motivacija etičnega preso-janja. Ta emocionalni pritisk preprečuje otroku, pozneje pa odraslemu, da bi se kritično vprašal, ali dobro v presoji pomeni dobro zanj ali za avto-riteto. Delodajalec, na primer, ima zaposlenega za dobrega, če mu prinaša korist, učitelj učenca, če je poslušen, mu ne dela težav in prispeva k nje-govemu ugledu. Dober otrok je lahko prestrašen in negotov in želi le ugoditi staršem, podrejajoč se njihovi volji. Iracionalna avtoriteta razglašča poslušnost za glavno vrlino, neposlušnost pa za največji greh. Nepopisen greh v avtoritarni etiki je upor, enako preverjanje avtoritetne pravice, da postavlja norme (str. 20–21).

Humanistična etika se opira na princip, da lahko samo človek določi kriterij vrline in greha. Izhaja s stališča, da je dobro tisto, kar je dobro

za človeka, in zlo tisto, kar mu škoduje. Tako je po tem edini kriterij etične vrednosti človekova dobrobit. Princip, da je dobro tisto, kar je dobro za človeka, ne predpostavlja, da sta človeku po naravi dobra egoizem in izolacija. Predpostavlja, da je človeške narava taka, da človek doseže svojo izpolnitev in srečo edino v povezavi in so-lidarnosti s svojimi bližnjimi. (str. 22–23).

Fromm ugotavlja, da v naši kulturi večina ljudi formalno veruje v monoteizem, dejansko pa živijo v predanosti sistemom, ki so bližji totemizmu in oboževanju idolov. Oseba, katere vedenje določa fiksacija na družino in ki je ne-sposobna za neodvisno delovanje, je v bistvu oboževalec primitivnega kulta prednikov. Potreba posameznikov po izdelanem sistemu orientacije je splošna. Toda zrela, produktivna, racionalna oseba si izbere sistem, ki ji dopušča, da je taka. Oseba, ki je bila ovirana v razvoju, pa se bo vračala k primitivnim in iracionalnim sistemom, ki povratno podaljšujejo in povečujejo njeno odvisnost in iracionalnost (str. 53–54).

Zgodovino človeštva spremlja ves čas tudi destruktivnost in z njo različne oblike zlega. Po Frommu je destruktivnost človekova sekundarna možnost, ki postane manifestna le, če mu ne uspe produktivno realizirati svojega življenja. Meni, da človek ni zloben, pač pa lahko postane tak, če je oviran v rasti in razvoju. Zanj zlo pri človeku nima neodvisnega obstoja oz. podlage, pač pa je odsotnost dobrega, rezultat frustracije oz. neuspeha, da bi si ustvaril primerno življe-nje. Tako blokirana energija se transformira v destruktivno energijo. V takem primeru se lahko v značaju osebe ukorenini iracionalno sovraštvo, ki je usmerjeno tako proti drugim kot proti sebi, s tem da se ljudje pogosteje zavedamo, da sovražimo druge, kot pa, da sovražimo sebe. Sovraštvo do sebe se navadno racionalizira kot požrtvovalnost, nesebičnost, asketizem ali kot samoobtoževanje in občutek inferiornosti. Stop-nja destruktivnosti je proporcionalna stopnji, do katere je oviran razvoj osebe (str. 192).

Avtoritarna etika je prežela ljudi z idejo, da biti dober zahteva od človeka nenehen boj s samim seboj. Ta boj pa je videti kot potiskanje zla in samokaznovanje. Humanistična etika pa poudarja pomen veselja in sreče, ki v človekovem življenju spremljata vsako njegovo produktivno dejavnost. Po Frommu slednje prispeva več pri vzgoji ljudi kot grožnje s kaznijo in prepovedo-vanje (str. 204–205).

O razmerju med duhom in telesom Fromm meni, da je duh svoboden le, če je svoboden tudi človek v celoti. Če se posameznik boji za svojo varnost, bo občutek varnosti iskal tam, od koder izhaja nevarnost – pri avtoriteti, ki ima moč, s katero ga lahko uniči. S tem pa se odpove sebi, saj se odpove kritičnemu odnosu do avtoritete, odpove se ljubezni, saj so njegove emocije vezane na tistega, od katerega je odvisen. Njegov razum postaja omejen, saj sprejema kot resnico to, kar imajo za resnico tisti, ki imajo moč nad njim (str. 223).

Fromm je interpretiral življenje ljudi v totalitarnih diktatorskih sistemih, med katere je prišteval tudi še nedavne vzhodnoevropske režime. Med njimi bi lahko najbrž prepoznali tudi svojo nedavno stvarnost. Fromm se ni spuščal v globljo interpretacijo dogajanj na evropskem Vzhodu, pač pa je govoril v glavnem o zahodni kapitalistični družbi, ki se klanja pred močjo – ne diktatorjev in politične birokracije, pač pa pred anonimno močjo sil trga, uspeha, javnega mnenja in strojev, katerih sluge smo postali. Meni, da je zahodni človek postal instrument za cilje izven sebe, da doživlja in obravnava sebe kot blago. To dela ljudi nemočne, hkrati pa ustvarja v njih prezir do sebe zaradi nemoči. Meni da izgubljam sposobnost zaupanja v lastno presojo. V tem smislu vidi ljudi v zahodni kulturi kot čredo, ki verjame, da jo bo pot, ki ji sledi, privedla do cilja, saj posamezniki v njej vidijo, da so tudi vsi drugi na isti poti. Fromm meni, da vodi izpraznjenost in brezciljnost individualnega življenja (življenje za cilje izven nas) in odsotnost vere v sebe in človeštvo do emocionalnih in mentalnih motenj (str. 224–225).

Avtor je že četrto stoletja mrtev. Zanimivo bi bilo vedeti, kaj bi rekel o naši družbi, v kateri smo pred nekaj leti prestopili iz enopartijskega sistema, ki se težko izmika označbi, da je bil avtorski. Za ponazoritev duha časa bom zapisal vic, ki sem ga slišal za časa svojega odrasčanja. To je bil čas, ki ga je zaznamoval dosmrtni vodja, poročen z Jovanko. Na nekem partijskem sestanku pod točko razno vpraša Janez: »Kje je Jovanka?« Ta je pred tem brez pojasnila izginila iz javnega življenja. Namesto odgovora vprašanju sledi molk. Mesec za tem sledi naslednji partijski sestanek. Pod točko razno postavi Jože dve vprašanji, prvo, kje je Jovanka, in drugo, kje je Janez. Pripovedovalec takega vica je bil, če ga je kdo prijavil ali če ga

je slišal predstavnik birokratskega aparata, izpostavljen represivni obravnavi oblasti. Oblasti in njenih predstavnikov na vseh ravneh se ni smelo kritizirati, pod grožnjo hudih sankcij. Duh naroda je to sprejemal. Ljudje so, če se to ni zgodilo že prej, iz strahu spoštovali oblast.

Sledila je sprememba, transformacija sistema. Stara država se razdeli. Naša se loti izbire predsednika, toda enega od štirih kandidatov, znanega kot osebo »brez dlake na jeziku«, na predvolilnem shodu nekdo ubije z lovsko puško. Pokopali so ga in nekoga zaprli. Sledila je privatizacija družbene lastnine in za njo tržno gospodarstvo. Smo se izognili temu, kar pove Fromm o zahodnem kapitalističnem svetu, kjer je človek postal blago, instrument za cilje izven sebe, podrejen sili trga? Kaj kaže duh naroda, kako je z našimi karakternimi potezami? Smo kje na poti razvoja razvili kulturo in življenje, ki podpira produktiven odnos posameznika do sebe in življenja na sploh – po tistem, ko smo zapustili obdobje, v katerem je avtoritarna oblastna struktura kaznovala kritiko in nagrajevala pokornost in konformizem? Po logiki Frommove študije bi pričakovali, da bodo ljudje, vzgojeni v avtorskem okolju, s svojim vedenjem gravitirali k avtoriteti in podrejenosti, saj bodo v tem videli smisel in upanje, da dosežejo občutek varnosti. Politična moč je tako vse manj edina nosilna moč v družbi kapitala in kapitalističnih odnosov. V kapitalistični družbi kapital usmerja politiko in ne narobe, kot je bila praksa v našem prejšnjem režimu.

O POKLICNI ETIKI IN ETIKI NA PODROČJU SOCIALNEGA VARSTVA

V prispevku z naslovom *Profesionalna etika in civilna družba* (zbornik *Profesionalna etika pri delu z ljudmi*, izdala Univerza v Mariboru in Inštitut A. Trstenjaka v Ljubljani, 1996, str. 10–11) je Anton Trstenjak zapisal, da je profesionalna etika nastala v sferi civilne družbe in časovno sovпада z razvojem univerze. Civilna družba se je razvila kot drugi pol oz. nasprotje avtorski militaristični družbi in se je utrdila po zaslugi znanosti, izobrazbe in razsvetljenstva. Ena glavnih posebnosti civilne družbe v nasprotju z militaristično družbo je osebno odločanje posameznika po njegovi vesti, ki vsebuje že osebno svobodo, medtem ko je za vojaško družbo

odločilno odločanje od zgoraj in pokorščina od spodaj, vse v okviru samopašnosti meča, ki je bil glavna opora discipline in morale vojaške družbe. Vojaška družba je monolitna, civilna družba pa se kaže v raznovrstnosti izobrazbe, mišljenja in odločanja. Bolj ko se civilna družba razčlenjuje in bolj ko si pridobiva novih oblik z novimi področji delovanja, tem ostreje se ji odpira vprašanje osebnega odločanja, vsega kar imenujemo profesionalna etika.

Delovanje civilne družbe torej ne proizvaja strahu pred mečem, o katerem govori Trstenjak. Tak strah prihaja z druge strani. Strah je pogosto razlog za disciplinirano vedenje posameznikov. Strah je pogosto tudi razlog, zaradi katerega se posameznik identificira z avtokratsko strukturo in ji služi. Odločitev, da služi oblastni strukturi, je pogosto, vsaj kar se tiče racionalizacije vedenja; povezana je s preračunljivostjo, z željo po pridobivanju osebnih ugodnosti, čeprav gre v ozadju pogosto predvsem za avtoritarni kulturni vzorec, ki povzroči določene osebnostne oz. značajske poteze.

Kjer ni prostora ali volje za osebno odločanje, ni prostora za poklicno etiko. Nima čemu služiti. Poklicna etika je namreč okvir, nabor poklicnih oz. strokovnih vrednot, znotraj katerih teče proces svobodnega odločanja. Ko odločanje ni svobodno ali je kontaminirano z osebnostnimi determinantami ali interesi, ki so pri posamezniku močnejši od zaveze k etičnim vrednotam, tak okvir nima smisla, saj poteka odločanje v drugi sferi in po drugih principih.

Kot pravi Vekoslav Grmič (zbornik *Profesionalna etika pri delu z ljudmi*, str. 15–18), se etične norme obračajo na svobodno voljo, tako da se svobodno odločamo za kaj in lahko za to prevzamemo tudi odgovornost. Moralne norme so, kot piše, normativne »najstvene« sodbe, ki nam govorijo, kako naj bi se odločali, kako naj bi ravnali. Predmet teh sodb so dobrine, vrednote, ki jih odkrivamo s pomočjo praktičnega uma, s pomočjo vesti. Vest nam pove, kaj je dobro in kaj je zlo. Organ vsake endogene morale je moralna vest; deluje kot nekakšen notranji glas, ki človeku pove, kaj naj stori ali opusti, in sicer tako, da grozi s psihičnimi sankcijami, kot so občutek krivde, občutek sramu, strahu in izguba samospoštovanja, če je ne poslušamo. Čim več je človek pripravljen žrtvovati in tvegati, samo da ostane zvest svojemu prepričanju, svoji vesti, tem bolj je sposoben za resnično etično ravnanje.

Edvard Kovač (zbornik *Profesionalna etika pri delu z ljudmi*, str. 57) pravi, da v družbi nastopi kriza vrednot ob somraku velikih idej, ki so porajale ideologije, in ko se v družbi podira ustaljena lestvica vredno. Kriza je toliko večja, če se zaradi odsotnosti kriterijev vzpostavi družbeno, gospodarsko in kulturno stanje, ki živi brez sramu z neresnico, z nespoštovanjem in neizvirnostjo.

Jože Ramovš (zbornik *Profesionalna etika pri delu z ljudmi*, str. 67–78) opozarja: več ko je v določenem poklicu duhovne, psihične, socialno-politične ali telesne oblasti nad ljudmi, tem večja etična zrelost je potrebna, da strokovnjak ne zaide v samoprevaro nasilja nad ljudmi v prepričanju, da dela za njihov blagor. Kot piše v nadaljevanju, v nekaterih poklicih, denimo policijskem, sodniškem in uradniškem na področju javnih pooblastil (v socialni je takih kar 80 % storitev), pa se zdi, kakor da bi meje svobode drugega ne mogli upoštevati, če naj sploh opravljajo svoje delo. Nikakor, če le delajo po zakonih, predpisih in normah, ki so bili sprejeti legitimno, demokratično in v okviru splošnih etičnih norm človeštva. Ti strokovnjaki s svojim poklicnim delom ščitijo svobodo vseh pred nasilnim poseganjem kršilcev v svobodo in dostojanstvo drugih. Seveda pa je tovrstno poklicno delo z etičnega vidika posebej občutljivo, ker je njegovo izvajanje neločljivo povezano z oblastjo nad ljudmi.

Zgoraj povzete misli znanih avtorjev govore v prid obstoja in neodvisnega delovanja častnih razsodišč. Svobodna volja ni nujen pogoj za etično delovanje, je pa pogoj za etičnost (nравstvenost) posameznikovega življenja. Posameznik v svojem življenju sledi pogojem, ki so mu dani, in reagira nanje. Na ravni osebnega morda sam prepozna in regulira svoje potrebe in aktivnosti, na ravni medosebnega pa ne vedno. Odvisen je od reakcij in potreb drugih, ki pa jih je različno sposoben prepoznavati. Če ima posameznik na nekem področju osebnosti slepo pego, določenih znakov ljudi, ki mu sporočajo, kako doživljajo njegovo delovanje, zlepa ne opazi. V konkretnih delovnih praksah je takih situacij veliko. Veliko je tudi takih, ko ne gre za slepo pego, da kdo zaradi osebnostnih razlogov ne opazi, kaj povzroča s svojim vedenjem drugim, pač pa se na določen način zavestno vede (iz samoljubja, navidezne nezmožnosti drugačnega vedenja ipd.) tako, da prizadene druge. V obeh primerih je lahko tudi častno razsodišče tisto, ki mu sporoči, naj ne

ponavlja določenega vedenja, če ni korektno do drugih in ni etično.

NEKAJ BESED O PRAKSI ČASTNEGA RAZSODIŠČA PRI SOCIALNI ZBORNICI

Bil sem član bomisije za etična vprašanja pri socialni zbornici Slovenije, sklicane leta 1994, kmalu po ustanovitvi zbornice. Ta komisija je pripravila kodeks etičnih načel v socialnem varstvu. Sredi mandata, ko je bil kodeks že sprejet na skupščini zbornice, je bilo komisiji namenjeno, da do izteka mandata in dokler v novem mandatu ne bo formirano častno razsodišče deluje kot častno razsodišče. Po logiki: če je komisija zmogla pripraviti kodeks, bo zmogla po njem tudi presojudati. Na mizo oz. v obravnavo smo dobili prva dva primera in zadnja hkrati. Vodstvo zbornice je iz njemu znanih razlogov ustavilo dotok »primerov« na komisijo. Podobno se je zgodilo ekipi častnega razsodišča v prejšnjem mandatu (1998/02). Na mizo so dobili dva primera in nič več – v štirih letih. Vem tudi, da je v tistem obdobju vodstvo zbornice delovalo samostojno, mimo častnega razsodišča. Najbolj mi je znan primer, veliko je bilo govora o njem, ki se nanaša na delo organizacije (v zvezi z odvzemom otroka), v kateri sem zaposlen.

Zadnja tri leta sem član častnega razsodišča pri socialni zbornici Slovenije. Vodenje častnega razsodišča v tej sestavi je (jeseni 2002) prevzela Vesna Leskovšek, ki je od samega začetka terjala avtonomijo organa in jo tudi dosegla. Delo naše ekipe je bilo mogoče tudi zaradi vestnega in odgovornega dela pozneje odpuščene mlajše predstavnice zbornične strokovne službe. Častno razsodišče v tem (drugem) sklicu oz. sestavi je začelo delati v normalnem ritmu, s povprečno vnemo in brez večjih posebnosti. Delo je dobro teklo. V času od septembra 2002 do marca 2004 smo dobili v obravnavo 18 primerov, od katerih smo jih polovico rešili. Po letu in pol pa je prišlo do težav.

Ko je naša ekipa jeseni 2002 začela delo, je bilo staro vodstvo zbornice morda nekoliko opešano ali pa je prišlo v vodstvu do neenotnosti, ki je imela za posledico določene pozitivne premike, novo vodstvo pa sprva ni imelo dovolj moči, da bi vzpostavilo kontrolo nad delom častnega razsodišča. Ko jo je začelo pridobivati, pa se je kmalu pojavila namera, da iz službe

odpustijo omenjeno mlajšo strokovno delavko, ki je dobro sodelovala s častnim razsodiščem, in jo nadomestijo s pravnikom – kar se je pozneje tudi zgodilo. Nato je vodstvo zbornice s pomočnikoma iz vrst častnega razsodišča napadlo predsednico razsodišča, da je odstopila. Bistveni očitek na njeno delo je bil, da teži k reševanju pritožb, za katere častno razsodišče ni pristojno, in hoče odločati v zadevah, za katere razsodišče ni kompetentno. Potemtakem je bila prejšnja sestava častnega razsodišča pri socialni zbornici Slovenije v štirih letih »pristojna in kompetentna« le za dva primera!

Vodstvo zbornice je poskušalo vzpostaviti kontrolo (tudi) nad delom častnega razsodišča s sprejemom novega pravilnika o notranji organizaciji in sistematizaciji delovnih mest v strokovni službi socialne zbornice Slovenije. To se je dogajalo jeseni 2003. Pripravili so osnutek omenjenega dokumenta, ki naj bi ga sprejeli kar z dopisno sejo (13. seja upravnega odbora zbornice). Del dokumenta je tudi opis delovnih mest strokovne službe zbornice. V sistematizaciji za delo pravnika so zapisali nalogo, da delo častnega razsodišča spremlja pravnik in opravlja strokovna dela v zvezi z delom častnega razsodišča. Takratna predsednica častnega razsodišča je na to reagirala s pismom, v katerem je vodstvo zbornice opozorila, da je častno razsodišče edini organ, ki je pooblaščen za reševanje primerov kršenja kodeksa etičnih načel, in da je poskus prenosa odločanja o posameznih primerih iz razsodišča na zaposlene v strokovni službi zato nelegalno dejanje.

S predlogom pravilnika o sistematizaciji delovnih mest (to se je dogajalo v izteku leta 2003) se je vodstvo zbornice namenilo v strokovni službi znebiti profilov psiholog in pedagog, s čemer bi se znebili tudi omenjene mlajše strokovne delavke in na njeno mesto nastavili pravnico, ki bo opravljala strokovno delo za častno razsodišče in sodelovala pri presoji pristojnosti primerov, o katerih naj bi odločalo razsodišče. Tako je zapisano v osnutku pravilnika. Kot sem omenil, se je na to pritožila takratna predsednica razsodišča (neodvisno od nje tudi jaz) in bila komaj kaj uspešna. Sledil je napad nanjo s pomočjo dveh članov razsodišča, da dela nezakonito. Ko je predsednica razsodišča ugotovila, da tako obtoževanje podpira ali vsaj nanj brez zadržkov pristaja vse vodstvo zbornice, vključno z upravnim odborom, je odstopila. V odstopnem

pismu je pojasnila, da odstopa zaradi zelo močnih teženj po omejevanju neodvisnosti častnega razsodišča in njegovega razsojanja, ki se, kot je zapisala, odvija v netransparentnem ozadju, reflektira pa se v ravnanju nekaterih članov in članic častnega razsodišča, zaradi česar je postalo delo razsodišča nemogoče. Pozneje, v pismu, ki ga je napisala kot reakcijo na zapisnik seje častnega razsodišča (z dne 8. 4. 2004), je svoj odstop še nekoliko natančneje pojasnila. Zapisala je, da se »pojavi kar nekaj izhodišč, ki kažejo na težnje po premestitvi vzroka mojega odstopa in me ponovno želijo vzpostaviti kot izvor konflikta. Vzrok mojega odstopa je izključno omejevanje avtonomije častnega razsodišča, ki ga je storil generalni sekretar zbornice s tem, da je najprej označil delo razsodišča kot neustrezno in nato to želel popraviti z nastavitvijo pravnika. Tako je etičnost definiral kot pravni problem in ne strokovno izhodišče, kar bo imelo posledice v nadaljnjem delu vseh razsodišč pri Socialni zbornici Slovenije. Vendar se bo to izkazalo šele skozi bodočo prakso in prepričana sem, da bo takrat postalo to tudi javno izhodišče. Ker sem ocenila, da ima ta, sicer povsem nestrokovno in za stroko škodljiv predlog visoko legitimnost v Upravnem odboru SZ, sem svoje nestrinjanje lahko izrazila le še z odstopom. To je edini in poglobitni vzrok tega dejanja.«

Kronološko gledano so se opisane težave v zvezi s častnim razsodiščem pojavile potem, ko smo izdelali in odposlali nekaj razsodb. V nekaj primerih smo ugotovili kršitev kodeksa etike v socialnem varstvu. Ugotovitve so bremenile tudi posamezne organizacije oz. njihove vodje. V tistem času pa se je pojavila tudi pisna pobuda za zaščito dostojanstva socialnega varstva, ki jo je podala skupina strokovnih delavcev v eni slovenskih socialnovarstvenih organizacij. Šlo je za težave v zvezi z afero, ki se je dogajala okrog organizacije (ali kar koli je že bila) v Črnem lesu, ki je na svoj način izvajala oskrbo starih ljudi z obrobja družbe. Na predlog takratne predsednice častnega razsodišča smo sprejeli sklep, da bo ta organ (častno razsodišče) izdelal svoje pisno mnenje in ga dal na voljo javnosti. Častno razsodišče ima po pravilniku, ki ureja njegovo delovanje, možnost in dolžnost takega delovanja

Nadaljnji razvoj dogodkov je bil tak, da je vodenje častnega razsodišča pri socialni zbornici

Slovenije prevzela druga oseba, direktorica enega od slovenskih centrov za socialno delo. Ne vem, kdo jo je predlagal, bila pa je, kot je to pri zbornici stara praksa, edina kandidatka. Po vseh predhodnih peripetijah v zvezi s častnim razsodiščem kakšnega navala za to mesto najbrž tudi ni bilo. Iz vrst članov razsodišča nihče ni imel take želje. Skupščina zbornice jo je junija 2004 potrdila. Avgusta istega leta, še preden se je sestala s člani častnega razsodišča, pa je že podpisala pet odgovorov (sestavili so jih skupaj predsednica in sekretar zbornice in nova predsednica častnega razsodišča) pritožnikom na ta organ, od tega večini, da nismo pristojni za obravnavanje njihovega primera. Ni jih motilo niti to, da so s tem kršili pravilnik o delovanju častnega razsodišča. Očitno ima vodstvo zbornice precej proste roke pri svojem delovanju. Najbrž se ne smejo zameriti nadrejeni oblastniški strukturi, ostalo je zanje prosto. V organih upravljanja zbornice imajo v glavnem postavljene zgolj lojalne ljudi, ki v svojih okoljih praviloma zasedajo vodilne položaje in jih želijo še naprej.

Eden od omenjenih petih odgovorov, ki jih je podpisala na novo postavljena predsednica razsodišča, se mi je zdel še posebej sporen. Gre za osebo, uveljavljeno v strokovnem prostoru, ki je natančno napisala, kaj se ji dogaja na delovnem mestu, da je bil v njenem primeru kršen sedmi člen kodeksa in da je v delovnem okolju zaradi samovolje vodje ustanove ogrožena njena osebna integriteta. Za razsojanje tako o prvem kot o drugem je po kodeksu etike v socialnem varstvu pristojno častno razsodišče. V svoji vlogi je jasno spregovorila o svojem delu pod izrednimi pogoji in o nevarnosti psihičnega in telesnega zloma in povedala, da ni edina strokovna delavka, ki trpi iz podobnih razlogov – ker v njihovi delovni organizaciji vladajo strah in psihološki pritiski in je od strokovnih delavcev zahtevana nekritična ubogljivost, izničenje uma, za ceno poklicne identitete in osebnega zdravja. Častno razsodišče o tej zadevi pod taktirko nove predsednice ni niti razpravljalo, medtem ko so pogovori o tej pritožbi potekali med sekretarjem zbornice in vodjo ustanove, zoper katero je bila podana pritožba. Skop odgovor, ki so ji ga poslali, da častno razsodišče ni pristojno, lahko upravičeno beremo kot aroganco.

Ljubljana, 1. september 2005

Tanja Lamovec

RAZDVOJENE DUŠE IN STRTA SRCA

Navajeni smo, da živimo v dveh svetovih; eden je notranji, drugi zunanji. To se nam zdi samoumevno, kajti pozabili smo, da ni bilo vedno tako. Nekoč, ko še nismo poznali besed, je bil svet en sam. V njem so bili samo občutki, slike, zvoki ...

Danes živimo večinoma v zunanjem svetu, notranjega se komaj zavedamo. Zapustili smo ga in ga proglasili za neresničnega. Kultura pravi, da je resnično tisto, česar se lahko dotaknemo, zgrabimo, kar lahko potrošimo. Zožen in obubožan notranji svet proizvaja zunanji svet, v katerem zaman iščemo smisla.

Vedenje je funkcija doživljanja, pravi Ronald Laing. Delujemo v skladu s tem, kot vidimo stvari. Če je naše doživljanje uničeno, smo izgubili sami sebe, smo oropani svoje človeškosti. Če smo uničili lastno doživljanje, bomo dušili, zanižali, invalidirali doživljanje drugih. To stanje označujemo kot »normalno«. Družba visoko vrednoti »normalne« ljudi. »Normalni« ljudje so v zadnjih petdesetih letih pobili več kot sto milijonov drugih »normalnih« ljudi.

Nekateri ljudje v takem svetu nočejo živeti. Instinktivno poiščejo pot, ki jih vodi nazaj v prvobitno enovitost. Brez smerokazov se podajo v svet, ki je prav toliko notranji, kot je zunanji, zato pa se zdi mnogo bolj resničen in poln pomenov.

Gospa shizofrenija,
Ti si moja prava mati,
Tvoje prsi so polne sladkega zastrupljenega mleka,
Obupno sesam, da si rešim življenje.
Ne morem živeti brez tebe.
Če te zapustim le za trenutek,
Boš uničila svet okoli mene.
Če se te oklenem, bo tvoj strup vdrl v moje telo.
Vsepovsod si.

Borila sem se proti tebi,
Te prosila, poskušala barantati, flirtati s teboj,
Poskušala sem biti tvoja prijateljica
In vendar se je uresničila moja največja groza:
Postala sem ti.

Dala sem ti svoje oči in ušesa
In potem si me zaslužnija,
Dopustila sem, da me vkleneš v verige,
Ti pa si ostala svobodna.

Pesem je napisalo mlado dekle, ko so jo pripeljali v bolnišnico. Če je telesna bolečina premočna, izgubimo zavest. Če je duševna bolečina premočna, izgubimo razum. Vsaki razdvojeni duši pripada tudi strta srce. O tem psihiatrija molči. Za strta srca nima zdravil. Zdravil za strta srca ni najti znotraj zidov. Strta srca želijo, da jim prisluhnemo, jim ponudimo roko in jih popeljemo v svet, ki bo znal ceniti njihovo drugačnost. Strta srca potrebujejo enakovredno mesto v svetu. Namesto tega pa jim navadno ponudimo, kot pravi Laing:

*Take this pill
to help you not to shout
it takes away the life
you're better off without.*

(Vzemi to tableto / ki pomaga, da ne vpiješ / odvzame ti življenje / brez njega ti bo bolje.)

Tablete zmanjšajo nemir, upočasnijo tok mišljenja, udušijo čustva, z njimi pa tudi pobude za dejavnost in voljo do življenja. Potem se človek prilagodi in vda v usodo. Ne trdim, da so tablete povsem odveč. V krizi nedvomno prinesejo olajšanje, kljub številnim neprijetnim stranskim učinkom. Trdim le, da ne morejo biti in nikoli

ne bodo celovit in zadosten odgovor na stiske strtih src in duš.

»Shizofrenija« je nalepka, ki jo nekateri ljudje dajejo drugim, pravi Laing. Oseba, ki je označena kot shizofrenik in hospitalizirana, je degradirana in nima več polnega človeškega in pravnega statusa kot odgovorna oseba. Nič več ji ni dovoljeno, da sama opredeljuje sebe, da ohrani svojo lastnino. Ne more odločati, s kom se bo srečevala in kaj bo delala. Njen čas ni več njen in ne more izbirati prostora, v katerem želi prebivati. Podvržena je ritualu degradacije, v katerem so ji skupaj z obleko odvzete vse človeške pravice in dostojanstvo. Kot človeško bitje je v naši družbi razvrednotena bolj popolno in bolj radikalno kot kdor koli drug. Nekateri osebe, ki so preživele psihiatrično izkušnjo, so takole opisale svoj status:

- »duševni bolnik« je stigmatiziran, patroniziran, psihiatriziran
- življenje »duševnega bolnika« nadzorujejo vsi razen njega samega
- neprestano ga opazujejo psihiater, prijatelji, družina, potem pa dobi diagnozo, da je paranoiden
- »duševni bolnik« živi s stalno grožnjo, da ga zaprejo, kadar koli, zaradi skoraj katerega koli razloga
- »duševni bolnik« mora jemati zdravila, ki ga poneumljajo, mu mrtvičijo čute, povzročajo, da se opoteka in dela grimase, nato pa mora jemati še več zdravil, da zmanjša stranske učinke
- »duševni bolnik« je nepomemben
- »duševni bolnik« se te oznake nikoli ne znebi, pove pa malo o tem, kaj je, in še manj, kdo je
- »duševni bolnik« se mora delati veselega, kadar je žalosten, in mirnega, kadar je besen
- in tako postane nič (*no thing*) v ne-svetu (*no-world*) in ga ni.

Ko se popotnik vrne v zunanji svet, ga bo našel za vedno spremenjenega. Zaznamovan je z drugačnostjo, drugorazrednostjo, manjvrednostjo, sramoto. Nalepka, ki ji olupševalno rečejo diagnoza, je v resnici obsodba na životarjenje na robu družbe. Namesto da bi mu ljudje čestitali za uspešen povratek in ponudili oporo v prvih korakih novega življenja, ga izločijo. Za to je včasih dovolj že ena sama kriza.

Še vedno so družbe, kjer popotnike ob povratku prijazno sprejmejo in jim ponudijo vlogo, kakršno so imeli prej. To so dežele, ki smo jih včasih imenovali nerazvite. Tam precejšen del popotnikov zopet najde svoje mesto. V »razvitih«

deželah pa povratniki iz drugega sveta večinoma postanejo »odvečni ljudje«. Na svetu je iz leta v leto več odvečnih ljudi. Odveč so otroci, na katere bi moral kdo paziti, odveč so stari ljudje, ki jih odlagamo v »domove počitka«, še posebno odveč pa so tisti, ki so na kakršen koli način »drugačni« – v telesnem ali psihičnem smislu. Zanje so »razvite« dežele izumile zavode, totalne institucije, v katerih je že po definiciji dopustno, da kršijo temeljne človekove in državljanske pravice. Vsi ti ljudje nimajo več pravice razpolagati s seboj. Pa to še niso vsi »odvečni« ljudje. Zelo odveč so tudi umirajoči, ki jih v bolnišnicah radi odpeljejo v kako odročno sobo in obdajo z zavesami, da jim jih ne bi bilo treba gledati. Vemo tudi, kako so odveč tudi naši lastni otroci, ki zaman poskušajo najti zaposlitev.

Ljudje, ki trenutno še niso odveč, o vsem tem nimajo časa razmišljati. Ko bodo končno imeli čas, jih nihče več ne bo poslušal, ker bodo tedaj tudi sami že odveč.

Normalno je o tem ne razmišljati. Prekriti se z pregrinjalom samoprevare in verjeti reklamam, ki obljublajo srečo v obliki najnovejšega modela avtomobila, sesalnika, praška za pranje. Le v posebnih trenutkih, ko se mu svet izkaže kot neizrekljivo krut, bo normalen človek zaslutil, da je pod pregrinjalom še nekaj. Potem ga svet znova premami in pregrinjalo se spusti. Do naslednjega življenjskega udarca.

Nekaterim ljudem samoprevara ne uspe tako dobro. V sebi imajo razpoko, morda rano, ki je ne prekrije nobeno pregrinjalo. Skozi razpoko se razkrivajo vesoljska prostranstva, mnogo bolj vabljiva kot zunanji svet. Nekateri popotniki se podajo na pot načrtno, z dolgotrajnimi pripravi, zato tudi lažje najdejo pot nazaj. Pripadajo najrazličnejšim religioznim tradicijam in svoja mistična spoznanja oznanjajo svetu. Tudi njihova potovanja se navadno rojevajo iz obupa, ko jim temna noč duše zakrije občutenje boga in ni nikjer več nobenega upanja.

Potovanje mistikov in oseb z oznako shizofrenije se začne podobno. V nasprotju z mistiki slednje na burna doživetja niso pripravljene, zato se izgubijo v prostranstvih svoje duše. Dolgo časa potrebujejo, da najdejo pot iz labirinta in uskladijo svoja doživetja z vsakdanjo stvarnostjo. Na koncu pa jih čaka najhujše razočaranje ... Znova in znova se bodo podali na pot.

Ali so pojavi, ki jih je označujemo z izrazom shizofrenija, zares bolezen, ob današnjem znanju

ni mogoče niti potrditi niti zanikati. Zaenkrat niso našli nobenih zanesljivih sprememb v možganih ali tkivih tako označenih oseb, ki bi bile specifične za to stanje. V času krize najdemo spremembe, ki so prav take kot ob vsaki močni stresni obremenitvi, ko pa kriza mine, je nemogoče razločiti »shizofreno« osebo od »normalne«. Razen seveda po nalepki. Ob tem je treba tudi pripomniti, da je kategorija »shizofrenija« zelo nejasna in raznolika, s številnimi podkategorijami, kamor praviloma vključujejo vse tiste motnje, ki jih ni mogoče uvrstiti nikamor drugam. Z drugimi besedami, »shizofrenija« je konceptualni koš za odpadke psihiatrije.

Nekatere oblike »shizofrenije« se razvijejo zelo počasi, lahko tudi v razdobju več let. Tudi izidi se zelo razlikujejo. Če se proces začne zgodaj in se razvija počasi, lahko pričakujemo manj ugoden izid. Pri mladi osebi proces zmoti razvoj osebnosti, saj jo doleti v času, ko bi si sicer ustvarila svoje mesto v družbi. Pri osebah, ki so to razvojno stopnjo že dosegle, še zlasti, če se proces začne v povezavi z obremenilnimi okoliščinami, lahko pričakujemo zelo dober izid. Na splošno lahko rečemo, da lahko v zahodni kulturi približno tretjina oseb z diagnozo shizofrenije pričakuje ugoden izid, tretjina dokaj slabega, preostala tretjina pa je nekje vmes.

Tudi glede dednih vplivov so stvari še dokaj nejasne. Zdi se, da se deduje neka nespecifična dovzetnost za vse vrste psihičnih motenj, tako da najdemo v družinah takih oseb več nevrotikov, alkoholikov in oseb z drugimi zasvojenostmi, oseb z manično depresivno problematiko ipd. Specifično nagnjenje k »shizofreniji« se ne deduje, vsaj ne na običajen način. Če bi se, bi moralo biti tega pojava vedno manj, saj imajo osebe s to oznako bistveno manj potomstva kot drugi ljudje.

Potovanje se pogosto začne s tesnobo in strahom, ki izgineta, ko posameznik doseže stanje razširjene zavesti, v katerem so vsi občutki okrepljeni in izostreni, misli in zaznave pa pospešene. Pojavljajo se »vrhunska doživetja«, občutki prebujenja uma, ki jih lahko spremljajo močna čustva sreče, lahko pa tudi strahu. V začetni fazi se močno poveča ustvarjalnost, vračajo pa se tudi davno pozabljeni spomini iz otroštva in čustveno obarvani dogodki. Pregrade med notranjim in zunanjim doživljanjem se porušijo in tako je posameznik soočen s številnimi doživetji iz preteklosti, ki se mešajo z vtisi iz neposredne sedanjosti. Poleg okrepljenega občutenja zunanjih in notranjih

dražljajev se v tem obdobju začasno okrepi tudi občutenje sebe. Tako neki fant poroča:

Moja čustva so močnejše delovala, barve so bile zelo svetle, stvari so imele jasno izoblikovane obrise. Opažal sem stvari, ki jih prej nisem opazil. Cel nov svet se je odpiral pred mano in počutil sem se varnega kot še nikoli poprej. Počutil sem se, da sem to zares jaz, da je to moja identiteta, ki je prej nikoli nisem jasno doživljal.

Poleg hitrosti se spremeni tudi kvaliteta doživljanja. Stvari začnejo dobivati skrite pomene in posameznik ima občutek, da je prav vse, kar doživlja, nekako povezano z njim. Vsak zvok, vsak naključni sprehajalec se vklopi v vsebino, ki zaposluje posameznika. Vsi dogodki se nanašajo na njega, vsi njegovi občutki zaznave, čustva in misli se povezujejo na nenavadne načine. V psihiatriji govorijo o nanašalnih idejah, vendar to niso le misli, to je celovito doživljanje, ki je izredno prepričljivo. S povečanim vdorom dražljajev se razblinijo vsa prejšnja prepričanja o tem, kaj je logično, smiselno in verjetno. Neko dekle je napisala pesem:

Ali veste, kako je, ko postajaš nor?
Ko drsiš skozi in ven iz stvarnosti
Brez spomina na spomine
Za trenutek si tam in potem te ni več.

To ni nič usodnega
Tvoje telo ostaja še naprej in gnije.
Ali veste, kako je to, ko si izgubljen?
Megla v tvojem umu ti prekriva oči
In solze, ki ti parajo telo, so cena, ki jo plačaš.

A vedite, ne počutim se tako zelo žalostna
Svet je lep v vseh teh lažeh
Ali veste, kako je biti nor?
Ali veste, kako je, ko vidiš sebe, da izginjaš
In oznake, ki so ti jih nalepili, te ne morejo
obdržati tu.

Vsi tisti, ki se delajo, da pomagajo, se samo učijo
Medtem ko iz občutkov krivde zidam gomilo
Bo moje posmrtno bivališče
Ali veste, če je bolje biti mrtev ali nor?
Ali veste ...?

Z napredovanjem krize občutek izostrenega doživljanja sebe zamenja občutek razpada sebe.

Dekle, ki je napisala gornjo pesem, je ujelo trenutek, ko se je ta razpad pričel, ko je še bila in ko je ni bilo več. Razpad jaza spremljajo fantazije smrti, saj ima posameznik občutek, da umira, s tem da še vedno lahko premika svoje telo, ki zdaj lahko zavzame nenavadne oblike. Živ in ne živ, mrtev in ne mrtev ...

Posameznik čuti močno potrebo, da bi osmisli svoje doživljanje, saj se počuti izgubljen. Logika je že davno odpovedala, zato si pomaga s fantazijo. Iz nepovezanih drobcev doživetij ustvarja blodnje, ki se lahko razrastejo v pravi blodni sistem in podelijo doživetjem smisel.

Zdaj se je psihotična kriza že prevesila v smer razrešitve. Blodnje začno počasi razpadati, pojavljajo se vedno znova nihanja med eno in drugo stvarnostjo. Psihoza v nekem smislu pomeni olajšanje, saj se ji posameznik na vrhuncu popolnoma prepusti. Pot pa zahteva napor, treba je preveriti prav vsako misel ... Zunanja stvarnost ni vabljiva, vsi problemi so še vedno tam.

V tej fazi je zelo pomembno, da ima posameznik oporo. Da se lahko pogovarja z ljudmi, ki so pripravljeni odgovarjati na nešteta vprašanja, ki mu bodo pomagala razčistiti zmedo. V svetu nastajajo krizni centri, kjer lahko posameznik preživi krizo v spodbudnem okolju, ob ljudeh, ki so se sami vrnili s podobnih potovanj. Ob ljudeh, ki razumejo in spoštujejo osebo, ki se je podala na potovanje.

Kriza je po eni strani nevarnost, po drugi pa priložnost. Povratnik prinese iz krize nekaj izkustvenega bogastva, doživetja enovitosti, ki celijo, prinese pa tudi razbitine in zmedo. Kriza vsekakor pomeni tudi poskus rasti, razbijanja okov, poskus, videti svet iz novega zornega kota, željo, zgraditi novo življenje. Včasih se v krizi sprostijo nepričakovane ustvarjalne sposobnosti in življenja mnogih pomembnih ustvarjalcev s

področja umetnosti so zaznamovale podobne krize. Nekaj tega je zagotovo prisotno v vsaki krizi. Žalostno je, da nerazumevanje in stigmatizacija največkrat povzročita, da kriza, pa čeprav uspešno prebrodena, pomeni za posameznika katastrofo, socialno smrt.

Ko je norost postala »duševna bolezen«, se predsodki ljudi niso zmanjšali, prej povečali. Ni res, da je to bolezen kot vsaka druga, to je bolezen na smrt. Diagnoza shizofrenije deluje analogno kot smrt, ki jo izreče zdravnik vuduja. Ob tem pa pozabljamo, da nihče zares ne ve, kaj »shizofrenija« sploh je. Vse, kar zares vemo, je, da je to beseda.

Naj sklenem z izjavo ene od tako označenih oseb:

Življenje s shizofrenijo je lahko življenje v peklu ..., toda iz drugega zornega kota je lahko to pravo življenje, ki se hrani z umetnostjo in vodi do globljega razumevanja ljudi in življenja za ljudi.

VIRI

- Bowers, M. B. (1974), *Retreat from Sanity: The Structure of Emerging Psychosis*. Baltimore: Penguin.
- Breggin, P. (1993), *Toxic Psychiatry: Drugs and electroconvulsive Therapy: The Truth and the better Alternative*. Glasgow: Harper-Collins.
- Grobe, J. (1995), *Beyond Bedlam: Contemporary Women psychiatric Survivors Speak out*. Chicago: Third Side Press.
- Laing, R. D. (1976), *The Politics of Experience*. New York: Ballantine.
- (1976), *Do you Love me? An Entertainment in Conversation and Verse*. New York: Pantheon.
- Susko, M. A. (1991), *Cry of the Invisible: Writings from the Homeless and Survivors of psychiatric Hospitals*. Baltimore: Conservatory Press.

SKUPNOSTNA SKRB ZA STARE LJUDI V ZASAVJU

UVOD

Naša zaposlitvena politika je zasnovana tako, da star človek navadno »pristane« v tretjem življenjskem obdobju, ko nastopi status upokojenca. Tedaj nekako zaključi ali vsaj omeji svoje aktivnosti in obveznosti v družbi. Tako se v njegovem svetu pojavi prosti čas, ki ga je treba pravilno in čim bolj kvalitetno zapolniti. Ramovš (1995: 258) opozarja, da se v tem življenjskem obdobju pojavijo določene nevarnosti nenadnega »prostočasja«. Avtor zlasti opozarja na težave z alkoholizmom, še zlasti, če odnosi na primarni ravni niso dovolj trdni in močni.

Pestrost preživljanja prostega časa je na eni strani odvisna od dejanskih potreb posameznika in na drugi strani od njegovih fizičnih zmožnosti, zdravstvenega stanja in mreže socialnih stikov.

Dobri odnosi so vaš ščit. S starostjo postanejo varni odnosi še bolj pomembni. Raziskave so pokazale, da tisti, ki imajo malo vezi ali so njihove vezi le redke, umirajo prej kot tisti, ki so obkroženi z ljudmi, ki zanje skrbijo – ne glede na starost, raso ali osebne navade. Družina in skupina dobrih prijateljev sta najboljši zagotovili za dolgo življenje. (Creagan 2001: 125–126.)

Prosti čas starega človeka je razpet med peščico rednih dnevnih, morda nekaterih tedenskih obveznosti in goro preostalega časa. Tega moramo staremu človeku pomagati kvalitetno zapolniti.

Iz svojih praktičnih izkušenj sklepam, da stari ljudje nujno potrebujejo spodbudo, motivacijo in podporo pri širitvi osebne socialne mreže. V praksi obstajajo številne družabne oblike, v katere se lahko star človek vključi. Socialni delavci moramo uporabnikom osmisliti vključevanje v različne oblike skupin.

Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve (2000: 55–56) opredeljuje, da nevladne organizacije terminološko utemeljujejo naslednji pojmi: društva, ustanove in zavodi. Vse imajo v ozadju urejene formalnosti, zato njihove skupine uvrščam med formalne. Zakon o društvih določa temeljna načela neprofitno-volunterskega sektorja: prostovoljnost, samostojnost, nepridobitnost in javnost delovanja. Te lastnosti pa imajo tudi neformalne skupine, ki se oblikujejo zunaj spektra, zajetega v zakonodaji.

Kot *formalne skupine* v pričujočem prispevku opredeljujem vse skupine, ki imajo urejeno registracijo pri matični upravni enoti, navadno tudi bančni račun za finančno poslovanje ipd. Zgled so društva. Formalna skupina je urejena hierarhično. Zastopa jo predsednik, smotre in načine delovanja oblikujejo upravni odbor in drugi organi. Člani se prostovoljno odločajo o obsegu aktivnega sodelovanja, vstopu, izstopu iz društva ipd.

Kot *polformalne* opredeljujem tiste skupine, ki delujejo kot sekcije formalnih skupin. Oblike dela in članstvo v polformalni skupini je enako kot v formalni skupini, le da vse formalne obveznosti (registracija, finančno poslovanje ipd.) nosi matična formalna skupina.

Neformalna skupina je popolnoma spontana, neregistrirana skupina brez formalnega vodje, registracije ipd. Zgled je študijski krožek. Člani so med seboj v enakopravnih, demokratičnih odnosih. Koordinatorsko roko ima sicer enakovreden član, ki ga v našem ŠK imenujemo »mentor«.

Pogosto je velika težava delovanja nevladnih organizacij ravno v načinu pridobivanja ustreznih finančnih sredstev. Financiranje nevladnih organizacij v Sloveniji poteka v več smereh: iz državnega proračuna, proračunov lokalnih skupnosti, prek ustanov, neposrednih donacij

posameznikov in pravnih oseb in prek članarin. Pri tem zagotovo ni zanemarljivo, da so omenjena sredstva najpogostejše prenizka že za delovanje organizacije in tako od tod ni mogoče črpati za plačo niti ljudi, ki žrtvujejo največ časa. Tudi iz osebnih izkušenj vidim v tem pogledu določeno težavo. Mislim, da bi bilo treba vzpostaviti neke vrste družbeno nagrajevanje ljudi, ki znajo in zmorejo voditi tako koristne in uporabne programe, ki so v korist vse družbe. Na ministrstvu za delo, družino in socialne zadeve se trudijo, da bi prek ustreznih davčnih mehanizmov, prek podeljevanja koncesij in stabilnejšega sofinanciranja programov nevladnih organizacij dosegli razvoj vsega tega v uspešen sistem.

Ljudje, ki se svobodno odločijo, da si želijo urejeno starost preživeti v skupnosti med sebi enakimi, se v to lažje podajo in lažje sprejmejo številne spremembe. Poiščejo si prijatelje, obliko zabave, sprostitve, npr. članstvo v društvu upokojencev, krožek ročnih del, telesne aktivnosti, raznolike družabno-kulturne prireditve, najpogostejše v skupinah, ki povezujejo ljudi iz tretjega življenjskega obdobja.

O RAZISKAVI

Zanimale so me možnosti za sodelovanje socialnega dela z nevladnimi izvajalci storitev na območju petih zasavskih občin, ki si sledijo ob reki Savi navzdol: Litija, Zagorje ob Savi, Trbovlje, Hrastnik in Radeče.

Poglavitni problem je, da centri za socialno delo nimajo predstave o pestrosti in raznolikosti skupin za stare ljudi iz prakse. Ravno slednje s svojimi aktivnostmi bogatijo posameznike in posredno vplivajo vsaj na primarno mikro okolje starih ljudi. Zanimalo me je, ali naše strokovne službe o tovrstnih programih sploh razmišljajo, jih morda spodbujajo ali podpirajo oblike družabništva ipd. Kakšne so praktične oblike širitve socialne mreže med starimi ljudmi na terenu in kako strokovne službe ali prostovoljci znamo oziroma zmoremo poudariti elemente socialnega kapitala? Lahko svoje s prostovoljnim delom pridobljene izkušnje umestim v spekter socialnodelovne prakse? Bi jih bilo za stroko vredno spodbujati? Bi bilo smiselno oblikovati delovno mesto socialnega delavca ali delavke kot koordinatorja med obstoječimi oblikami socialno varstvenih storitev in oblikami prostovoljnih skupin?

Merski instrument raziskave sta sestavljala dva vprašalnika: Anketa za koordinatorje izvajalcev pomoči na domu in Anketa za neformalne, polformalne in formalne (društva) oblike skupin, v katerih se družijo ljudje stari 65 let ali več.

Vzorec sestavljajo izvajalci pomoči na domu in neformalne, polformalne in formalne skupine, v katerih se združujejo stari ljudje na področju petih zasavskih občin. Številčnega podatka o celotni tovrstni populaciji nisem pridobila.

V prvem delu sem anketirala pet koordinatorja izvajalcev pomoči na domu, iz vsake občine po enega. V drugem delu zastavljene raziskave sem navezala kontakt z enajstimi predstavniki formalnih skupin, dvema predstavnikoma polformalnih skupin in šestimi predstavniki neformalnih skupin. Osipa ni bilo.

Raziskava, ki sem jo izvedla, ima kvantitativne, kvalitativne in tudi deskriptivne elemente. Kvantitativne, ker sem v njej poskuša zbrati številčne podatke o vsebini raziskave. Zaradi majhnega vzorca je raziskava kvalitativna. Deskriptivna pa je zato, ker sem z njo poskušala opisati stanje na področju predstavljene problematike v določenem okolju.

REZULTATI

KOORDINATORJI POMOČI NA DOMU

Na vprašanje: »Katere oblike skupin obstajajo na območju vašega delovanja, kamor se lahko vključijo stari ljudje oziroma uporabniki in se v njih povezujejo?« so koordinatorji pomoči na domu odgovarjali zelo pomanjkljivo. Edina vrnjena anketa, ki je postregla s konkretnimi odgovori, je prispela iz doma za stare, a s podatki, ki zajemajo dogajanje le znotraj institucije. Na anketiranih CSD nimajo nikakršnih tovrstnih podatkov.

Kako socialni delavci, ki so območni koordinatorji pomoči na domu, opredeljujejo smiselnost oblik druženja, sem želela preveriti prek vprašanja: »Se vam kot strokovni službi zdijo za konkretne uporabnike smiselne te oblike druženja in bi jih bilo treba spodbujati?« Odgovori so bili:

- Zelo, ker se tudi na ta način zmanjša potreba po pomoči na domu.
- Da. Stari ljudje potrebujejo take načine druženja, ker so preveč osamljeni.

- Večina uporabnikov je takih, da ne bi šli od doma v skupino, večina rabi individualen stik in pozornost.
- Po naših podatkih se nihče od uporabnikov pomoči na domu ne vključuje v te oblike družanja.
- Nimam mnenja.

V odgovorih je mogoče začutiti dve »veji«. Ena je prežeta z optimizmom, druga s pesimizmom. Domnevam, da so odgovori izrazito subjektivni. Mislim, da odgovori izražajo negativno plat profesionalnosti strokovnih delavk in delavcev na tem področju.

Ti odgovori zagotovo ne sodijo na kvalitetno in uspešno delovno mesto socialnih delavk in delavcev. Odražajo zgolj administrativni pristop profesionalk in profesionalcev do uporabnikov. Zaprti so v utirjeno delovanje strokovnih služb in ne kažejo težnje k inovativnosti dela z uporabniki. Morda se za odgovori skriva strah strokovnih delavk in delavcev pred iskanjem in izvajanjem novih rešitev ali pa njihova izgorelost. Gotovo bi na tako delovno področju sodili intervizija in supervizija.

PREDSTAVNIKI SKUPIN

Vključila sem skupno 19 zasavskih skupin, od tega 6 neformalnih, 2 polformalni in 11 formalnih.

Pri obdelavi anket me je presenetilo, da stari ljudje – člani posamezne skupine – najpogosteje vstopijo v skupino samoiniciativno. Zato sklepam, da v skupine, ki sem jih zajela v raziskavo, stopijo v prvi vrsti ljudje, ki so družabni in znajo in zmorejo samostojno pristopiti k določenim oblikam povezovanja, druženja, prijateljevanja.

Oblike zagotavljanja osebne socialne vključenosti starega človeka, ki bi jih bilo treba osvojiti in strokovno spodbujati, bi morale zagotavljati krepitev moči, informiranost in motiviranost na področju povezovanja v različne oblike družabništva, skupine za samopomoč ipd. Tak način delovanja bi bilo treba oblikovati direktno na terenu oz. v okolju, kjer prebivajo stari ljudje.

Mislim, da bi se morala praksa socialnega dela razvijati v smeri odpravljanja nanizanih problemov. Raziskava dokazuje, da je profesionalnega socialnega dela med ljudmi na terenu premalo. To prepoznavam tudi na podeželskem območju, v svoji primarni okolici. V

praksi socialnega dela se še vedno prepogosto uporabljajo oblike, ki jih Leskošek (1996: 44 po Žnidarec Demšar 2002: 25–26) imenuje tradicionalno socialno delo. Izpostaviti želim CSD, kjer so socialni delavci prepogosto zaprti za vrati in jih odprejo le ljudem, ki potrkaajo nanje. A svet je poln ljudi, ki do teh vrat nikdar ne pridejo, pa bi jih strokovna socialnodelovna pomoč obogatila na osebni ravni in posredno okrepila kvalitete celotne družbe.

Žnidarec Demšar (2002: 42) ugotavlja, da so bile socialne službe že sredi 70–tih let usmerjene v lokalizacijo služb, identifikacijo neformalne mreže pomoči in prostovoljnih organizacij in v sodelovanje z drugimi javnimi službami. Zato mora socialna delavka dobro poznati kontekst uporabnikovega življenja, njegovo socialno mrežo in moč oz. šibkost neformalne skupnosti. Ta pristop v praksi opišemo kot skupnostno usmeritev v socialnem delu.

OSEBNE IZKUŠNJE S PROSTOVOLJNIM DELOM

Svoje osebne izkušnje sem bogatila na področju številnih oblik prostovoljstva. V Inštitutu Antona Trstenjaka sem se usposabljala kot prostovoljka za osebno družabništvo s starim človekom. Ves čas tega tečaja je tudi v meni odmevalo geslo Antona Trstenjaka: »Za človeka gre!« Tega se premalo zavedamo.

V začetku leta 2004 je moj spekter prostovoljnih aktivnosti dopolnilo še sovođenje skupine z nazivom Ljudski pevci iz Svibnega. Članstvo je generacijsko mešano, prevladujejo stari ljudje. Na tem mestu moram poudariti osnovno težavo pri delovanju skupine: potrebujejo koordinatorja, da se lahko dogovorijo in prisluhnejo drug drugemu.

Pri osebнем prostovoljnem delu in oblikah prostovoljstva se mi zdi velika nagrada v tem: »Žrtvovanje časa in nadarjenosti za dobrodelno delo ima tudi za vas številne blagodejne učinke. Poleg tega se čutite koristni, dvigujete svojo samozavest, pridobite si nova znanja in se čutite tesneje povezani s skupnostjo« (Creagan 2001: 81).

PRIMER DOBRE PRAKSE: MENTORSTVO V ŠTUDIJSKEM KROŽKU SOPOTA

Vaška skupnost je časovno in genetično predhodnica modernih družbenih skupnosti in se z vdorom modernizacijskih procesov spreminja počasi, tako da lahko še pred drugo svetovno vojno zaznamo na vasi temeljne elemente tradicionalne skupnosti, ki so vplivali na socializacijo današnje stare generacije. (Hojnik Zupan 1999: 42.)

Oblika kvalitetnega preživljanja časa starega človeka je lahko vključitev v določeno skupino ljudi s skupno motivacijsko nitjo. Za zgled vseživljenjskega izobraževanja so lahko študijski krožki, ki pri nas delujejo v okviru Andragoškega centra Slovenije (krožka, kjer sem sodelovala in kjer sem mentorica, delujeta še pod okriljem Zavoda za gozdove Slovenije). Študijski krožek je prijetna prostovoljna oblika neformalnega učenja predvsem odraslih ljudi in je najbližje vsakdanjemu življenju. V tej obliki se druži, povezuje, sodeluje in indirektno tudi uči drug od drugega od 5 do 12 članov. Usposobljeni mentor skrbi za koordinacijo in uresničevanje temeljnih načel krožka, kot so prostovoljnost, enakopravnost in demokratičnost, sproščenost, sodelovanje in prijateljstvo, načrtnost študija, aktivna udeležba vsakega posameznika itn. Zelo pomembno je, da se tematika znotraj skupine oblikuje na podlagi skupnega dogovora, torej je resnično usmerjena v interese članov (po Mijoč, Krajnc, Findeisen 1993).

Po dveh letih plodnega aktivnega delovanja v študijskem krožku Svibno sem ob izteku leta 2001 v Andragoškem centru Slovenije tudi sama uspešno opravila izobraževanje oz. usposabljanje za mentorstvo v študijskih krožkih. Vse to je bil zame nov izziv in v svoji novi vlogi sem se želela preizkusiti.

FAZE SKUPINSKEGA RAZVOJA

Vsaka skupina, ki nastane in prične delovati med ljudmi, se v svojem obstoju nenehno razvija, spreminja, nadgrajuje – potuje skozi različne razvojne faze. Prav te prinašajo nekatere posebnosti.

Kot mentorica sem k sodelovanju povabila starejše, ovdovele, pretežno tudi le v delo in osamljeno kmečko življenje odete ženske iz

domače vasi Sopota pri Podkumu, občina Zagorje ob Savi. Vsi skupaj so radi sprejeli osebno nagovorjeno pobudo na družabna srečanja in tako se je v fazi rojevanja oblikovala 12-članska skupina ŠK Sopota. Kot mentorica sem poskusila nastopiti sproščeno in hkrati usposobljeno ter kot mlad človek poskušala koristiti osebni kapital, da se s starimi ljudmi z lahkoto zblížujem po človeški plati.

Po informativni predstavitvi skupine smo se skupno dogovorili o ciljih, željah in interesih. Vsi skupaj smo imeli to prednost, da smo se zaradi medsebojnega poznanstva izognili neprijetnim zadregam in napetostim ter kaj hitro prešli v drugo razvojno fazo, fazo identifikacije.

Med nami je zavladal sproščen, prijateljski odnos. Za vsakogar izmed nas nov izziv, nov večji krog socialne mreže. Po načelu kontakta, za katerega se mi zdi, da je zlato pravilo za uspešnost delovanja skupine, sem vsakomur dala priložnost, da je izrazil svoje misli o našem jutri, in to storim vsakokrat na srečanju. Skupen dogovor je usmeril skupino v ročno izdelovanje volne na starih lesenih kolovratih.

Člani ŠK so z velikim navdušenjem sprejeli delo skupine, kar po štirih letih delovanja še vedno prepoznavam v pogovorih, ki so popolnoma enakopravni in demokratični.

ŠK Sopota je kot skupina ali, bolje rečeno, kot tim v polni luči zaplul v fazo utrjevanja. Že smo pričeli spoznavati in se predvsem od dveh upokojenk učiti celotnega postopka izdelave volnenih izdelkov od ovčje dlake do volnenih izdelkov. Po načelu vsestranske koristi je vsak član prispeval svoj delež, svoje znanje v celoto, pa čeprav morda le z odgovornostjo priskrbel volno ali morda predivo »posukal« v nit ipd.

Po majhnih korakih smo se dogovarjali za naprej: kaj še lahko, kako se to da. Pogost ugovor: »Smo stare babe, kaj bomo me?« sem preganjala z v šalo ovito spodbudo in potrditvijo njihove pomembnosti. Povem jim: če ne bi bilo njih, se mi mlajši nikdar ne bi poučili o številnih dediščinah naših prednikov. Na ta način torej preokvirjam njihove predpostavke, kakor v svoji knjigi zagovarja Artiček (1999). Občutek imam, da se je ta zavest utrdila v skupini in oblikovala trdno moč pripadnosti.

Dogovorjeni kraj srečanj je vsakokrat pri drugem članu ali članici krožka, kar v nas spodbudi svojevrstno ustvarjalnost, na katero vplivata prostor in okolje. Ko sem premišljevala, kako

naj priredim prvo srečanje na svojem domu, sem se zavedala, da bom dala vzor. Odtlej po končanem formalnem delu, tako kot jaz prvič, vsakdo vedno pripravi pogostitev s pecivom in drugimi domačimi dobrotami.

Kot mentorica se zavedam odgovornosti, da moramo to prijetno vzdušje negovati. Pozorna sem na izjave članov. Vedno znova preverjam njihov odnos do delovanja ŠK. Poskušam slediti vsem komunikacijskim tokovom, tako da jih spodbudim, da pripovedujejo čim več o sebi, saj tako lažje v odkritih odnosih izrazijo vse svoje, tudi notranje motive. Pogosto lahko njihove predstave razberem iz neverbalne komunikacije. Vse to je zame kot socialno delavko pripravnico velika, bogata, že osvojena praktična izkušnja.

Perspektivo moči sem razbrala ob navdušenju pri ogledu diapozitivov, ki smo jih posneli med svojim delom, pri objavi našega delovanja v časopisu ipd. Vse to je nekaj novega, pomembnega, saj naše delo tako spoznavajo še drugi ljudje. Z vsem tem tudi vrednotimo naša druženja. Kot mentorica mislim, da jim moram izreči obilo pohvale in jih s tem spodbuditi za naprej.

Naš krožek je prestopil v zrelo fazo razvoja skupine, ko smo se po dogovorjenem načrtu intenzivno pripravili na prvo javno predstavitev in jo izvedli pred tisoč glavo množico ljudi. Zadeva je odlično uspela.

Ob tem se mi zdi zelo pomembno, da krožek članov ne bi obremenjeval, zato se poskušamo čim več dogovoriti in čim več dela tudi opraviti »tukaj in zdaj«, vsi skupaj v povezanosti in složnosti.

Po vsem tem se vsako leto odvijajo nove aktivnosti, nove stopnje skupinskega razvoja. Tako smo obudili spretnosti ročne žetve in mlatenja. Posejali in pridelali smo proso ter pripravili preprost, humoren prispevek, ki smo ga predstavili širši javnosti. V letu 2004 smo se dogovorili za obuditev postopka pridelave boba ter oblikovali idejo, kako tudi to predstaviti drugim.

Z zametki presenečenj so nastajali in se uresničevali pozitivni načrti tudi v letu 2005. S ponosom lahko omenim, da smo se predstavili v nedeljski oddaji nacionalne televizije, kar je članom svojevrstno, nenadomestljivo doživetje.

Moje stališče pri delu s starimi ljudmi je že ves čas obarvano z delom v skupini, saj se mi osebno zdi škoda, da se posvečam posamezniku, če lahko v enakem času obogatim skupino starih ljudi. Seveda je treba zadevo prilagoditi trenutnim potrebam ljudi. Tudi kot mentorica v

ŠK se moram tu in tam kdaj pogovoriti individualno s posameznimi članicami in to znajo še posebej ceniti.

Plodove tovrstnega delovanja lahko prepoznam tudi v krepitvi kvalitet socialnega kapitala, kot ga zagovarja Dragoš (2002: 87), ki socialni kapital opredeljuje kot dragoceno, premalo jasno in težko vidno dobrino. Avtor zagovarja, da je socialni kapital dragocena dobrina zato, ker so s količino te dobrine povezane spremembe na najrazličnejših področjih in nivojih družbene strukture. Od socialnega kapitala so odvisni dogodki na socialnem, civilnodružbenem, političnem, ekonomskem področju in tudi trendi na vseh ravneh, od mikro, mezo do makro družbene in internacionalne ravni. Žal se raziskovalci te dobrine srečujejo s številnimi še nerazjasnjenimi zadregami že glede razumevanja samega termina socialnega kapitala. In zaradi neopredeljenih jasnosti ostaja socialni kapital neumeščen v strokovno izrazoslovje. S takimi težavami se, kot pravi tudi Ramovš (1995: 78), tako ali tako na področju doktrine socialnega dela srečujemo že od samega »zagona« stroke.

SKLEPI

Socialno delo s starimi ljudmi je iz dneva v dan bolj potrebno. Populacija starih ljudi strmo narašča in teoretske orientacije usmerjajo različna delovanja, ki se v praksi vse prepočasi uveljavljajo. Pogosto je zelo velik razkorak med teoretskimi smernicami in dejanskimi potrebami v praksi. To se izkazalo tudi v javni predstavitvi skupine na območju Zasavja, kamor so bili povabljeni posamezniki, skupine in institucije, ki delujejo (ali bi morale delovati) z ljudmi in za ljudi.

Z raziskavo pri nastajanju diplomske naloge sem ugotovila, da socialne službe v Zasavju, ki organizirajo pomoč starim ljudem na domu, nimajo splošnega pregleda nad osnovnimi potrebami in problemi na svojem terenu. Strokovne delavke ne poznajo in nimajo nikakršnega stika z nevladnimi volonterskimi organizacijami in skupinami, niti jim ne pripisujejo kakršnega koli pomena za uporabnikov svet oz. za kakovost njihovega življenja. V Zasavju so strokovne službe preveč skrite za zidovi institucij in tako dosti predalet od sveta pomoči potrebnih uporabnikov. Je morda svet profesionalnega socialnega dela preobremenjen z administrativnimi

zadevami, ki mu onemogočajo, da bi se približal uporabnikom?

Strokovne službe morajo poznati vse svoje uporabnike in jim pomagati s ponudbami socialnovarstvenih storitev. Pripraviti in oblikovati bi bilo treba geografsko specifične programe, saj bi se tako najbolj približali uporabnikom, tudi tistim, ki prepogosto ostajajo skriti za zidovi svojih domov.

Strokovne službe morajo biti odprte za specifične inovacije, ki se oblikujejo na podlagi konkretnih in aktualnih potreb uporabnikov. Tako je treba v Zasavju spodbuditi in podpreti prostovoljne skupine starih ljudi ter tako krepiti socialni kapital v najširšem smislu.

Kakšne so poti do krepitve in nadgrajevanja oblik prostovoljnega dela, kot ga predstavljam z nizanjem osebnih izkušenj? Prostovoljnost v smislu neplačanega, prostočasnega dela ima vendarle meje. Tudi sama potrebujem zaslužek in iščem poti, kjer bi se našli moja profesionalna pot in ljubezen do skupnostnega socialnega dela.

Raziskava je potrdila potrebo po izobraževanju oziroma usposabljanju izvajalcev pomoči na domu, ki bi poleg najpogostejših fizičnih nalog upoštevali in zadovoljevali tudi socialne in duhovne potrebe uporabnikov. Razviti je treba vizijo trajnejše zaposlitve, saj bi tako odpravili pogoste menjave izvajalcev in s tem tudi nestrpnost uporabnikov.

Centri za socialno delo so prežeti z vrtenjem v birokratskem krogu. Zmanjkuje časa za obiske na terenu. Iz zornega kota moje raziskave ni nikakršnih povezav med socialnimi institucijami in širokim spektrom skupin, ki so nujno potrebne za krepitev kvalitet socialnega kapitala v smislu zagotavljanja osnovnih človekovih teženj po priпадnosti, pomembnosti ipd. starega človeka.

Občutek imam, da v posameznih okoljih obstaja pisana in pestra izbira skupin, kamor se lahko vključijo stari ljudje in se v njih povezujejo. Ni pa nobene institucije, ki bi vse to povezovala. Drugače rečeno, nikogar ni, ki bi imel pregled nad tem delom v določenem okolju. Gotovo je

težko ustvariti pregled neformalnih skupin, ki se oblikujejo največkrat priložnostno in v zasebnih krogih. Formalne skupine, pri nas najpogostejše društva, bi se lahko povezale in oblikovale nekakšno bazo, ki bi usmerila stare ljudi na področje socialnega bogatenja. Tako bi preprečevali številne tegobe starih, kot so osamljenost, monotonost, zaprtost ipd.

Nujno bi bilo oblikovati delovno mesto socialnega delavca ali delavko za koordinacijo obstoječih socialnih potencialov, tako za populacijo starih ljudi kot vseh drugih uporabnikov socialnega varstva.

Predlagam, da bi v Zasavju, morda pod okriljem regionalnega centra za razvoj Zasavja, organizirali krovno organizacijo, ki bi pod strokovnim nadzorom skrbela za koordinacijo skupnostnih oblik skrbi za stare. Tam bi potekala pogajanja in usklajevanja z državnim aparatom, s tem pa bi odpirali poti za vključevanje, delovanje ali zagon skupin.

Tatjana Kavšek

VIRI

- D. Artiček (1999), *Nak, nimam časa!* Ljubljana: Debora.
- E. T. Creagan (2001), *Klinika Mayo o zdravem staranju: Odgovori za uspešno tretje življenjsko obdobje*. Ljubljana: Educy.
- S. Dragoš (2002), Socialni kapital: Dragocena, nejasna in nevidna dobrina. *Socialno delo*, 41, 4: 71–89.
- V. Leskošek (1996), *Koncepti socialnega dela med teorijo in prakso*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za sociologijo kulture (magistrska naloga).
- N. Mijoč, A. Krajnc, D. Findeisen (1993), *Študijski krožki*. Ljubljana: Andragoški center Republike Slovenije.
- J. Ramovš (1995), *Slovenska sociala med včeraj in jutri*. Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka za psihologijo, logoterapijo in antropologijo.
- S. Žnidarec Demšar (2002), *Skupnostna usmeritev v socialnem delu: Analiza skupnostnih projektov in skupnostne skrbi na celjskem območju*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede (magistrska naloga).

P O R O Č I L O O D E L U

KRIZNI CENTER ZA MLADE MARIBOR V MREŽI INSTITUCIJ ZA POMOČ MLADIM

NAMEN USTANAVLJANJA IN DELOVANJA

Potrebe in predlogi nacionalnega programa socialnega varstva do l. 2005, ki predvideva ustanovitev osmih kriznih centrov za mlade v Sloveniji, so nas spodbudile, da smo pristopili k analizi potreb tudi za naše širše območje. Izhajali smo iz podatkov institucij, ki se srečujejo z mladimi v stiski (šole, CSD, zdravstvene ustanove, policija ...). Iz zbranih podatkov je bilo evidentno, da med »ambulantno« obliko dela z mladimi in zavodskim varstvom obstaja vrzel. Prav tako v naši regiji ni obstajala institucija, kjer bi lahko mladostniki v stiski poiskali pomoč ob vsakem času. To nas je skupaj z željo, ustvariti pogoje, ki omogočajo, da se posamezni primeri pravočasno zaznajo ter se zanje razvijejo ustrezne oblike pomoči, še zlasti v akutnih stiskah, ko je treba ukrepati takoj ter poskrbeti za varnost otrok in mladostnikov, spodbudilo k aktivnostim, ki so se iztekle v odprtje KCM v Mariboru v začetku julija 2000.

NAJPOGOSTEJŠI RAZLOGI, ZARADI KATERIH MLADI POIŠČEJO POMOČ V KCM

Izkušnje so pokazale, da je skupni imenovalec težav otrok oziroma mladostnikov stiska, ki je v domačem okolju ne morejo razrešiti. Reakcije na te konfliktne situacije pa se pri posameznem otroku manifestirajo bodisi samodestruktivno (npr. kot motnje hranjenja, depresivnost, razmišljanje o samomoru ali celo poskus samomora, samopoškodbe) ali pa mladostnik odreagira na način, ko lahko njegovo vedenje ocenimo kot vzgojno težavno in se manifestira kot beg od doma, neobiskovanje šole, zloraba drog in različna kazniva dejanja. Starši se navadno ob

tem počutijo popolnoma nemočni. Uporabljajo neučinkovita vzgojna ravnanja, ki težave samo še poglobljajo; zaradi tega so konflikti neizbežni in mladostniki vse pogostejše pomoč poiščejo tudi pri nas.

OBSEG DEJAVNOSTI

V KCM Maribor izvajamo dejavnost, ki jo Nacionalni program socialnega varstva do l. 2005 opredeljuje kot prvo socialna pomoč v kriznem centru za intervencije in kratkotrajne namestitve. V sklopu teh dejavnosti izvajamo tele storitve:

- *Prva socialna pomoč v času krize.* Pomoč se izvaja osebno ali po telefonu. Zajema pomoč pri prepoznavanju stiske, v kateri se je znašel mladostnik, kakor tudi oceno možnih rešitev, s čemer je natančno seznanjen tudi mladostnik. Seznanjen je tudi z možnimi oblikami pomoči, ki jih nudijo druge ustrezne institucije. Prva socialna pomoč je namenjena tudi staršem, skrbnikom, rejnikom in drugim odraslim, ki potrebujejo pomoč pri urejanju težav svojih otrok.
- *Varna kratkotrajna namestitve v krizni situaciji.* To je poleg prve socialne pomoči osnovna naloga kriznih centrov za mlade, saj je treba otroka ali mladostnika v akutni stiski, ki je posledica disfunkcije družine, vsaj začasno umakniti iz domačega okolja. Nameščenim otrokom in mladostnikom v času namestitve dobijo osnovno oskrbo v urejenih dvoposteljnih sobah s skupnimi sanitarnimi in dnevnimi prostori. Zagotovljena jim je zdrava prehrana, ki si jo si (z izjemo kosila) pripravljajo sami. Ponudimo jim tudi takojšnjo psihosocialna pomoč. Izvajamo individualne razgovore z otroki in mladostniki in skupne razgovore s starši, skrbniki ali rejniki

nameščenih otrok. Pri iskanju in realizaciji poti iz težav se povezujemo s pristojnimi CSD in drugimi ustreznimi službami. Za nameščene otroke in mladostnike po potrebi uveljavljamo socialno-varstvene pravice ter zastopamo njihove pravice in koristi. V okviru programa socialnopedagoške pomoči, ki jo izvajamo v KCM vse šolsko leto, z vsakim otrokom ali mladostnikom pripravimo in realiziramo učni načrt, ki ga usklajujemo z njihovimi šolskimi programi. Mladostnike, ki niso vključeni v redno šolanje, redno usmerjamo v PUM (projektno učenje za mlade), medtem ko se v popoldanskem času pridružijo že omenjeni skupini.

IZVAJANJE INTERVENTNE SLUŽBE

V KCM v Mariboru izvajamo naloge interventne službe za celotno podravsko regijo. Storitve zajema osnovno oskrbo do 24 ur. V času namestitve opravimo z mladostnikom razgovor. Povežemo se z delavci zavoda, od koder je mladostnik samovoljno odšel, in s starši ter se dogovorimo o varni vrnitvi mladostnika v okolje, iz katerega je odšel. Če je mladostnik pobegnil od doma, vendar ni prišel v KCM samoiniciativno, temveč so ga k nam pripeljali delavci policije, zanj izpeljemo enak postopek kot za mladostnike, ki so samoiniciativno poiskali pomoč.

DRUGI VZPOREDNI PROGRAMI

Ker želimo otrokom in mladostnikom, nameščenim v KCM, zagotoviti čim kvalitetnejše bivanje, zanje organiziramo in izvajamo še dodatne programe. Najobsežnejši je program socialnega učenja in učne pomoči, ki poteka vse šolsko leto vsak delavnik med 14. in 17. uro. Izvajamo ga s pomočjo javnih delavcev in prostovoljcev. V program vključujemo otroke in mladostnike, ki so nameščeni v KCM, lahko pa program obiskujejo tudi po odpustu iz KCM. Dodatnih aktivnosti ne bi mogli izvajati brez vključevanja javnih delavcev in prostovoljcev in brez pridobivanja donatorjev, zato veliko pozornosti namenjamo razvijanju teh dejavnosti.

Drugo pomembno področje, ki mu prav tako namenjamo veliko pozornosti, je informiranje javnosti. Izdelali smo plakate in zloženke ter jih poslali vsem osnovnim in srednjim šolam

v Mariboru in okolici. Izvajamo predstavitve v šolah, po dogovoru pa za posamezne šole in dijaške domove izvajamo skupinske ogledе in predstavitve dejavnosti v KCM. Občasno dajemo izjave za časopise in nastopamo kot gostje radijskih in TV oddaj.

TEMELJNA IZHODIŠČA ZA DELO

STALNA DOSTOPNOST STROKOVNE POMOČI

Osnovni namen delovanja Kriznih centrov za mlade je zagotavljanje 24-urne strokovne pomoči otrokom in mladostnikom od 7. do 18. leta. Za pomoč lahko zaprosijo po telefonu ali osebno. Storitve lahko zajema samo krajše informacije ali pa prvo socialno pomoč, ki na željo otoka ali mladostnika omogoča tudi takojšnjo namestitev v KCM.

PROSTOVOLJNOST NAMESTITVE

Namestitev v KCM za obdobje 21 dni, ki se lahko na predlog strokovnega tima podaljša za enako obdobje, je mogoče samo s soglasjem otroka ali mladostnika, kar pomeni, da je namestitev prostovoljna.

ZAGOTAVLJANJE VARNOSTI

Otrok ali mladostnik, ki poišče pomoč v KCM, se skoraj praviloma nahaja v krizni situaciji, ko je potreben umik iz okolja. Prisotna je čustvena in funkcionalna prizadetost, zato se moramo v prvem delu usmerjati v razbremenjevanje občutkov strahu in krivde. Občutke varnosti poskušamo pri otroku ali mladostniku zagotoviti prek predvidljivosti in jasnosti sporočil, ki jim vlivajo zaupanje ter vsebujejo jasno informacijo o postopkih in realnih oblikah pomoči. Pomemben je iskren, pošten odnos.

VLOGA KCM JE PODPORNÁ

Otroci in mladostniki potrebujejo veliko poguma, da se umaknejo iz nevzdržnih razmer, ki so jim bili najverjetneje izpostavljeni več let, če ne vse otroštvo, in poiščejo pomoč, zato je zelo

pomembno, da jim ob tem ponudimo močno oporo. Z veliko subtilnosti je treba prepoznati, kaj otrok v dani situaciji zmore, ter ga usmerjati k aktivnemu sodelovanju pri iskanju možnih rešitev svojih težav. V KCM poskušamo organizirati življenje otrok in mladostnikov tako, da dobijo pozitivno izkušnjo. Mnogi prvič doživijo občutek, da komu zanje ni vseeno.

SKUPNO ISKANJE OPTIMALNIH REŠITEV

Skozi razgovor skupaj z otrokom ali mladostnikom definiramo problem, ugotavljamo, kaj je že poskušal in kaj je še pripravljen storiti za razreševanje svoje stiske. Pogosto se znajdemo v vlogi njegovega zagovornika pred starši oziroma skrbniki in pred drugimi institucijami, če je potrebno. Če med otroki in starši prepoznamo obojestransko naklonjenost, vendar neučinkovito komunikacijo ali občutke neupoštevanja, se trudimo pridobiti starše za sodelovanje. Sčasoma starši presežejo svojo prvotno prizadetost zaradi otrokovega bega iz družine ter uvidijo njegovo stisko. S tem ustvarimo pogoje, da se otroci vrnejo v matične družine, žal pa v vseh primerih to ni mogoče, saj niso redki primeri, ko otroci starše zaradi grobega zanemarjanja ali ravnanja popolnoma odklanjajo. V takih primerih s pristojnimi CSD iščemo možnosti otrokovega bivanja izven matične družine.

UGOTOVITVE IN NAČRTI

Že skoraj triletna praksa je pokazala, da smo z odprtjem KCM v mariborski regiji zapolnili vrzel, ki je nastala z zaprtjem sprejemališča za mladostnike leta 1990. V desetletnem obdobju smo namreč vsi, ki smo delali z mladostniki v stiski, jasno zaznavali potrebo po ustanovitvi institucije, ki bi otrokom in mladostnikom v akutni stiski ponudila 24-urno strokovno pomoč z možnostjo namestitve. Menimo, da smo se v tem obdobju uspešno umestili v mrežo dejavnosti

za pomoč mladim, saj zaznavamo, da vse več mladostnikov samoiniciativno poišče našo pomoč. Uspelo nam je razviti ustrezne metode, ki so se oblikovale s prakso. Nove situacije so nas vedno znova prisilile v iskanje novih strategij. Kljub že izdelanim oblikam pomoči mladim ni obstajal model, ki bi ga lahko prenesli v svojo prakso. Opirali smo se na teoretska in praktična spoznanja socialnega dela, še zlasti socialnega dela z družino, saj je mladostnik del tega sistema. Za cilj smo si postavili iskanje metodičnih korakov, s katerimi lahko skupaj s člani otrokove družine ob ustreznem vodenju ter neposredni komunikaciji definiramo problem ter poiščemo potencialne zmožnosti vsakega posameznega člana družine za razreševanje nastale situacije. Zaradi kompleksnosti težav se povezujemo s pristojnimi CSD, šolami in drugimi ustreznimi službami, s čimer razvijamo interdisciplinarni pristop reševanja posameznih primerov.

Pozitivne strani, ki jih opažamo pri svojem delu, se kažejo v varnosti in sprejetosti, ki jo čutijo otroci in mladostniki med bivanjem pri nas. Odnosi, ki jih poskušamo vzpostavljati, jih opogumijo, da spregovorijo o težavah in najdejo pogum za izstop iz nevzdržnih razmer. Navadno so reakcije na konfliktno situacijo pri mladostnikih samodestruktivne ali pa se manifestirajo kot vzgojne težave. Z možnostjo umika v KCM jim je ponujeno, da izberejo učinkovito pot iz krize, v kateri so se znašli, ne glede na to, ali se odločijo za vrnitev domov ali pa je treba zanje poiskati nove možnosti bivanja.

Poleg pozitivnih izkušenj pa se pri izvajanju pomoči otrokom in mladostnikom srečujemo tudi s težavami, zaradi katerih čutimo potrebo po izdelavi navodil za delovanje vseh kriznih centrov za mlade, kjer bi se jasno opredelile vloge in naloge oziroma pristojnosti KCM v odnosu do drugih institucij. Prav tako bi bilo treba izdelati pravilnik o standardih in normativih socialnovarstvenih storitev, s čemer bi bila jasno definirana funkcija kriznih centrov za mlade, saj v praksi pogosto naletimo na zelo različna pričakovanja.

Emica Toplak

PREDSTAVITEV PROGRAMA VARNE HIŠE CELJE

Varna hiša Celje je začela delovati 31. 8. 2000. V okviru društva Regionalna varna hiša delujejo tri enote s skupno kapaciteto 16 žensk in 22 otrok. Enote delujejo na območju Celja, Velenja in Slovenj Gradca. Varna hiša ponuja ženskam in otrokom, ki doživljajo kakršno koli obliko nasilja (psihično, fizično ali spolno), možnost umika in nastanitve. Je varen prostor, kamor se lahko zatečejo in si ob podpori svetovalk in sostanovalk na novo uredijo življenje.

KAKO ŽENSKA PRIDE V VARNO HIŠO

Ko pokliče na svetovalni telefon, se z njo dogovorimo za uvodni razgovor, ki ga opravimo izven varne hiše, nekje na javni lokaciji. Seznanimo jo s pravili bivanja v hiši, s hišnim redom, predstavimo ji potek življenja in dejavnosti, ki se izvajajo v hiši. Po tem ima ženska 24 ur časa za premislek. Če ji tak način življenja ustreza, se dogovorimo naslednji dan za sprejem. Izjema so seveda urgentni primeri.

Stanovalka ob prihodu ali naslednji dan podpiše pogodbo o bivanju najprej za en mesec z možnostjo podaljšanja za tri mesece, vendar največ za dobo enega leta. Bivanje je prostovoljno, hišo lahko zapusti kadar koli, vendar le ob prisotnosti svetovalke. Bivanje se plača. Osnova prispevka za bivanje je višina denarne pomoči in znaša za stanovalko, ki prejemajo denarno pomoč, 20 % zneska, za stanovalko, ki so zaposlene, pa 50 % zneska denarne pomoči. Za vsakega otroka stanovalka prispeva 5 % zneska denarne pomoči.

DELO Z ŽENSKAMI

Med metodami dela prevladujeta individualno delo in delo s skupino.

Vsaka ženska, ki biva v varni hiši, ima svetovalko. Ob prihodu skupaj z otroki, če jih ima, stopi v svetovalni proces. Skupaj s svetovalko naredita individualni načrt, kjer je opisana problemska situacija stanovalko, opredeljeni njeni cilji, koraki za njihovo uresničitev, kako pogosto bodo pogovori potekali in kako dolgo bodo trajali.

Ženske imajo v procesu svetovanja možnost predelovati travme v zvezi s preživetim nasiljem. Svetovalke smo jim ves čas bivanja v varni hiši v osebno pomoč in podporo v procesu ponovnega raziskovanja potreb, pričakovanj, želja, interesov in predstav o življenju. Delamo na njenem prepoznavanju in izražanju sebe. Če želijo, jih spremljamo pri opravih izven varne hiše, pomagamo jim pri iskanju zaposlitve in stanovanja, urejanju denarne pomoči in drugih uradnih zadev. Pomembno je tudi informiranje stanovalk o njihovih pravicah in možnostih.

Ženske, ki so žrtve nasilja, ponavadi izberejo umik v varno hišo kot zadnjo možnost oz. rešitev. Pred tem izčrpajo vse druge vire pomoči, zato ženske pridejo v varno hišo praviloma v zelo slabem psihofizičnem stanju (vidne poškodbe, fizična in psihična izčrpanost, nizka samopodoba in samozavest), zato svetovalno delo temelji zlasti na pridobivanju moči, samozavesti, krepitvi njihove samopodobe, graditvi nove socialne mreže in pridobivanju novih znanj in spretnosti.

Vse življenjske odločitve in oblike in obseg pomoči sprejemajo ženske same in se samostojno odločajo o nadaljnjem življenju, kar je pomemben dejavnik v procesu pridobivanju moči.

Ženske v času bivanja v varni hiši pomagajo druga drugi (pomoč za samopomoč), vse imajo enake pravice in obveznosti; ker imajo podobne izkušnje, se podpirajo in si s tem delijo občutek sprejetja. Z delitvijo življenjskega prostora dobi ženska dodatno možnost, da reflektira in na novo definira svojo osebno situacijo in svoj položaj v družbi. Spozna svoje potrebe in želje v prostoru, ki je manj obremenjen s stereotipnimi vlogami in predstavami o medčloveških odnosih.

DELO Z OTROKI

Otrokom, ki so posredne, včasih pa tudi neposredne žrtve nasilja v družini, posvetimo največ časa. Otroci, ki pridejo z mamo v zatočišče, doživljajo hudo stisko. Slabše se koncentrirajo, ne pričakujejo veliko od sebe, se ne spoštujejo, opažamo pomanjkanje zaupanja, slabo voljo, jezo, zmedenost, občutke sramu, strahu, agresijo, nemoč itn. Izražajo občutke krivde, odpor do sprejemanja čustev, počutijo se nepomembne, neljubljene, izolirane, so žalostni in prestrašeni. Manjši otroci si želijo materine bližine, nočejo, da bi jih puščali same, zahtevajo zelo veliko pozornosti, večji pa se umikajo vase in poskušajo pozabiti, kar se je zgodilo, se odtujujejo ter se vedno manj odzivajo na okolje.

Zato se še zlasti trudimo, da skupaj z otrokom odkrivamo, gradimo in utrjujemo njegovo moč in dobro počutje. Individualno delo z otroki poteka v obliki psihosocialne podpore, ugotavljanja stopnje psihičnih posledic neustreznega ravnanja z njimi, spodbujanja kvalitetnega dialoga med materjo in otrokom in navajanja na kvalitetno preživljanje prostega časa v hiši. Vsako leto za otroke organiziramo večdnevni poletni tabor, kjer se učijo prevzemati odgovornost, nenasilne komunikacije, kako reševati konflikte ipd.

TELEFONSKO SVETOVANJE ZA ŽENSKO IN OTROKE, KI DOŽIVLJAJO NASILJE

V okviru varne hiše deluje svetovalni telefon. Svetovalno delo opravljajo zaposlene in prostovoljke, ki so opravile osnovno usposabljanje za delo z ženskami in otroki, ki doživljajo nasilje.

Po telefonu ponudimo klicalki anonimen pogovor, analizo situacije, iskanje možnih rešitev

skupaj z njo, informiranje o pravicah in drugih oblikah pomoči. Prek telefona se dogovarjamo za uvodne razgovore in sprejeme. Če klicalka želi, ji omogočimo tudi osebno srečanje in pogovor.

SKUPINA ZA SAMOPOMOČ

Skupina za samopomoč je namenjena ženskam, ki prebivajo v varni hiši, pa tudi zunanjim članicam. Je varen prostor, kjer lahko med sebi enakimi spregovorijo o nasilju. Med sabo si izmenjajo izkušnje in svoje zgodbe. Spoznajo, da niso same krive za nasilje, gradijo si samozavest in samospoštovanje. Učijo se, kako živeti brez nasilja in kako učiti otroke novih, nenasilnih vzorcev vedenja in komunikacije. V skupini predelujejo konkretne izkušnje z nasiljem, obravnavajo predsodke in stereotipe o nasilju kot naučenem vedenju, prepoznavajo in analizirajo čustva, lastne potrebe, sposobnosti, učijo se novih načinov komuniciranja in pridobijo informacije o oblikah pomoči.

Skupino vodi strokovna sodelavka, socialna delavka, ki je zaposlena v hiši, pomaga ji sodelateljica.

ŠIRITEV MREŽE VARNIH HIŠ

Kot primer dobre prakse nas je ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve povabilo k sodelovanju pri širitvi mreže varnih hiš po Sloveniji. V letošnjem letu smo v sodelovanju z društvom varnega zavetja odprli varno hišo v Ljutomeru. Potekajo pa še aktivnosti na Gorenjskem, kjer bodo odprli svoja vrata proti koncu tega leta. V naslednjem letu predvidevamo še odprtje varne hiše na Primorskem. S tem bo zaključena mreža varnih hiš, ki bo ponujala pomoč v vseh predelih Slovenije.

Suzi Kvas

Društvo Regionalna varna hiša Celje

P. P. 347

3001 Celje

Tel. 03 4924170, faks 03 4924171

Svetovalni telefon 03 4926357

e-mail: varna.hisa@siol.net

P O R O Č I L O O D E L U

EMMA

PSIHOSOCIALNA POMOČ DEKLETOM IN MLADIM ŽENSKIM Z IZKUŠNJO NASILJA

Programe pomoči žrtvam nasilja na zavodu EMMA uspešno izvajamo od ustanovitve leta 2000. Programi so namenjeni posameznicam in posameznikom, ki se zaradi različnih neugodnih dejavnikov znajdejo v stiski in pri nas poiščejo pomoč, in širšemu krogu ljudi, ki jih problematika nasilja zanima, se jih dotika in se želijo na tem področju izobraževati in ozavestiti. Naše delovanje je kurativno, neposredna pomoč žrtvam nasilja, in preventivno v smislu ozaveščanja različnih javnosti o problemih nasilja. Jedro dejavnosti je neposredna pomoč žrtvam nasilja, specializacija pa pomoč dekletom in mladim ženskam – žrtvam nasilja.

V letu 2004 je bilo na zavodu EMMA v programe individualnega svetovanja, zagovorništva in v obe skupini za samopomoč vključenih 64 uporabnic, od tega 38 deklet in mladih žensk v individualno svetovanje, 12 v skupino za samopomoč, 11 pa smo ponudili zagovorništvo. Žal ugotavljamo, da je bilo nekaj deklet starih manj kot 18. let in smo njihovo problematiko reševali timsko, usklajeno s centrom za socialno delo, vendar pa sta 2 dekleti do polnoletnosti živeli »v ilegali«, saj ustrezne rešitve iz nastale situacije nismo našli. Dekleti sta zbežali od doma; sicer sta bili v stiku z nami in pristojnim CSD, vendar nista dobili ustrezne pomoči.

Zavod EMMA ima dnevni krizni center, žal pa nimamo možnosti za namestitev, ki bi bila tako na podlagi naših izkušenj, izvedene analize stanja in sporočila okrogle mize v letu 2003 »Odpiranje centra za mlade ženske žrtve nasilja«, še kako potrebna.

Krizni center je torej prepoznaven prostor, kamor se lahko dekleta in mlade ženske, žrtve nasilja, zatečejo po informacije in pomoč, prostor, ki s svojimi akcijami (zloženkami, okroglimi mizami ipd.) opozarja družbo na perečo problematiko

nasilja, jih osvetljuje, pokaže nanje, nakaže rešitve in s tem ustvarja družbeni prostor za reševanje problemov, povezanih z nasiljem nad ženskami in otroki. Deluje preventivno (v javnosti, medijih, skrbi za kroženje informacij, izobraževanje ipd.) in kurativno (z informacijami, zagovorništvom, svetovanjem, vključevanjem v skupine za samopomoč, pomočjo pri iskanju možnosti za umik iz nasilne situacije).

Zakaj posebna pomoč dekletom in mladim ženskam, žrtvam nasilja?

Osnovna ciljna skupina (in tudi dejansko najštevilčnejša) so dekleta in mlade ženske, žrtve nasilja. Osebe so zaradi neugodnih dejavnikov, prvenstveno izzvanih z nasilnimi dejanji v družini ali izven nje, v akutnih in trajajočih kriznih stanjih.

Gre za vse oblike nasilja, specifično pa je to, da je velik odstotek uporabnic preživel spolno zlorabo v otroštvu, pozneje pa so imele izkušnje tudi z drugimi oblikami nasilja, najpogostejše so bile žrtve fizičnega nasilja. Vzrok je v dinamiki nasilja, vedenjskem vzorcu, ki ga imajo uporabnice možnost spremeniti, če poiščejo strokovno pomoč. S tega vidika so naši programi vsekakor začetek »ozdravitve«.

Pomembno za uporabnice je tudi, da vedo, kam se lahko obrnejo po pomoč, da se lahko njihova stiska prične reševati takoj in na ustrezen način.

Raziskava »Mlade ženske – žrtve nasilja«, ki smo jo opravili leta 2002, je potrdila naše prepričanje, da v Sloveniji nimamo specializirane namestitve ravno za to populacijo žrtve nasilja, bi jo pa vsekakor potrebovali. To nam potrjujejo tudi izpolnjeni vprašalniki CSD in nevladnih organizacij, ki so sodelovali v raziskovalni akciji. Vsi se srečujejo s problematiko reševanja namestitve deklet in mladih žensk, ki

doživljajo nasilje. »Zasilno« nekatere namestijo v obstoječe varne hiše ali materinske domove, vendar je vsem skupna ugotovitev, da je zanje, ki imajo druge specifične potrebe, ta namestitev neustrezna, velikokrat pa tudi nemogoča zaradi pomanjkanja prostora. Brez sistemske ureditve in odgovornosti celotne družbe do reševanja problematike nasilja tega ne bomo nikoli uspešno reševali. Na podlagi raziskave ugotavljamo:

- V strokovni javnosti obstaja zelo močna podpora odpiranju zatočišč, varnih hiš in materinskih domov. O tem, ali je treba odpirati specializirane ustanove za žrtve nasilja, npr. za mlade ženske, so mnenja deljena. V ospredje se prebija spoznanje o potrebnosti specializiranih varnih hiš, zatočišč in materinskih domov.
- Poznavanje problematike nasilja nad mladimi ženskami je nezadostno. Primanjkuje informacij in zavedanja tega pojava.
- Ne obstaja prepoznaven prostor za mlade ženske, žrtve nasilja, kamor bi jih lahko namestili in kamor bi se lahko umaknile po pomoč, da bi se njihova stiska začela reševati takoj. Zato stiska traja.

Zavod EMMA se zavzema za odpiranje centra za pomoč in nastanitev za mlade ženske, žrtve nasilja, ki so že polnoletne in nimajo več možnosti bivanja v kriznih centrih za mlade. Sicer se lahko umaknejo v obstoječe varne hiše ali zatočišča in tudi v materinske domove. Žal so njihove kapacitete tako skromne, da težko najdejo prostor v njih. In tudi ko že bivajo v njih, na podlagi večletnih izkušenj ugotavljamo, da tam primanjkuje specializirane pomoči, ki bi jim ustrezala.

Ženske in otroci, žrtve nasilja, so zelo široka kategorija, prav tako same ženske, žrtve nasilja. Namesto univerzalizma bi morali upoštevati tudi razlike in dopustiti, da se nadaljuje (ali prične) diverzifikacija uporabnic varnih hiš, zatočišč in materinskih domov.

Ob boljšem sodelovanju in strokovni pomoči in namestitvi žrtev nasilja, ki zapusti nasilnega partnerja, ne bi bila več prepuščena sama sebi in svoji iznajdljivosti, ampak bi dobila sebi primerno rešitev iz nastale situacije.

**Dževada Popaja
Natalija Gregorič**

O NUJNOSTI SOCIALNEGA

JAVNI NAGOVOR OB PRAZNOVANJU 50. OBLETNICE IZOBRAŽEVANJA ZA SOCIALNO DELO

UNIONSKA DVORANA, LJUBLJANA, 30. NOVEMBER 2005

Ob 50. obletnici izobraževanja za socialno delo naletimo na zanimiv paradoks. Po eni strani vse več svetovno znanih socialnih teoretikov govori o »koncu socialnega«. To utemeljujejo z dominacijo ekonomskih struktur in neoliberalnih tržnih odnosov po vsem svetu, z vse vidnejšimi negativnimi učinki globalizacije, ki ohranja množice revnih delavcev v enaki revščini kot pred globalno industrializacijo, z vse očitnejšim ekološkim uničevanjem, z vse-mogočnostjo korporacij, ki ljudi slepijo z idejo, da bo le tisto, kar je v zasebnih rokah, prineslo trajnostni razvoj in zagotovilo profit. Socialnega naj bi bilo torej konec tako v strukturnem smislu, ker države ne zagotavljajo več nujnih socialnih institucij, kot tudi v smislu ideje socialnega, ker se politične in ekonomske elite odrekajo javni blaginji, demokraciji, enakosti in pravičnosti in dovolijo, da okoli 700 ljudi poseduje tolikšno bogastvo, da bi lahko z njegovo razporeditvijo prejeli minimalni mesečni dohodek ljudje iz vseh 147 držav Azije in Afrike. Slavni francoski socialni teoretik Alain Tourain, ki je v 80. letih v marsičem vplival tudi na nove trende v razvoju socialnega dela v Sloveniji, trdi celo, da je konec socialnega tudi v smislu socialnih mrež, solidarnosti med ljudmi, medosebnega povezovanja, saj kontinuirano osebno povezovanje nadomeščajo virtualna realnost, nove tehnologije, novi mediji in kratkoročni, fragmentarni odnosi.

Paradokso pa smo hkrati soočeni z veliko *novega* socialnega, saj se ljudje povezujejo na nove načine, iščejo nove oblike skupnega bivanja, sodelujejo v gibanjih za pravičnejšo globalizacijo, protestirajo proti strukturni diskriminaciji, ki sili ljudi živeti v prekarnih socialnih situacijah in delati v prekarnih zaposlitvah, kot smo videli v zadnjih dogodkih v Franciji (novembrske demonstracije mladih na pariškem

obrobju) in Sloveniji (sindikalne demonstracije). Vzporedno s tem vidimo, da so virtualna in neposredna povezovanja med ljudmi, ki imajo podobne interese, vse tesnejša. Predavateljice in predavatelji šol in univerz z vsega sveta se vse tesneje povezujejo. Že pogled na imena avtorjev najnovejših znanstvenih zbornikov na področju družboslovja pokaže, da so ti zborniki vse pogostejše proizvod timov strokovnjakov in ne več enega samega avtorja ali avtorice. Lani je bil dokončan projekt svetovnega združenja šol za socialno delo, ki je izdalo »globalne standarde izobraževanja in usposabljanja za socialno delo« in etični kodeks; imamo ju tudi v slovenščini. Dokumenta se ukvarjata tako s širšimi socialnimi vprašanji in etiko kakor ožje s samim socialnim delom. Dokazujeta, da »socialno« ni nasprotje »socialnega dela«, kot bi lahko domnevali, češ, več ko je socialnega, manj potrebujemo socialno delo in narobe, več kot je socialnega dela, manj je socialnega.

Etični kodeks in globalni standardi izobraževanja za socialno delo vsebujejo načela, ki spodbujajo vsaj nekatere segmente »socialnega«. Med njihovimi temeljnimi načeli so, na primer, spodbujanje vključevanja marginaliziranih, socialno izključenih, razlaščenih in ranljivih ljudi, ki so izpostavljeni vsakdanjemu tveganju, prepoznavanje in odpravljanje družbenih ovir, neenakosti in nepravilnosti, vzpostavljanje takih odnosov med posamezniki, posameznicami in skupnostmi, da bi zvečali njihovo zmožnost za premagovanje stisk in problemov, in uvajanje programov in politik, ki pripomorejo k človekovi blaginji. Dokumenta sta vizija spoštljivih družb, ki ne kršijo nobenega segmenta celotnega sklopa univerzalnih in partikularnih človekovih pravic. Socialno torej še obstaja bodisi kot polje konkretnega osebnega povezovanja, pa tudi kot

normativno, morda utopično polje, ki pa vpliva na konkretno socialno delo, saj je to vedno razpeto med normativnim, deklarativnim, in neposredno podporo ljudem na ravni vsakdanjega življenja. Socialnega v teh primerih torej ni manj, ampak več.

Temeljna načela globalnega izobraževanja, dejavnosti socialnega dela in etična načela dokazujejo, da je socialno delo vedno politično v najširšem smislu. Socialno delo je politično, ko podpira posameznike, posameznice in skupine, da pridobijo več ustreznih informacij, samospoštovanje, več osebne in kolektivne moči, več socialnih virov in večjo izbiro za samoodločanje. Politično pa je tudi, ko opozarja na strukturne neenakosti, ki jih blaginjski režimi sicer blažijo, vendar tudi proizvajajo, saj blaginjski režimi obsegajo tako socialno redistribucijo kot socialne institucije, socialno politiko, določanje, kdo je »pomoči potreben« in kdo ne, pa tudi, kdo je »tisti, ki si zasluži podporo«, in kdo bi podporo sicer potreboval, a si je ne zasluži.

Začetkov socialnega dela v Sloveniji ne moremo obravnavati zunaj političnega konteksta tedanjega državnega socializma. Šola za socialne delavce je bila ustanovljena 7. novembra 1955 v Ljubljani, na dan obletnice oktobrske revolucije. Vsi trije večji ljubljanski dnevnikarji so pisali o dogodku, kar ni bilo nepomembno. Kmalu je pridobila status višje šole in je v 70. letih 20. stoletja postala članica Univerze v Ljubljani. V 80. letih si je prizadevala, da bi postala visoka šola. Njeni sodelavke in sodelavci se spominjajo tistega obdobja zlasti po neprepustnem sistemu preoblikovanja. Končno je šola pridobila status visoke šole, leta 2003 pa je postala fakulteta. Danes ima poleg dodiplomskega programa več podiplomskih programov, doktorski program, vpeta je v mednarodni podiplomski študij in v veliko mednarodnih in nacionalnih raziskovalnih projektov, ima programsko raziskovalno skupino, vpeta je v projekt Leonardo da Vinci, je partnerka v 6. evropskem okvirnem programu, pobudnica nekaterih bilateralnih projektov, sodeluje pri nastajanju in razvijanju šol za socialno delo v vzhodni Evropi in je pobudnica mednarodnega doktorskega študija socialnega dela.

Eden glavnih razlogov za dolgotrajen proces, ki ga je preživelo socialno delo, da je od praktične stroke postalo znanstvena disciplina ali »dejavna znanost«, je bil poleg tega, da je socialno delo mlada stroka, tudi ambivalentni položaj

politike do socialnega dela v obdobju socializma. Socialno delo je veljalo za izginjajoč poklic, tako rekoč »poklic v tranziciji«, ki ga posamezniki in družba kmalu ne bodo več potrebovali. Socialno delo naj bi zamenjala »doba dela« in univerzalne socialne varnosti. Katja Vodopivec, ena od ustanoviteljic šole, je v intervjuju dejala, da je bilo politike bolj sram, kakor da bi bili ponosni, da imamo šolo za socialno delo. Nova država je po eni strani nujno potrebovala strokovnjake in strokovnjakinje za delo na socialnem področju, po drugi strani pa si je želela, da jih ne bi bilo, saj naj bi »socialistični projekt« in državne institucije poskrbeli za vse ljudi. Kljub vsemu pa je bilo treba v novem blaginjskem režimu zagotoviti podporo in pomoč ljudem, ki so to potrebovali, pa tudi razviti metode in tehnike, ki bi omejile t. i. »patološke pojave«, kot sta bila v 50. letih označena pijančevanje in spolno delo (prostitucija). V nekem časopisu na dan ustanovitve celo piše, da je bila šola ustanovljena zato, da ljudje, ki so že delali na socialnem področju, pridobijo strokovno izobrazbo, in zato, da se prepreči alkoholizem.

Šola za socialne delavce je torej najprej izobrazila ljudi, ki so že delali na socialnem področju, pa niso imeli ne diplome ne potrebnega znanja. Diplomso so najprej dobili moški, kar je verjetno eno najzanimivejših poglavij zgodovine formalnega izobraževanja za socialno delo v Sloveniji, pa tudi globalno. Čeprav so v predvojnem in medvojnem obdobju in takoj po vojni socialne dejavnosti opravljale pretežno ženske, je bilo v prvih letih po nastanku šole med študenti več moških kot žensk. Prišlo je do zanimive defeminizacije študija in poklica. Rahljanje spolne diferenciacije na različnih področjih plačanega dela je tipična značilnost povojnega obdobja držav povsod po svetu. V pogojih nove politične oblasti pri nas pa sta bili po mojem prepričanju defeminizacija in denaturalizacija socialnega dela, ki je v predvojnem obdobju veljalo za delo, v katerem se »najlepše manifestira ženska narava in njen biološki ustroj«, del novega spolnega reda (socialno delo se je moralo otresti prizvoka dobrodelništva, ki je bil pretežno v ženski domeni) in sta *hkrati* ohranjali stari spolni red (vodstvene funkcije v novih socialnih institucijah so prevzeli moški). Ko so moški pridobili ustrezne nazive in si s tem odprli možnosti vertikalne mobilnosti, se je izobraževanje za socialno delo feminiziralo in tako je ostalo vse do danes.

Nedvomno je šola za socialno delo odigrala pomembno vlogo tudi na področju modernizacije družbe, tako v smislu razvoja institucij kakor spremembe mentalitet. Izobrazila je strokovnjake in strokovnjakinje, ki so delali v na novo ustanovljenih zavodih, domovih za stare, na centrih za socialno delo, v varstveno-delovnih centrih in drugih socialnih institucijah.

Poudariti je treba, da so šola za socialno delo v Ljubljani in drugi štirje oddelki za socialno delo na fakultetah po Jugoslaviji (v Zagrebu, Beogradu, Sarajevu in Skopju), nastajali v času, ko so po drugih vzhodnih državah odpravljali take izobraževalne programe. Oddelek za socialno delo v Budimpešti so zaprli že leta 1948, na Češkoslovaškem leta 1953, v Romuniji zaprejo Visoko šolo za socialne delavke princeze Ileana leta 1952; prav tisto leto pa v Zagrebu na fakulteti za pravo odprejo prvi oddelek za socialno delo. Ta preprosta primerjava pokaže, da je bila usoda izobraževanja za socialno delo tudi rezultat hladne vojne, torej zunanjih strukturnih procesov. Krhki okvir tedanjega ravnotežja sta sestavljala tako jugoslovanski antistalinizem kakor (pogojno) prijateljstvo z ameriškimi eksperti, ki so sodelovali pri konceptih in razvoju socialnih služb v Sloveniji in vplivali nanje v 50. in 60. letih, in se je poznal tudi v samem izobraževanju.

Iz tega kratkega zgodovinskega prikaza je mogoče ugotoviti, da sta imeli profesionalizacija in poznejša znanost socialnega dela v Sloveniji povsem drugačno ali celo nasprotno pot od razvoja socialnega dela kot v zahodnih državah, kjer so prve šole (na začetku 20. stoletja) ustanovljale praviloma premožnejše intelektualke in izobraženke višjih slojev. Tako je Alice Salomon, potem ko je doktorirala iz socialnih vprašanj, ustanovila prvo žensko šolo za socialne delavke v Berlinu leta 1908, Ilse Artl je leta 1912 ustanovila prvo šolo za socialno delo na Avstro-Ogrskem, Helena

Radlinska je leta 1925 ustanovila oddelek za socialno delo na Svobodni univerzi v Varšavi, Alice Masarykova je ustanovila šolo na Češkem, Mentona Moser v Švici itn. Vse pionirke so poudarjale, da brez teoretskega temelja ne moremo govoriti o kvalitetnih oblikah socialnega varstva in socialnega dela. Nasprotovale so patologiziranj ljudi, delitvi na upravičeno in neupravičeno revne, socialni neenakosti ter zagovarjale enakost med ženskami in moškimi. V slovenskem prostoru sta pred vojno poželi največje občudovanje prav Alice Salomon in ameriška socialna delavka in borka za človekove pravice, Nobelova nagrajenka Jane Addams. Po vojni je njuno delo zatonilo v pozabo vse do 90. let 20. stoletja. Pionirke slovenskega izobraževanja za socialno delo so bile profesorica Katja Vodopivec, ki je konec 50. let napisala prvo skripto o metodah socialnega dela, predavateljica Nika Arko, ki je kot pomembna politična osebnost spodbujala nastanek šole in napisala številne članke o tedanji socialni politiki, in prva direktorica šole (med 1955 in 1972) Marija Jančar.

Slovensko izobraževanje za socialno delo je od petdesetih let 20. stoletja doseglo velik napredek, vzpostavilo je avtonomijo do politik in blaginjskih režimov in se tako zavezalo načelu avtonomije znanosti kot temeljnemu načelu delovanja univerze. Načela, ki jim sledi naša stroka in znanost, so kritično mišljenje socialnih delavk in delavcev, avtorefleksija in družbena angažiranost povsod, kjer bi morali strokovne delavke ali delavci pristati na neenakost, zlorabo, prikrivanje zlorab, diskriminacije, izključevanje, neprepoznavanje potreb, slabo prakso in neupoštevanje pravic uporabnic in uporabnikov.

PS. Pred 50 leti so vsi dnevni časopisi pisali o slovesnosti ob odprtju šole, o praznovanju obletnice leta 2005 pa v slovenskem tisku ni pisalo nič.

Darja Zaviršek

PRVA MEDNARODNA POLETNA ŠOLA SOCIALNEGA DELA

IZMENJAVA TRADICIJ EVROPSKEGA SOCIALNEGA DELA

JYVÄSKYLA, FINSKA

V času od 31. 5. do 11. 6. 2004 je na univerzi v Jyväskylä na Finskem potekala poletna šola, ki smo se je udeležili podiplomski in dodiplomski študentje socialnega dela s štirih evropskih univerz. Gostiteljica je bila univerza v Jyväskylä, prva na Finskem, ki je uvedla magistrsko izobraževanje za socialno delo. Finska ima dolgoletno tradicijo izobraževanja socialnih delavk in delavcev. Leta 1928 so začeli z enoletnim izobraževanjem za otroško skrbstvo, 1942 so ustanovili program na dodiplomski stopnji, 1970 pa magistrski program. Danes je na Finskem šest univerz, kjer izobražujejo socialne delavke in delavce na podiplomskem programu (magistrski in doktorski študij) in 23 politehničnih fakultet za pridobitev naziva »socioonom« (dodiplomska raven).

Gostujoče univerze poletne šole so bile univerza v Magdeburgu – Stendal, univerza v Durhamu in univerza v Ljubljani. Iz vseh teh so bili tudi predavatelji poletne šole: Aila-Leena Matthies (socialno delo v Evropi) in Christiane Dienel (evropska primerjava socialne politike in socialnega dela ter družinske zakonodaje) z univerze v Magdeburgu, Simon Hackett (etika in vrednote v socialnem delu) z univerze v Durhamu, Gabi Čačinovič Vogrinčič (koncept pomoči v socialnem delu in delovni odnos v socialnem delu) z univerze v Ljubljani, Mikko Mäntysaari (raziskovanje v socialnem delu) z univerze v Jyväskylä, Helen Charnley z univerze v Durhamu in Pavla Rapoša Tajnšek z univerze v Ljubljani (skupnostni pristopi v socialnem delu). Prispevke predavanj in prispevke študentov najdemo na spletni strani [<http://www.european-social-work.net>].

PROJEKT MREŽA

Poletna šola je rezultat štiriletnega sodelovanja predavateljev z omenjenih univerz v okviru projekta *Socrates Erasmus Network Project*, katerega namen je razvoj kurikula in sistema izobraževanja za socialno delo. Sodelavci projekta so želeli omogočiti izkušnjo mednarodnega sodelovanja študentov in z njimi preskusiti program. Na poletni šoli, ki je temeljila na vsakodnevem uvodnem predavanju, sledilo pa je skupinsko delo in skupna diskusija, smo raziskovali podobnosti in razlike ter prepoznavali skupne izzive socialnega dela v Evropi. Ob zaključku smo študentje predstavili svoje raziskovalne naloge z različnih področij socialnega dela.

V procesu identificiranja specifičnega evropskega socialnega dela so bili v okviru projekta tipologizirani trije koraki:

1. zbiranje specifičnih deskriptorjev o socialnem delu v posameznih državah
2. primerjava posebnosti socialnega dela v posameznih državah med podobnostmi in razlikami
3. konceptualizacija se je osredotočila na prihodnost (kaj je vizija socialnega dela).

Koraki so bili oblikovani kot kontinuum oblikovanja evropskega socialnega dela. Čeprav je projekt sledil zlasti prvi in drugi kategoriji, se je diskusija usmerila k »v raziskovanje usmerjenemu izobraževanju v socialnem delu« (Matthies 2004).

Kljub različnim kontekstom evropskih držav obstaja dovolj razlogov, da lahko v prihodnosti Evrope predvidevamo še več skupnih izzivov za socialno delo kot v preteklosti, zato je smiselno, da v kurikulum izobraževanja za socialno delo vnesemo tudi evropsko perspektivo. Skupno razvijanje v Evropi omogoča kulturno obogatitev,

skupno učenje in skupno uporabo virov tudi za prakso socialnega dela. Ne samo problemi in izzivi, tudi metode in primeri dobrih praks lahko rabijo skupnemu evropskemu znanju in razvoju boljših praks socialnovarstvenih služb.

IZOBRAŽEVANJE ZA SOCIALNO DELO NA ŠTIRIH EVROPSKIH UNIVERZAH

V evropski akademski strukturi izobraževanja za socialno delo opazimo več heterogenosti kot podobnosti. Bolonjski proces, ki stremi k skupnemu evropskemu akademskemu svetu v državah članicah EU, bo to heterogenost do neke mere pretregala v smislu uskladitve akademskih stopenj dodiplomskega in podiplomskega študija najpozneje do leta 2010. Trenutno se institucionalno ozadje, dolžina in stopnja profesionalne kvalifikacije razlikuje od države do države, zlasti glede na model države blaginje in strukturo socialnih služb. Splošna tendenca se nagiba v smer akademske izobrazbe, saj ima le še nekaj evropskih držav izobraževanje za socialno delo zunaj univerz. Primerjanje stopenj izobrazbe je težje, ker so v številnih deželah nekoč strokovne ali polstrokovne šole za socialno delo sedaj integrirane v univerze ali imajo status »univerze uporabnih znanosti«, na primer *Fachhochschule* v Nemčiji.

Študentje štirih univerz, ki smo sodelovali na poletni šoli, smo imeli kar nekaj težav s prepoznavanjem različnih sistemov izobraževanja, ki so značilni za posamezno univerzo. Uvodoma je predstavljen sistem izobraževanja na univerzi v Jyväskylä na Finskem, kjer se socialni delavci izobražujejo le po magistrskem programu, ki traja 5 let. Visoke strokovne šole so ločene od univerz, po končanem izobraževanju pa absolventi dobijo naziv »socionom« (na ravni diplomiranega socialnega delavca). Socionomi opravljajo konkretno socialno delo na terenu, so torej izvajalci socialnovarstvenih storitev, medtem ko magistri in magistre pridobijo strokovni naziv socialne delavke, socialnega delavca, v praksi pa se zaposlujejo na delovnih mestih načrtovalcev, vodij in evalvatorjev projektov. Univerza v Durhamu v Veliki Britaniji izobražuje socialne delavce na dveh stopnjah. Na dodiplomski stopnji traja izobraževanje tri leta, na magistrski pa dve leti. V času študija imajo študenti veliko prakse, kar vsi poudarjajo kot najpomembnejši element izobraževanja za

socialno delo. Univerza v Magdeburgu – Stendal iz Nemčije je pred kratkim zasnovala projekt, po katerem na podiplomski ravni izobražujejo že zaposlene socialne delavke in delavce. Diplomirali so na triletni strokovni šoli, magisterij pa bodo končale v dveh letih. Univerza v Ljubljani edina izobražuje socialne delavke in socialne delavce le na eni fakulteti v štiriletnem dodiplomskem programu in dveletnem magistrskem programu. V pripravi je tudi doktorski študij.

LAHKO GOVORIMO O EVROPSKEM SOCIALNEM DELU?

Socialno delo je stroka, katere predmet je reševanje kompleksnih socialnih problemov ljudi v skupnosti, kjer živijo, kar kaže na lokalno kontekstualizacijo stroke, pri čemer ni usmerjeno le na ožjo sosedsko skupnost, temveč »lokalno« razumemo kot »nacionalno«, torej v državnih okvirih. V večini evropskih držav je socialno delo nastalo kot odziv na prepoznane socialne probleme v okviru državne politike. To pomeni, da se v praksi socialnega dela odraža nacionalna zgodovina, politična in ekonomska situacija, politika socialnega varstva in status socialnega dela v družbi. Hkrati pa v sodobnem času prepoznavamo tudi socialna tveganja, ki niso nujno odvisna od nacionalnega zgodovinskega konteksta, temveč so odraz procesa evropeizacije, na primer odnos do emigrantov, beguncev, prosilcev za azil, trgovanja z ljudmi, prav tako pa tudi do nasilja v družini, starajočega prebivalstva, kakovosti življenja hendikepiranih itn.

V času integracije Evropske Unije so tokovi evropskih izmenjav odprli diskurz o specifičnem evropskem socialnem delu. Že pogled v zgodovino pokaže določene skupne točke v razvoju stroke.

A. L. Matthies (2004) poudarja, da socialno delo v Evropi povezujejo skupna tradicija, skupen kontekst in skupne sodobne spremembe. Teorija socialnega dela, vrednote, metode in zgodovinsko ozadje so skupne, hkrati pa imajo tudi inovacije na področju socialnega dela, ki so spodbudile razvoj nacionalnega oziroma lokalnega socialnega dela, korenine v skupnem znanju, ki je del mednarodnega prostora.

V okviru evropskega socialnega dela lahko govorimo o skupnih točkah, ki so pomembno zaznamovale razvoj socialnega dela po vsej

Evropi: vpliv religije, industrializacija in urbanizacija (pojav prvih šol za socialno delo), obdobje fašizma (veliko socialnih delavk pobegne v ZDA, pozneje pa se vrnejo), obdobje po drugi svetovni vojni (ameriški vpliv na razvoj stroke socialnega dela), obdobje med leti 1960 in 1980 (socialno delo ni v središču), obdobje v 90-tih (širitev Evrope), socialno delo danes (podobnosti v izobraževanju, eklektičen pristop, feminizacija stroke, harmonizacija akademskih stopenj na dodiplomski in podiplomski stopnji).

Ko smo študentje poletne šole razmišljali o izzivih današnjega socialnega dela, ki so značilni v posameznih državah, smo prepoznali veliko skupnih:

- razhajanja v medicinskem in socialnem modelu, pri čemer je stroka socialnega dela še vedno v podrejenem položaju;
- pomanjkanje specializiranih, specifično senzibiliziranih socialnovarstvenih služb oziroma storitev, na primer servisi za ljudi s poškodbo glave, servisi za ljudi s težavami v duševnem zdravju;
- potreba po razvijanju specifične stroke socialnega dela, ki pomeni korak naprej od eklekticizma;
- potreba po večkulturnem socialnem delu, za katerega potrebe naraščajo sorazmerno s procesom evropeizacije in širjenjem mej, kar bo sčasoma omogočilo Evropejcem večji pretok na področju zaposlovanja, bivanja ipd. in posledično tudi urejanja socialnega varstva oziroma stika s socialnimi servisi. Poleg »novih« manjšin je potreba po večkulturnem in večetničnem socialnem delu prepoznana tudi v kontekstu ureditve statusa in kvalitete življenja »starih« manjšin, ki imajo v prostoru status etničnih skupnosti. Nemška študentka je predstavila projekt Xenos, ki je financiran iz evropskega socialnega fonda in hkrati del širšega nacionalnega programa »Mladi za toleranco in demokracijo«. Njegovo poslanstvo je ustaviti ksenofobijo, razizem in diskriminacije v družbi, medtem ko so njegovi cilji na konkretni ravni večanje socialnih in medkulturnih kompetenc, razvoj tolerance med mladimi in dodajanje moči udeleženiim v konfliktnih situacijah.

Zaznati je skupne izzive na področju socialnega dela z ljudmi, ki potrebujejo pomoč za samostojno življenje in na področju dela z manjšinami (glede na etnično pripadnost, spolno usmerjenost), pri čemer je v ospredju antidiskriminatorno oziroma protizatiralno socialno

delo. Simon Hackett poudarja, da je pristop, ki temelji na antidiskriminatornem socialnem delu, osrednja vsebina kurikula zadnjih 20 let v sistemu izobraževanja za socialno delo v Veliki Britaniji.

PRIMERJAVA EVROPSKIH MODELOV DRŽAVE BLAGINJE

Pri iskanju odgovora na vprašanje, ali lahko govorimo o evropskem socialnem delu, smo usmerili pozornost k modelom države blaginje v evropskih državah. Država blaginje je opredeljena kot »država, ki je prevzela odgovornost za socialno varnost in blagostanje državljanov«, obenem pa jim zagotavlja ustrezní življenjski standard. Iz obeh odgovornosti izhajajo pravice, ki se izvajajo v treh sistemih, v družini, gospodarstvu in politiki.

V zadnjih petdesetih letih govorimo o treh osrednjih modelih razvoja države blaginje:

- korporativistični oziroma Bismarckov (velja za področje kontinentalne Evrope); njegova značilnost je klasični sistem socialnega zavarovanja in sistem podpore, financirane iz posameznikovih prispevkov v okviru domneve, da si lahko večina prebivalstva sama zagotovi ustrezen življenjski standard
- liberalni oziroma rezidualni (marginalni) (velja za področje anglosaksonskih držav), kjer sistem socialnega zavarovanja temelji na prispevkih posameznikov in na univerzalnih posojilnih nakazilih
- socialnodemokratski oziroma skandinavski (velja za področje skandinavskih držav), ki obsega vsesplošno zavarovanje za vse državljane na egalitarni bazi.

V vseh državah članicah je družinska politika umeščena v kontekst izvrševalnih oblik države blaginje, kar pomeni, da je model v vsaki državi rezultat delovanja tako notranjih kot zunanjih dejavnikov. Na poletni šoli smo ugotavljali skupne dejavnike: državna podpora, dodatki, nadomestila za brezposelnost ipd. Christiane Dienel je poudarila, da je primerjava družinske politike v evropski sestavi eno redkih orodij, pri katerem je mogoče izmeriti učinkovitost socialnopolitičnih meril. Namen naših pogovorov in sodelovanja v majhnih skupinah, kjer smo opazovali različnosti in podobnosti, je bilo odkrivanje oblik evropskega sodelovanja, ki nameravajo ravno to

– učiti se iz mednarodnih primerjav. V kontekstu evropskih politik sta v uporabi dve metodi, prva je tako imenovana »benchmarking«, ki pomeni kreacijo kategorij uspešnih faktorjev oziroma definicij indikatorjev, ki so oblikovani za merjenje uspeha političnih ukrepov, druga pa se imenuje »best practice« in identificira nacionalne ukrepe, ki so se izkazali za posebno učinkovite. Je praktični pristop k primerjanju družb in pogosto uporabljen zlasti v družinski politiki.

Za prvo, grobo kategorizacijo lahko razlikujemo med temi temeljnimi pristopi. Skandinavske države so sledile egalitarni socialni politiki, kjer so družinske zadeve tipično umeščene v okvir spola, družbenega sloja in življenjske politike brez izrecne družinske politike. Nemško govorče države so sledile ustavno definiranemu družinskemu varstvu v kontekstu družinske politike, usmerjene so k družinam z enim samim preskrbovavcem. Anglosaksonske države tipično ponavljajo nevmešavanje v posameznikovo zasebnost in namesto tega zagotavljajo vzdrževanje minimalnega življenjskega nivoja za deprivilegirane člane skupnosti.

Nataliteta oziroma število rojstev igra najpomembnejšo vlogo pri presoji družinske politike. Zastavilo se nam je vprašanje, kako da je nataliteta primerljiva tako v državah z učinkovito družinsko podporo (npr. skandinavskih) kakor v anglosaksonskih državah, kjer ni posebnega poudarka na družinski podpori ali socialnih storitvah, usmerjenih k družini. Odgovora še nimamo.

Kompatibilnost opravljanja poklica in družine je drugo veliko področje družinske politike, ki kaže še večji razkorak kot primerjava družinskih podpor. Govorimo o poročniškem in očetovskem dopustu in o absenci zaradi družinskih razlogov. Pri primerjavi in kombiniranju korakov in poskusov usklajevanja družine in opravljanja poklica s sistemom družinskih prejemkov naletimo na precejšnje razlike. Skandinavski model, ki vključuje krajšo, toda polno plačano starševsko odsotnost skupaj z velikim številom služb za podporo in pomoč družini, je zelo drugačen od anglosaksonskega sistema, kjer je starševska odsotnost neplačana ali celo ne obstaja in ni služb za pomoč družini. Še večji razkorak pa je med njima in korporativističnim modelom, ki zagotavlja dolgo in dobro plačano starševsko odsotnost, a ima za posledico nadaljevanje tradicionalnih vlog (za dom in družino večinoma skrbi mati) in odsotnost žensk na trgu

dela. Kot prednost pa se šteje, da je model podprt z razvijajočim sistemom družinskih prejemkov in davčnih olajšav.

V skupnih ugotovitvah smo naleteli na vprašanje ravnotežja med trgom dela, družino in državo blaginjo, kajti razmerja med temi temeljnimi nosilci socialne blaginje omogočajo osnovne pogoje za delovanje tretjega sektorja, slednji pa je nepogrešljiv za oblikovanje življenjskega okolja posameznika.

PROJEKTI SOCIALNEGA DELA V JYVÄSKYLI

Poleg organiziranih predavanj so organizatorji projekta prve poletne šole popestrili tudi z enodnevnimi obiski socialnovarstvenih ustanov v Jyväskylä.

Center za socialne in zdravstvene storitve v Jyväskylä ima oddelek za socialne zadeve in duševno zdravje, ambulantno primarno negovalno službo, otroško dnevno službo, službo za starejše in zdravstveni hospitalni center. Oddelek za socialne zadeve in duševno zdravje obsega delo z otroki, hendikepiranimi, ljudmi s težavami v duševnem zdravju, uživalci drog in alkohola, odraslimi, osredotoča pa se tudi na posvojitve, skupnostno socialno delo, socialno planiranje ipd. V mestu prepoznavajo velik pomen socialnega dela z mladimi (med 80.000 prebivalcev je 60.000 mlade populacije – Jyväskylä je študentsko mesto), med katerimi je veliko uživalcev alkohola.

V nadaljevanju se osredotočamo na dva projekta, ki sta se nam zdela zanimiva in inovativna. Številni projekti so financirani iz sredstev Evropske Unije in se srečujejo s podobnimi težavami financiranja, ki je časovno omejeno na največ tri leta, po izteku pa ni mogoče ponovno pridobiti financiranja za isti projekt, čeprav ta dobro deluje in je potreben.

PROJEKT ZA BREZPOSELNE MATERE Z MAJHNIMI OTROKI

Projekt Jyväskylä Keidas nam je predstavila socialna delavka v jedilnici centra, ki je namenjen brezposelnim materam in njihovim predšolskim otrokom. Ostalih prostorov si nismo ogledali, saj so uporabnice izrazile željo, da ohranijo svoj zasebni prostor. Gre za projekt pomoči ženskam

z otroki, ki so napotene z oddelka za otroško skrbstvo. Navadno prihajajo ženske, ki so brez zaposlitve in potrebujejo pomoč pri vsakodnevni opravih in skrbi za otroka. Nekatere so preživljale nasilje v družini ali v partnerski zvezi. V običajni hiši v lokalni skupnosti (v prostorih nekdanje mestne pošte) se dnevno zbere 4 ali 5 mater z otroki, ki tam preživljajo dopoldneve ob raznovrstnih aktivnostih. Na projektu sta zaposleni dve socionomki, ki sta predstavili poslanstvo projekta. Ta se osredotoča na podporo materam pri učenju vsakodnevnih spretnosti in izboljšanje kontrole nad življenjem (brez nadzora države). Brezposelna mati s predšolskim otrokom se lahko vključi v desetmesečni projekt, kjer opravlja dejavnosti v smislu treninga »kako postati dobra mati«. Dnevno opravlja dejavnosti, ki jih ljudje običajno opravljamo doma – varstvo, vzgoja otrok, skrb za gospodinjstvo (pospravljanje, kuhanje). Projekt temelji na individualnem pristopu, saj za vsako mater skupaj z njo ob prihodu sestavijo osebni razvojni načrt, pri delu pa se osredotočijo zlasti na pomoč pri opravljanju vsakdanjih aktivnosti, pri čemer ni prioriteta osredotočenost na problem. Poleg vsakodnevnih dejavnosti imajo matere priložnost obiskovati različna usposabljanja, na primer tečaj prve pomoči, tečaj računalništva ipd. Matere z otroki preživijo v centru dnevno pet ur in za to prejemajo plačilo, saj imajo status projektnih sodelavk. Višina plačila (700 evrov na mesec) je sicer odvisna od prisotnosti, povprečno pa je dvakrat višja od državne denarne pomoči. Zanimanje za projekt je večje od možnosti za sprejem, zato morajo socialne delavke (v sodelovanju z zavodom za zaposlovanje) narediti med prijavljenimi izbor, pri čemer prevladata kriterija prostovoljnega prihoda in pripravljenosti sodelovati. Dejavnost se financira iz mestnega proračuna in loterijskega denarja. Zaželen izid obiskovanja centra je, da zna mati bolje poskrbeti zase, za otroka in za vsakodnevno življenje ter da se zaposli ali nadaljuje šolanje. Po zaključku imajo ženske možnost svetovalnih pogovorov in na tak način navadno ohranijo stike.

PROJEKT ZA MLADE

Uporabniki storitev projekta Kukkuloiden Kuriiri so mladi ljudje, ki so izključeni s trga dela ali pa so na trgu dela v slabem položaju.

Namen projekta je povečati zaposlitvene možnosti mladih in jim pri tem procesu dodati moč (informirati, podpirati, učiti osnovnih veščin pisanja prošenj ipd.). Štiriletni projekt Kukkuloiden Kuriiri izvaja nevladna organizacija od leta 2002. Do aprila 2004 je sodelovalo 74 registriranih uporabnikov in 1.270 občasni obiskovalcev. Primerjava med letoma 2002 in 2003 kaže na trikratno oziroma štirikratno porast uporabnikov, kar kaže na velike potrebe po storitvah programa. Udeležba v programu ne temelji na dolžnosti do države (npr. kot obveznost pri pravici do denarne podpore za primer brezposelnosti), temveč je prostovoljna. Zaposlitev ni končni cilj projekta, čeprav je zaželen, temveč je poslanstvo podpora in pomoč mladim ljudem pri preživetju s statusom brezposelne osebe. V občini Jyväskylä je bil leta 2001 delež brezposelnih 20 %, leta 2004 pa 15 %. Dejavnosti v organizaciji, ki je zasnovala model t. i. regionalne dnevne sobe, je veliko: tematski dnevi (vezani so na teme o iskanju zaposlitve, o vsakodnevni opravih), skupinsko delo (delavnica izdelovanja iz gline, otroška in starševska skupina, kjer udeleženci dobijo izkušnjo sodelovanja z drugimi ljudmi in hkrati navezujejo stike – ta delavnica je med najboljše obiskanimi), individualno delo pri iskanju zaposlitve (povečati občutek samozavesti, usmerjanje pri iskanju zaposlitve, usmeriti hotenja k dejanjem), športne aktivnosti (program omogoča igranje badmintona, drsanja na ledu) itn.

IZKUŠNJE ŠTUDENTOV S POLETNE ŠOLE

Večina od nas se še nikoli ni udeležila kakšnega mednarodnega srečanja socialnih delavcev ali poletne šole, zato je bila to nova in vznemirljiva izkušnja, ki nam je predstavila stroko socialnega dela na drugačen način in v drugi luči.

Čeprav smo imeli skoraj vsak dan precej strukturiran in poln zanimivih predavanj in delavnic, ne bi mogli reči, da so si bili dnevi enaki. Vsak dan znova je bil nekaj posebnega, novega, zanimivega, zabavnega itn. Organizirali so nam izlet z ladjico po jezeru, obisk savne s kopanjem v hladnem jezeru, okušanje lososa na različne načine ...

Vse to gre pripisati predvsem dobremu sodelovanju in razumevanju med udeleženci – tako med študentkami in študenti kot tudi med profesorici in profesorji in seveda organizatorji. Slednji si zares zaslužijo pohvalo za odlično opravljeno

delo. Organizatorji in predavatelji so bili ves čas dostopni, omogočili so nam vse, da bi lahko čim bolj izpeljali poletno šolo, da smo pridobili dobre izkušnje (kot npr. multikulturno timsko delo), se seznanili z različnimi modeli družinske politike (luksemburški, francoski, danski model) in da je poletna šola zares dosegla svoj namen.

Organizatorji niso poskrbeli le, da je naše izobraževanje potekalo brezhibno, temveč tudi za dostop do interneta in za to, da nismo bili lačni (vsak dan so nam omogočili zajtrk v hotelu in kosilo v šolski menzi).

Prepričani smo, da je to tako po osebni kot po strokovni plati izkušnja, ki jo ne bo pozabil nihče izmed udeležencev. Menimo, da bi bilo zelo dobro in koristno, če bi poletna šola prerasla v tradicionalno prakso. Zato spodbujamo vse študente, naj sprejmejo izzive in se udeležujejo poletnih šol, mednarodnih seminarjev, izmenjav itn.

PRIMERJAVA ZNANJ IN IZKUŠENJ V ŠTIRIH EVROPSKIH DRŽAVAH

Poletna šola nam je omogočila, da smo dobili vpogled v dejansko stanje teorije in prakse socialnega dela v štirih državah. Drug drugemu smo predstavili socialno delo skozi oči študentov, iz lastne perspektive.

Razmišljali smo in se pogovarjali o različnih temah, največ časa pa smo posvetili iskanju skupnih evropskih korenin socialnega dela in se spraševali o obstoju morebitnega evropskega socialnega dela.

Čeprav so se nam študentom bolj »evropske teme« in predavanja, delavnice in diskusije o predpisih, zakonih in konvencijah zdale manj zanimive, menimo, da je njihovo mesto na mednarodni poletni šoli socialnega dela zelo pomembno. Prav ta predavanja so nam najbolje predstavila podobnosti štirih različnih sistemov socialnega varstva in pristopov socialnega dela ter tako prispevala pomemben košček v mozaik spoznanja, da evropsko socialno delo obstaja, da ga je treba spoznati, spoštovati njegovo raznolikost in prispevati čim več k nadaljnjemu razvoju in napredku stroke v vsaki državi. Verjamemo, da se sedaj še bolj zavedamo, da bo lahko prav na slednjem področju naš prispevek v prihodnosti zelo velik in pomemben.

Zanimiva je bila izvedba vaj z igro vlog pri predavanju o delovnem odnosu v socialnem

delu (Gabi Čačinovič Vogrinčič) in uporaba dokumentarnih prispevkov pri predavanju o etiki in vrednotah v socialnem delu (Simon Hackett). Pri zadnjem smo dobili dober vpogled v to, da so v vseh štirih državah vrednote in profesionalna etika na zelo podobni profesionalni ravni. V majhnih skupinah smo ugotavljali skupne točke (podobne družinske politike, trend deinstitutionalizacije itn.) in razlike (velika potreba po zaposlovanju socialnih delavcev v Veliki Britaniji in precej manjše možnosti za zaposlitev v Nemčiji in Sloveniji) na podlagi lastnih praktičnih izkušenj in znanj. Predavanja, ki so potekala v angleščini, so bila dobro pripravljena, zanimiva, razumljiva. Predavatelji so že vnaprej na spletni strani poletne šole objavili svoje prispevke, ki so nam jih prvi dan tudi razdelili v tiskani obliki. Delo je potekalo dobro tudi zaradi jasnih navodil, prosojnic, uporabe Power Pointa in drugih pripomočkov.

Za učenje izven šolskih klopi pa so organizatorji poskrbeli z ekskurzijami. Tako smo imeli priložnost spoznati nekaj uspešnih projektov in služb pomoči. Zanimiv se nam je zdel center za blaginjo otrok Pesäpuu Ry. Njegov glavni cilj je skrb, da so otroci slišani in upoštevani. Ukvarja se z izobraževanjem, razvijanjem metod in raziskovanjem. Predstavili so nam vrsto različnih tehnik dela z otroki, na primer kartice moči. Otroci si izmed velikega števila različnih kartic z živalskimi motivi, ki prikazujejo različna čustva, razpoloženja, moč, značilnosti, pozitivne in negativne lastnosti ipd. izbere kartico, ki trenutno ustreza njegovemu počutju. S tem se lahko otrok slikoviteje izrazi, strokovnjaku pa omogoči lažji in otroku primernejši način komuniciranja.

Poletna šola je prispevala tudi k ugotovitvi, kako pomembno je za bodoče strokovnjake, da se med seboj povezujejo in sodelujejo. V času našega skupnega dela so se nedvomno stakale tudi trajne strokovne povezave, ki se bodo v prihodnosti zagotovo odražale tudi v kvalitetnejšem socialnem delu.

Večini udeležencev je velik izziv prinesel zadnji dan, ko so bile na urniku predstavitve študentov. Tako smo dobili veliko novih, svežih in uporabnih idej za svoje raziskovanje in delo v prihodnosti. Všeč nam je bila ideja o možnosti pridobivanja informacij prek oglasa v različnih revijah. Finska udeleženka poletne šole je na ta način pridobila k sodelovanju veliko žensk, žrtev nasilja v družini. Po oglasu jih je prosila za intervju ali pisni odgovor (pismo ali elektronska pošta)

o njihovih izkušnjah. Na tak način nihče izmed nas do takrat še ni pomislil. Izvirna se nam je zdelo tudi raziskava nasilja v skupnosti istospolnih partnerjev, ki jo je predstavila študentka iz Velike Britanije. Njena ugotovitev je bila, da bo treba v prihodnosti usposablјati strokovnjake tudi za delo z žrtvami takega nasilja, saj se danes prav zaradi neizkušenosti strokovnjakov in njihovih stališč žrtve redkeje obračajo po pomoč.

REFLEKSIJA OB KONCU

Na koncu poletne šole je bila opravljena evalvacija o poteku in uspešnosti poletne šole. Študentje smo odgovorili na evalvacijski vprašalnik, ki je bil sestavljen iz ocenjevalnih lestvic in dveh odprtih vprašanj.

Predstavili bomo mnenja udeležencev, kaj je bilo najpomembnejše in najbolj zanimivo in katere veščine smo pridobili in izboljšali z udeležbo na poletni šoli.

Najpomembnejše in najbolj zanimivo se nam je zdelo multikulturno skupinsko delo.

Večinoma smo delali v majhnih skupinah, tako pri izobraževanju kot pri predstavitvah svojih projektov in raziskav.

Te skupine so bile nacionalno mešane (v vsaki je bil vsaj en študent iz vsake države). Navajamo dva komentarja z evalvacijskih listov, ki nazorno govorita o tem:

Mislim, da je bilo nacionalno mešano skupinsko delo res dobra metoda za nas.

Imeli smo priložnost delati v majhni multikulturni skupini študentov. To mi je dalo priložnost aktivno govoriti angleško, predstaviti svoje poglede in biti aktivna v diskusijah, kajti v večjih skupinah ni vedno mogoče priti do besede ali pa ni udobno govoriti.

Iz evalvacije je razvidno, da so drugo mesto – kot najpomembnejše in najbolj zanimive – dosegle naše predstavitve projektov in raziskav. Na njih se je odprl prostor za diskusijo, primerjavo socialnodelavske prakse med različnimi državami, izmenjavo izkušenj in znanj študentov. K temu je prispevala tudi formacija skupin po podobnih temah (npr. študentje s projekti ali raziskavami na temo duševnega zdravja v skupnosti so bili v isti skupini). Zgleda odgovorov na odprto vprašanje:

Najbolj zanimiv dan za mene je bil dan, ko smo predstavili svoje raziskave in projekte. V redu je bilo slišati, kaj so drugi ljudje delali.

Predstavitve projektov in raziskav so bile najbolj zanimive, ker so nam dale vpogled v to, kaj zanima druge kolege, in odprla se je debata o socialnem delu v različnih državah. Dobili smo nove ideje za raziskave in delo.

Udeleženci smo se strinjali, da nam je udeležba na poletni šoli izboljšala socialne in jezikovne veščine. Pri socialnih veščinah so bile najbolj v ospredju komunikacijske veščine, saj smo komunicirali ves čas študentje med sabo in s profesorji, predstavljali svoje poglede in izražali mnenja.

Skupinsko delo je izboljšalo naše veščine dela v skupini, prepoznavanja in delovanja v skupinski dinamiki (npr. dogovarjali smo se, kdo bo predstavljal delo skupine). Pri predstavitvi lastnih projektov in raziskav smo izboljšali veščine, povezane z javnim nastopanjem (kako premagati tremo, biti glasen in razumljiv, jednat itn).

Glede jezikovnih veščin so odgovori pokazali na izboljšanje pogovorne angleščine pri udeleženkah iz Nemčije in Finske in slovenskih udeležencih, saj je celotna poletna šola potekala v angleškem jeziku.

Študentje smo bili zadovoljni s potekom poletne šole, pridobili smo precej tako za svoje strokovno delo (zanimive in uspešne metode dela z otroci, inovativna metoda zbiranja podatkov z oglasom v revijah itn.) kot tudi za zasebno življenje (kam na dopust, nova poznanstva in prijateljstva).

**Nina Mešl
Špela Urh
Tamara Rape
Marjetka Pajnhart
Saša Štrbenc
Miha Markoč**

VIRA

- C. Dienel (2004), Family Policies in European Comparison, <http://www.european-social-work.net> (28. 11. 2004).
A.-L. Matthies (2004), Identifying Social Work in Europe: A Collection, Comparison or Conceptualisation, <http://www.european-social-work.net> (28. 11. 2004.)

INDEKS AVTORIC IN AVTORJEV V LETNIKU 44 (2005)

ČLANKI

- Bercht, S., Od kod družbeno zavračanje prosilcev za azil 4-5: 285
- Boškič, R. (Kolarič, Z., Rihter, L., & Rakar T.), Uporabnice storitev invalidskih organizacij 1-2: 101
- Broekaert, E. (Derluyn, I., &), Otroci in mladostniki brez spremljanja v Belgiji 4-5: 311
- Ceglar, I., Odnos med odraslim z intelektualno oviro in njegovo materjo 1-2: 57
- Derluyn, I., Broekaert, E., Otroci in mladostniki brez spremljanja v Belgiji 4-5: 311
- Dolinar, K., Glavič, T., Zupanc, S., Pričeti življenje s statusom begunca v Sloveniji 4-5: 301
- Dominelli, L., Ovira kot spolno specifična izkušnja 1-2: 17
- Dremelj, P. (Nagode, M., &), Spolne razlike v omrežjih socialne podpore za ljudi z gibalnimi težavami v Sloveniji 1-2: 117
- Dvorščak, D., O spolnih zlorabah med gluhi in naglušnimi mladostniki in mladostnicami 1-2: 81
- Glavič, T. (Dolinar, K., & Zupanc, S.), Pričeti življenje s statusom begunca v Sloveniji 4-5: 301
- Humphries, B., Kako podpreti prosilce in prosilke za azil: Praksa in etična vprašanja za strokovnjakinje v socialnem varstvu in zdravstvu v Evropi 4-5: 275
- Ivačič, B., Izkušnje mater otrok z motnjo v razvoju 1-2: 47
- Jarskaja-Smirnova, J., »Nekoč je bilo dekle, ki je rada plesala ...«: Življenjske izkušnje Rusinje z motorno oviro 1-2: 29
- Knežević Hočevar, D. (Rožman, I., &), Tiskani mediji o nasilju nad ženskami v družini 3: 187
- Kobal, B., Oreški, S., Zaposljivost in zaposlovanje oseb s težavami v duševnem zdravju 6: 387
- Kobal, B., Rode, N., Rihter, L., Zorn, J. Priprava evalvacije izvajanja programov socialnega varstva 3: 201
- Kolarič, Z., Rihter, L., Boškič, R., Rakar T., Uporabnice storitev invalidskih organizacij 1-2: 101
- Kralj, A., Zaporji za revne, taborišča za imigrante? 3: 173
- Kralj, J., Pomanjkanje enakih možnosti in podpornih mrež pomoči za ženske z gibalno oviro 1-2: 65
- Kraljić, S., Družinska mediacija: Uspešno starševstvo kljub neuspešnemu partnerstvu 3: 223
- Kresal, F., Socialna politika na Slovenskem do druge svetovne vojne kot vir za zgodovino socialnega dela 3: 161
- Kuzmanič Korva, D., Centri za socialno delo – spodbujevalci sinergije na področju socialnega varstva 3: 195
- Leskošek, V., Globalne neenakosti 4-5: 239
- Ličer, Z., Socialni vidiki varovanja reproduktivnega zdravja žensk 6: 377
- Mesec, B., Metodologija raziskovanja s statistiko v študijskem programu socialnega dela 6: 367
- Nagode, M., Dremelj, P., Spolne razlike v omrežjih socialne podpore za ljudi z gibalnimi težavami v Sloveniji 1-2: 117
- Oreški, S. (Kobal, B., &), Zaposljivost in zaposlovanje oseb s težavami v duševnem zdravju 6: 387
- Rakar T. (Kolarič, Z., Rihter, L., Boškič, R., &), Uporabnice storitev invalidskih organizacij 1-2: 101
- Rihter, L. (Kobal, B., & Rode, N., Zorn, J.), Priprava evalvacije izvajanja programov socialnega varstva 3: 201
- Rihter, L. (Kolarič, Z., & Boškič, R., Rakar T.), Uporabnice storitev invalidskih organizacij 1-2: 101
- Rode, N. (Kobal, B., & Rihter, L., Zorn, J.), Priprava evalvacije izvajanja programov socialnega varstva 3: 201
- Rožman, I., Knežević Hočevar, D., Tiskani mediji o nasilju nad ženskami v družini 3: 187
- Sanders, D., Breme ali podpora? Socialno delo v življenju mater z intelektualno oviro 1-2: 39
- Tepavčević, Ž., Prizadevanje za enakopravnost obeh spolov 6: 395
- , Razveza zakonske zveze in uspešnost svetovanja zakoncem na CSD Ljubljana – Šiška 3: 211
- Urek, M., Skrite zgodbe: Ženske, hendikep in nasilje v družini 1-2: 73
- Urh, Š. (Žnidarec Demšar, S., &), Socialno delo z Romi: Sistem kontrole ali sistem pomoči? 4-5: 323
- Urh, Š., Položaj oseb z oznako duševne prizadetosti s posebnim poudarkom na izključenosti žensk z intelektualno oviro 1-2: 93

- Zaviršek, D., Hendikepirane matere – hendikepirani otroci: Antropološka perspektiva pri razumevanju družbenih ovir mater in otrok v socialnem varstvu in socialnem delu 1-2: 3
- , Tleči razizem zahodnih demokracij 4-5: 249
- Zorn, J. (Kobal, B., Rode, N., Rihter, L., &), Priprava evalvacije izvajanja programov socialnega varstva 3: 201
- Zorn, J., Strategije izključevanja begunk, beguncev oziroma prosilcev za azil in oseb brez statusa 4-5: 257
- Zupanc, S. (Dolinar, K., Glavič, T. &), Pričeti življenje s statusom begunca v Sloveniji 4-5: 301
- Žnidarec Demšar, S., Urh, Š., Socialno delo z Romi: Sistem kontrole ali sistem pomoči? 4-5: 323

ESEJI

- Pečarič, E., »Tako lepa, pa invalid« 1-2: 125
- Piskač, M. & U., Materinstvo in hendikep 1-2: 131
- Jogan, M., Seksizem in hendikepiranost: Sociološka perspektiva 1-2: 135
- Lamovec, T., Nihče ne pride živ s tega sveta: Slovenska sprenevedanja o smrti in samomoru 6: 403

PRAKSA

- Ristić Kovačič, S., Sočutni spremljevalci neozdravljivo bolnega: Vloga socialne delavke pri obravnavi bolnikov z amiotrofično lateralno sklerozo 6: 409
- Kodek, Z., Mediacija 6: 413

POROČILA

- Bajec, K. (Rihter, L., & Križman, M., Praznik, S.), Intenzivni seminar Socrates-Erasmus »Globalizacija in socialno delo« 6: 423
- Grosek, N. (Lukavačkič, L., Kromar, K., &), Zaposlovanje prosilcev za azil v Sloveniji 4-5: 343
- Janko Spreizer, A., Vpeljevanje poklicnega svetovanja za begunce in migrante 4-5: 349
- Križman, M. (Rihter, L., Bajec, K., & Praznik, S.), Intenzivni seminar Socrates-Erasmus »Globalizacija in socialno delo« 6: 423

- Kromar, K. (Lukavačkič, L., & Grosek, N.), Zaposlovanje prosilcev za azil v Sloveniji 4-5: 343
- Lukavačkič, L., Kromar, K., Grosek, N., Zaposlovanje prosilcev za azil v Sloveniji 4-5: 343
- Oreški, S., Politika duševnega zdravja: Forum, 10.-12. junija 2005 6: 417
- Praznik, S. (Rihter, L., Bajec, K., Križman, M., &), Intenzivni seminar Socrates-Erasmus »Globalizacija in socialno delo« 6: 423
- Rihter, L., Bajec, K., Križman, M., Praznik, S., Intenzivni seminar Socrates-Erasmus »Globalizacija in socialno delo« 6: 423
- Urh, Š. (Zorn, J., &), Mednarodni magistrski študij na področju zdravja in socialnega varstva migrantov/migrantk in pripadnikov/pripadnic etničnih manjšin 4-5: 353
- Urh, Š., Vseživljenjsko učenje: Poklicno informiranje in svetovanje za Rome 4-5: 355
- Zorn, J., Urh, Š., Mednarodni magistrski študij na področju zdravja in socialnega varstva migrantov/migrantk in pripadnikov/pripadnic etničnih manjšin 4-5: 353

RECENZIJE

- Zaviršek, D., N. SCHEPER-HUGHES, L. WAQUANT (2004), *Commodifying bodies* 1-2: 139
- Zorn, J., Z. BAUMAN (2001), *Work, Consumerism and the new Poor* 4-5: 331
- Žakelj, T., D. JOSIPOVIČ (2004), *Dejavniki rodnostnega obnašanja v Sloveniji* 6: 425

DOKUMENT

- Indeks letnika 43 (2004) 1-2: 141

DRUGO

- Zaviršek, D., Uvod v tematsko številko 1-2: 1
- Zorn, J., Predgovor 4-5: 237

SOCIALNO DELO, 45 (2006), 1-2

Nino Rode, Liljana Rihter, Barbara Kobal

UVAJANJE SISTEMA EVALVACIJE

V SOCIALNEM VARSTVU

PREDLOG POSTOPKA

V okviru projekta uvajanja sistema evalvacije v socialnem varstvu smo razmišljali tudi o poteku evalvacije. Vsaka evalvacija je enkratna, vendar pa moramo pri njej uporabljati postopke, ki jih lahko ponovimo, preverimo in ki dajo razumljive rezultate. Šele taki rezultati omogočajo ovrednotenje objekta evalvacije in primerjavo z drugimi objekti. Avtor in avtorici predstavljajo predlog poteka evalvacije, ki ga nameravajo razvijati v okviru sistema evalvacije izvajanja programov v socialnem varstvu. S takim pristopom bi bilo mogoče združiti tako enkratnost evalvacije kot potrebo po njeni ponovljivosti in primerljivosti rezultatov. Predlagajo kombinacijo samoevalvacije in zunanje evalvacije, ki bi temeljila na enotnih kriterijih in enotnem naboru podatkov. Podani so nekateri argumenti za profesionalno evalvacijo. Nadalje razmišljajo o potrebnih kvalifikacijah evalvatorjev in predlagajo institucionalno umeščenost sistema evalvacije. Prav tako obravnavajo probleme zbiranja podatkov za evalvacijo in oblikovanja ocen evalviranih programov. Za ta dva sklopa problemov predlagajo nekatere možne rešitve. Predstavljen je tudi predvideni scenarij poteka evalvacije.

Ključne besede: raziskovanje, kriteriji, evalvatorji.

Dr. Nino Rode in dr. Liljana Rihter sta asistenta na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani. Mag. Barbara Kobal je višja raziskovalka na Inštitutu RS za socialno varstvo. Naslovi: Nino Rode, Fakulteta za socialno delo, Topniška 31, 1000 Ljubljana, 01 2809255 [nino.rode@fsd.uni-lj.si]. Liljana Rihter, enak naslov, 01 2809264 [liljana.rihter@fsd.uni-lj.si]. Barbara Kobal, Inštitut RS za socialno varstvo, Rimska 8, 1000 Ljubljana, 01 2000251 [barbara.kobal@guest.arnes.si].

Andreja Kavar Vidmar

BREZPOSELNOST IN UPOKOJITEV

Zaposlenost je poseben način vključenosti. Posledice zaposlenosti so po M. Jahodi plačilo za delo, struktura časa, stiki izven družine, status in identiteta, povezovanje individualnih ciljev s skupnimi, zakonitost in kontrola. S prenehanjem zaposlitve zaradi brezposelnosti ali upokojitve te posledice prenehajo. V prispevku so vzporedno prikazane posledice prenehanja zaposlitve za brezposelne in za upokojence. Primerjava obeh statusov ima namen poudariti nekatere vidike položaja pravkar upokojenih oseb.

Ključne besede: prenehanje zaposlitve, brezposelni, upokojenci.

Dr. Andreja Kavar Vidmar je upokojena izredna profesorica na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani. Naslov: Fakulteta za socialno delo, Topniška 31, 1000 Ljubljana [andreja.kavar.vidmar@guest.arnes.si].

Jana Mali

KONCEPT TOTALNE USTANOVE IN DOMOVI ZA STARE

Koncepti življenja in dela v domovih za stare ne ustrezajo potrebam, želim in zahtevam uporabnikov. V ilustracijo je avtorica poudarila eno od temeljnih značilnosti domov za stare, namreč, da so to v prvi vrsti institucije. Pri tem je uporabila Goffmanov koncept totalne ustanove. Raziskava je potrdila, da je uporabnik upoštevan, osebje se prilagaja njegovim potrebam in zahtevam, a v okvirih delovanja ustanove. Še vedno so v ospredju cilji ustanove: skrb za množico ljudi, nakopičeno na enem mestu.

Ključne besede: institucija, uporabnik, kultura.

Mag. Jana Mali, diplomirana socialna delavka, je asistentka in mlada raziskovalka na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani. Naslov: Fakulteta za socialno delo, Topniška 31, 1000 Ljubljana, 01 3006232 [jana.mali@fsd.uni-lj.si].

Simona Hvalič Touzery
VLOGA DRUŽINSKIH ČLANOV PRI SKRBI
ZA STARE LJUDI

Neformalna pomoč starim ljudem je pomembno dopolnilo formalnemu varstvu in privatnim službam, a kljub temu nima zadostne državne podpore in priznanja. Družinski oskrbovalci starih ljudi so zapostavljeni tako v političnih kot tudi v strokovnih krogih. Avtorica govori o pomembnosti družinske oskrbe starih ljudi v luči socialnodemografskih sprememb. Predstavi profil družinskih oskrbovalcev in socialno varstvo starih ljudi v Sloveniji. V prispevku na kratko opiše stanje družinske oskrbe starih ljudi v državah Evropske Unije, s poudarkom na Italiji, Danski in Sloveniji. V EU ožji družinski člani skrbijo za dve tretjini starih ljudi, potrebnih pomoči, od tega dve tretjini oskrbe zagotavljajo ženske. Tudi v Sloveniji je steber negovalnega dela oskrbe predvsem ženski del sorodstvene mreže. Večji del socialne mreže starih ljudi sestavljajo družinski člani, najpogosteje otroci in partnerji, ki tudi zagotovijo večino pomoči. Slovenija do sedaj v svojih programih socialnega in zdravstvenega varstva ni upoštevala družinskih oskrbovalk oz. oskrbovalcev starih ljudi, v pripravi pa sta nacionalni program socialnega varstva starih ljudi v obdobju od 2006 do 2010 in nacionalna strategija razvoja družbe z velikim deležem starega prebivalstva, ki vsaj v osnutku predvidevata tudi podporo družinskim oskrbovalcem starih ljudi.

Ključne besede: družinski oskrbovalec, socialno varstvo, EU, Slovenija.

Mag. Simona Hvalič Touzery je raziskovalka in organizatorka programov za socialno varnost, zaposlena na Inštitutu Antona Trstenjaka, in predsednica Medgeneracijskega društva za kakovostno starost Ljubljana. Naslov: Inštitut Antona Trstenjaka, Resljeva 11, p. p. 4443, 1001 Ljubljana [simona.hvalic@guest.arnes.si].

Barbara Kobal
SKRBNİŠTVO

TOGO UREJENO JAVNO POOBLastILO ALI
FLEKSIBILNA OBLIKA DRUŽBENEGA VARSTVA?

V Sloveniji se že nekaj časa pripravlja sprememba zakonodaje s področja družinske politike, kamor spada tudi področje skrbništva. Med različnimi skupinami strokovne javnosti so prisotne dileme o načinu urejanja teh področij. Zato se v prispevku ukvarjamo z razmislekom o možnosti prenove tega instituta v smislu večjega vključevanja sodobnih trendov s področja izvajanja socialnovarstvenih storitev, med katerimi sta

za ta problem najpomembnejša proces pluralizacije sistema blaginje in z njim povezano večje vključevanje uporabnikov. Glede na to, da sta zakon o socialnem varstvu iz leta 1992 in nacionalni program socialnega varstva do leta 2005 začela uvajati pluralizacijo izvajalcev socialnovarstvenih storitev, se sprašujemo, ali lahko podobne trende pričakujemo tudi pri upravljanju in izvajanju skrbništva kot družbenega varstva oseb, ki iz najrazličnejših razlogov ne morejo skrbeti same zase. Zvidika vključevanja uporabnikov in spoštovanja človekovega dostojanstva sta zlasti sporna ukrepa odvzem poslovne sposobnosti osebam, ki so pod skrbništvom, in podaljšanje roditeljske pravice staršem oseb, ki so pod skrbništvom.

Ključne besede: odvzem poslovne sposobnosti, pluralizacija.

Mag. Barbara Kobal je višja raziskovalka na Inštitutu RS za socialno varstvo. Naslov: Inštitut RS za socialno varstvo, Rimska 8, 1000 Ljubljana, 01 2000251 [barbara.kobal@guest.arnes.si].

Špela Urh

SOCIALNA IZKLJUČENOST ROMOV V BELI KRAJINI

Avtorica je opravila terensko raziskovanje, kjer je zbiral zgodbe Romov v njihovem primarnem okolju. Razmere v treh belokranjskih občinah (Črnomelj, Metlika, Semič) so podobne: Romi živijo v oddaljenih naseljih na obrobju, redke romske družine živijo v družbenih stanovanjih v blokovskih naseljih, barake so najpogostejša oblika bivališča Romov. Redka so romska naselja z električno in vodovodno napeljavo. Večina hiš je črna gradnja. Le nekaj 10 Romov v Beli krajini je redno zaposlenih. Večina jih opravlja nequalificirana komunalna dela (odvoz smeti, urejanje mestnih parkov in cest). Razlog za to je nizka stopnja izobrazbe Romov, pogosta pa je tudi diskriminacija. Strokovni delavci, ki se na svojih delovnih mestih srečujejo z Romi, pogosto kršijo 3. člen etičnega kodeksa socialnih delavcev o nediskriminatornem odnosu do uporabnikov. Država še vedno verjame v rešitev problema z dodeljevanjem denarnih prejemkov.

Ključne besede: etničnost, diskriminacija, etika.

Špela Urh je diplomirana socialna delavka, asistentka za področje skupnostne skrbi na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani in raziskovalka na področju zaščite romske etnične skupnosti. Naslov: Fakulteta za socialno delo, Topniška 31, 1000 Ljubljana, 01 2809247 [spela.u@email.si].

Viktorija Bevc
ČUSTVENO STANJE NEPLODNIH PAROV
PRED POSVOJITVIJO OTROKA

V Sloveniji posvajajo otroke večinoma neplodni pari. Raziskava, v kateri so bili anketirani pari, ki so vključeni v pripravo na posvojitev otroka pri društvu Deteljica in imajo težave z neplodnostjo, kažejo, da gre pri večini neplodnih parov za globoko čustveno prizadetost zaradi nesposobnosti biološke reprodukcije. Iz čustvenega stanja, v katerem je bila anketirana populacija pred vključitvijo v pripravo na posvojitev, lahko sklepamo na čustveno stanje večine neplodnih parov, ki posvojijo otroka brez priprave, v kateri bi se razbremenili pritiska zaradi neplodnosti. Čustvena nestabilnost močno vpliva na sposobnost za posvojitev otroka in na splošno počutje para. Zastavlja se vprašanje, ali je strokovno

upravičeno, da se posvojitve izvajajo brez temeljitih priprav na posvojitev. Večino otrok sprejmejo v posvojitev neplodni pari, ki v krču stiske zaradi drugačnosti težko sledijo potrebam otroka, saj uresničujejo predvsem svoje potrebe po navidezni enakosti s pari, ki imajo rodne otroke.

Ključne besede: nadomestni starši, rejniki, priprava na posvojitev.

As. mag. Viktorija Bevc je diplomirana socialna delavka, regijska koordinatorka za obravnavo nasilja v družini, ustanoviteljica in voditeljica programov priprave na nadomestno starševstvo in osebne pomoči parom v krizi zaradi neplodnost pri društvu Deteljica. Naslov: Društvo Deteljica, Grablovičeva 28, 1000 Ljubljana [viktorija.bevc@gov.si].

SOCIALNO DELO, 45 (2006), 1-2

Nino Rode, Liljana Rihter, Barbara Kobal **INTRODUCING EVALUATION IN SOCIAL CARE** PROPOSAL OF A PROCEDURE

As an evaluation system is soon to be introduced in social care, it is time for discussing its procedures. Each evaluation is unique, yet the procedures must be repeatable, testable, and they must give comprehensible results. Only then may the assessments of one object be compared with those of another. The authors propose a procedure that links the uniqueness of evaluation with the need for comparability: a combination of self-evaluation and external evaluation, which is based on uniform criteria and a uniform collection of the data. They argue for professional evaluation. The question of evaluators' competences leads to their proposal of an institutional place of evaluation. Some solutions are proposed for the problems of collecting the data for evaluation and of the format of assessments. The scenario of evaluation procedures is proposed.

Keywords: research, criteria, evaluators.

Dr. Nino Rode and Dr. Liljana Rihter are assistant lecturers at University of Ljubljana Faculty of Social Work. Barbara Kobal, M. A., is a senior researcher at the Republic of Slovenia Social Protection Institute. Addresses: Nino Rode, Faculty of Social Work, Topniška 31, 1000 Ljubljana, +386 1 2809255 [nino.rode@fsd.uni-lj.si]. Liljana Rihter, same address, +386 1 2809264 [liljana.rihter@fsd.uni-lj.si]. Barbara Kobal, RS Social protection Institute, Rimska 8, 1000 Ljubljana, +386 1 2000251 [barbara.kobal@guest.arnes.si].

Andreja Kavar Vidmar **UNEMPLOYMENT AND RETIREMENT**

Being employed is a special kind of inclusion. According to M. Jahoda, it has consequences in the fields of income, time structure, contacts outside the family, status and identity, links between individual and collective

aims, legality and control. When it ends, because one becomes unemployed or retires, these consequences are brought to an end as well. The author compares the situations of becoming unemployed and becoming retired, illuminating especially the position of the recently retired.

Keywords: law, social policy, social position.

Dr. Andreja Kavar Vidmar is a retired associate professor of University of Ljubljana Faculty of Social Work. Address: Faculty of Social Work, Topniška 31, 1000 Ljubljana [andreja.kavar.vidmar@guest.arnes.si].

Jana Mali **TOTAL INSTITUTION AND** **THE AGED PEOPLE'S HOME**

The concepts of living and working in institutions for aged people do not match the needs, wishes and demands of users. To illustrate this point, the author emphasises their essential feature of being institutions, analysing it through Goffman's concept of the total institution. Her research has shown that while there is a greater consideration for the users, and that the staff tries to comply with their needs and demands, but only within the institutional framework. In the first place, these institutions are concerned with providing for large crowds of people.

Keywords: institution, user, culture.

Jana Mali, M. A., is a social worker, an assistant lecturer and a researcher at University of Ljubljana Faculty of Social Work. Address: Faculty of Social Work, Topniška 31, 1000 Ljubljana, +386 1 3006232 [jana.mali@fsd.uni-lj.si].

Simona Hvalič Touzery **FAMILY MEMBERS AS CARERS OF AGED PEOPLE**

Informal help to aged people is an important supplement to formal and private care services, yet the state

does not sufficiently support and acknowledge it. Family carers of aged people are neglected in both political and professional spheres. The author points out the significance of family care for its aged members in the light of social-demographic changes. She presents the profile of family carers and social care for aged people in Slovenia, comparing it briefly with the situation in Italy and Denmark. In European Union, close family members care for two thirds of aged people in need, and two thirds of this care are provided by women. In Slovenia, too, the bulk of this work is performed by female relatives. The largest part of aged people's social network are family members, most often children and partners, who provide the most of help. Until now, Slovenian programmes of social and medical care have not included family carers of aged people. However, the drafts of the national programme of social care for aged people in 2006–2010 and the new national strategy of social development with a great proportion of aged population do anticipate support for family carers of aged people.

Keywords: family carers, social protection, national programme.

Simona Hvalič Touzery, M. A., is a researcher and an organiser of programmes for social protection at the Anton Trstenjak Institute, and the president of Inter-generational Association for Quality Aging. Address: Anton Trstenjak Institute, Resljeva 11, p. p. 4443, 1001 Ljubljana [simona.hvalic@guest.arnes.si].

Barbara Kobal GUARDIANSHIP

A RIGIDLY REGULATED PUBLIC MANDATE
OR A FLEXIBLE FORM OF SOCIAL CARE?

For some time now, a change of family legislation, which includes the regulation of guardianship, is under preparation in Slovenia. Different professional groups have different ideas about how it should be arranged. The author considers the possibility of a greater inclusion of contemporary trends in social care services, in the first place the pluralisation of the welfare system and the related reinforcement of the users' participation. Since the act of social care (dated 1992) and the national programme of social care until 2005 have begun to introduce the pluralisation of social care services, this could be extended to guardianship as a form of social care for the people who, for various reasons, cannot care for themselves. At present, the most disputable provisions are the suspension of transactional ability for the persons under guardianship and the prolongation of parenting rights to the parents of such persons.

Keywords: social welfare reform, suspension of ability, pluralisation.

Barbara Kobal, M. A., is a senior researcher at the Republic of Slovenia Social Protection Institute. Address: RS Social Protection Institute, Rimska 8, 1000 Ljubljana, +386 1 2000251 [barbara.kobal@guest.arnes.si].

Špela Urh SOCIAL EXCLUSION OF THE ROMA IN BELA KRAJINA

The author's field research shows that the living conditions of the Roma in three municipalities in Bela Krajina (Črnomelj, Metlika, Semič) are quite similar. The Roma live in marginal settlements, most frequently in huts, and only a few families live in apartments. Few Roma settlements have electricity and running water. Most houses are illegal buildings. Only a few dozens Roma in Bela Krajina are fully employed. For the most part, they are non-qualified workers in communal jobs (disposal of garbage, cleaning parks and streets, etc.). The reason is their low level of education, but discrimination is frequent as well. Social workers who meet the Roma professionally often breach the ethical code of social workers, which demands non-discriminatory attitude towards users. The only firmly established provision of the state is granting financial support.

Keywords: ethnicity, discrimination, ethic.

Špela Urh is a social worker, an assistant lecturer of community care at University of Ljubljana Faculty of Social Work, and a researcher in the field of the protection of the Roman ethnic minority. Address: Faculty of Social Work, Topniška 31, 1000 Ljubljana, +386 1 2809247 [spela.u@email.si].

Viktorija Bevc EMOTIONAL STATE OF INFERTILE COUPLES BEFORE ADOPTING A CHILD

In Slovenia, children are mainly adopted by infertile couples. The results of the questionnaire applied to the couples with fertility problems who participated in the adoption preparation programme that is carried out by the Association "Deteljica" show that most couples are deeply emotionally distressed by their inability of biological reproduction. From the emotional state of these couples before their inclusion into the programme, one can infer the emotional state of the majority of infertile couples who adopt a child without preparations that would relieve them from the pressure caused by infertility. Emotional instability has a strong impact on

the capacity to adopt a child and on the general mood of the couple. From the professional point of view, to carry out adoptions without substantial preparations of the couple is a questionable practice. Most children are adopted by infertile couples that, inhibited by their feelings of inadequacy, meet the child's needs with difficulty, since they primarily follow their need to feel on a par with couples that give birth to their children.

Keywords: substitute parents, fostering, preparation for adoption.

Viktorija Bevc, M. A., is a social worker, the regional coordinator for the treatment of family violence, and the founder-director of the programmes of preparation for substitute parenthood and personal help to couples distressed by their infertility at the Association "Deteljica". Address: Association "Deteljica", Grablovičeva 28, 1000 Ljubljana [viktorija.bevc@gov.si].

KAKO NAJ BO UREJENO BESEDILO ZA OBJAVO V ČASOPISU SOCIALNO DELO

ODDAJA

Prispevek, poslan za objavo v Socialnem delu, ne sme biti v postopku za objavo v drugi reviji ali drugem mediju.

Besedilo oddamo v elektronski obliki. Zapisano naj bo v formatu WORD ali RTF. Oddamo ga lahko na disketi (standardni 3,5-palčni) ali zgoščenki (CD), najbolje pa kot priponko po elektronski pošti.

FORMAT

Teoretski članki, raziskovalna poročila in druge poglobljene študije so dolgi okoli ene avtorske pole (30.000 znakov s presledki vred). Druga besedila (poročila, recenzije) imajo okoli pol avtorske pole. Pisma so kratka in takoj preidejo k stvari.

Besedilo ima dvojen razmik med vrsticami in enotno velikost črk 12 pik. Je neformatirano, brez pomikov v desno, na sredino ipd. Ne uporabljamo avtomatičnega številčenja odstavkov! Pri alinejah na začetku vrstice ne uporabljamo »bulitov«, črnih pik, temveč samo navadne pomišljaje!

Vmesni naslovi imajo največ tri nivoje. Oštevilčimo jih na standarden način (1., 1.1., 1.1.1. ...), in sicer ročno – ne uporabljamo avtomatičnega številčenja naslovov!

Ležečo ali podčrtano pisavo (ki sta ekvivalentni) uporabljamo samo za poudarjeno besedilo, za naslove knjig in revij (gl. spodaj) in za tuje besede v besedilu, ne pa za citate, naslove razdelkov v besedilu ipd. Krepke (**bold**) pisave ne uporabljamo.

Vse tuje besede (razen imen) in latinske bibliografske kratice (*ibid.*, *et al.* ipd.) pišemo ležeče ali podčrtano. Kjer z izvirnim izrazom pojasnujemo svoj prevod, ga postavimo v oglati oklepaj, npr.: »... igra [play] ...«; na enak način zaznamujemo tudi neizrečen ali izpuščen del citata, npr.: »... [družina] ima funkcijo ...«, »... vse tuje besede [...] in latinske ...«.

Ves tekst, vključno z naslovi, podnaslovi, referencami itn., je pisan z malimi črkami, seveda pa upoštevamo pravila, ki veljajo za veliko začetnico. Tega pravila se ni treba držati le, če citiramo besedilo, ki rabi velike črke.

Grafični materiali so lahko v slikovnem formatu (TIFF, JPG ...) samo, če so slike brez vsakega besedila. Zagotoviti moramo visoko ločljivost (resolucijo) slike. Če slika vsebuje besedilo, pa mora biti obvezno v formatu, ki ga je mogoče urejati (graf npr. z Excelom). Če smo v dvomih, se posvetujemo z uredništvom.

OPOMBE

Opombe k besedilu so pomaknjene na konec besedila pred bibliografijo. Ne uporabljamo računalniškega formata opomb! V glavnem besedilu označimo opombo z njeno zaporedno številko takoj za besedo ali ločilom, in sicer v pisavi *superscript* (»nadpisano«). V taki pisavi je tudi številka pred besedilom opombe. Opombo dodamo samo, če je res nujno. Bibliografskih opomb (takih, katerih poglavitna vsebina je navedba vira) ne sme biti.

VIRI

Avtor/ica mora sam/a zaprositi za dovoljenje, če prispevek vsebuje gradivo, ki zapade avtorskim pravicam. Vsako tuje gradivo (citati, slike itn.) mora biti opremljeno z navedbo vira.

Na koncu besedila postavimo (neoštevilčen!) seznam uporabljenih virov, razvrščen po abecednem redu priimkov avtorjev ali urednikov (oz. naslovov publikacij, kjer avtor ali urednik ni naveden). Seznam zajema samo v besedilu navedene vire!

Seznam je urejen takole:

Viri

M. Ambrož (2002), *Alternative razvoja humane paradigme post-industrijske organizacije*. Univerza v Mariboru: Fakulteta za organizacijske vede (doktorska disertacija).

D. Bell, P. Caplan, W. J. Karim (ur.) (1993), *Gendered Fields: Women, Men and Ethnography*. London: Routledge.

J. D. Benjamin (1962), *The Innate and the Experiential*. V: H. W. Brosin (ur.), *Lectures in experimental Psychiatry*. Pittsburg: Univ. Pittsburg Press (81--115).

L. Dominelli (1995), Antirasistične perspektive v evropskem socialnem delu. *Socialno delo*, 34, 3: 181--194.

-- (1997 a), *Sociology for social Work*. Basingstoke, Palgrave: Macmillan.

-- (1997 b), ... itn.

Nacionalni program socialnega varstva do leta 2005 (2000). *Ur. l. RS*, 31/2000: 3777--3787.

Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju (ZPIZ-1-UPB2). *Ur. l. RS*, 20/04. ZPIZ-1F, *Ur. l. RS*, 72/05.

Pri reviji navedemo letnik, številko in za dvopičjem še strani, na katerih se nahaja članek. Pri zborniku navedemo strani, na katerih se nahaja prispevek, v oklepaju za imenom založbe. Med številkami vedno zapišemo dve črtici. Podnaslov pišemo za dvopičjem po glavnem naslovu. Z dvema črticama na začetku vrstice zaznamujemo, da gre za istega avtorja (ali iste avtorje) kakor pri prej navedenem viru. Avtorjevo lastno ime lahko tudi izpišemo.

REFERENCE

Reference v besedilu uredimo po temle zgledu: »... (Bell, Caplan, Karim 1986, Čačinovič Vogrinčič 1993, prim. tudi Miller 1992) ...«, in sicer enako, če gre za avtorje ali za urednike (brez »ur.« ipd.). Ko citiramo, vedno navedemo tudi stran v viru, npr. »... (Miller 1992: 121--122) ...«. Imena istega avtorja ali urednika v zaporednih referencah ne ponavljamo, npr. »... (Dominelli 1995: 111, 1997 a: 87) ...«. Če navedba vira neposredno sledi omembi avtorja oz. urednika v besedilu, njegovo ime v oklepaju izpustimo, npr. »... po Millerjevi (*ibid.*) je ...«. Če navajamo zaporedoma isti vir, uporabimo »*ibid.*«, če navajamo isto stran kakor pri prejšnji navedbi, ali »*op. cit.*«, če navajamo isto delo, a drugo stran v njem, npr.: »... (*op. cit.*: 121) ...«. Ko citiramo sekundarni vir, zapišemo takole: »... (Osgood v Čačinovič Vogrinčič 1999: 25) ...« in v seznamu virov ne navajamo primarnega vira (v našem zgledu Osgoodovega dela), temveč samo sekundarni (v našem zgledu delo Čačinovič Vogrinčič).

PRILOGE

Glavno besedilo prispevka se začne z naslovom prispevka brez navedbe imena avtorja/avtorice. V glavnem besedilu ne sme biti nikjer navedeno, kdo je avtor ali avtorica.

Prvi list natisnjene besedila, v elektronski obliki pa posebna datoteka vsebuje povzetek, ključne besede in kratko informacijo o avtorju, avtorici. Omembe avtorja, avtorice so vedno v tretji osebi.

Povzetek obsega 10-15 vrstic in v njem so zapisane najpomembnejše ugotovitve (sklepi) prispevka. Ne uporabljamo formulacij tipa »Prispevek predstavlja rezultate raziskave ...« ipd., temveč te rezultate (ali sklepe ipd.) na kratko obnovimo.

Ključnih besed naj ne bo več kakor šest. Med njimi ne ponavljamo besed iz naslova našega prispevka!

Informacija o avtorju, avtorici vsebuje samo najosnovnejše podatke (npr.: »Dr. XY je docentka za sociologijo na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani, podpredsednica Društva socialnih delavcev Slovenije in pomočnica koordinatorja Evropskega programa za begunce.«). Obvezno pripišemo svoj kontaktni naslov, telefonsko številko in elektronski naslov, če ga imamo!

Če je mogoče, priložimo prevod povzetka, ključnih besed in opombe o avtorju/avtorici v angleščino.

RECENZIJA

Besedilo bo recenziral/a strokovnjak/inja s področja, s katerim se besedilo ukvarja. Recenzija je anonimna na obe strani. Postopek lahko traja kar dolgo. Če dobimo predloge za popravke, jih obvezno upoštevamo in popravljeno besedilo vrnemo v predvidenem roku.

DOBRODOŠLI SO PRISPEVKI VSEH VRST!

Za kratka poročila, mini raziskave, razmisleke ipd., namenjene informiranju o praksi, izmenjavi izkušenj ali stališč ipd., ta navodila niso zavezujoča, saj želimo dati priložnost tudi ljudem (delavcem/delavkam in uporabnikom/uporabnicam), ki niso vešči akademskega pisanja. Kakor za vse prispevke za revijo *Socialno delo* pa tudi zanje velja splošno načelo, da se izogibajo kopičenju tem, dolgim uvodom, ki niso neposredno povezani s temo, o kateri govori prispevek, in ponavljanju že znanega, temveč čimprej preidejo k stvari ter jo obdelajo pregledno, a zgoščeno.

social work

Vol. 45, February–April 2006, Part 1–2

Published by University of Ljubljana School of Social Work – All rights reserved

Editor-in-Chief

Bogdan Lešnik

Editorial Board

Srečo Dragoš

Mojca Urek

Darja Zaviršek

Consultant Editor

Jo Campling

Advisory Board

Vika Bevc Mara Ovsenik

Gabi Čačinovič Vogrinčič Jože Ramovš

Bojan Dekleva Pavla Rapoša Tajnšek

Vito Flaker Tanja Rener

Andreja Kavar Vidmar Bernard Stritih

Zinka Kolarič Marta Vodeb Bonač

Marjan Vončina

The Editor's Address

Topniška

809270

Nino Rode, Liljana Rihter, Barbara Kobal	
INTRODUCING EVALUATION IN SOCIAL CARE: PROPOSAL OF A PROCEDURE	1
Andreja Kavar Vidmar	
UNEMPLOYMENT AND RETIREMENT	9
Jana Mali	
TOTAL INSTITUTION AND AGED PEOPLE'S HOME	17
Simona Hvalič Touzery	
FAMILY MEMBERS AS CARERS OF AGED PEOPLE	29
Barbara Kobal	
GUARDIANSHIP: A RIGIDLY REGULATED PUBLIC MANDATE OR A FLEXIBLE FORM OF SOCIAL CARE?	35
Špela Urh	
SOCIAL EXCLUSION OF THE ROMA IN BELA KRAJINA	41
Viktorija Bevc	
EMOTIONAL STATE OF INFERTILE COUPLES BEFORE ADOPTING A CHILD	51
ENGLISH ABSTRACTS	105

članki

Nino Rode, Liljana Rihter, Barbara Kobal

UVAJANJE SISTEMA EVALVACIJE V SOCIALNEM VARSTVU: PREDLOG P

Andreja Kavar Vidmar

BREZPOSELNOST IN UPOKOJITEV

9

Jana Mali

KONCEPT TOTALNE USTANOVE IN DOMOVI ZA STARE

17

Simona Hvalič Touzery

VLOGA DRUŽINSKIH ČLANOV PRI OSKRBI STARIH LJUDI

29

Barbara Kobal

SKRBNIŠTVO: TOGO UREJENO JAVNO POOBLASTILO ALI FLEKSIBILNA OBLIKA DRUŽBENEGA VARSTVA?

35

Špela Urh

SOCIALNA IZKLJUČENOST ROMOV V BELI KRAJINI

41

Viktorija Bevc

ČUSTVENO STANJE NEPLODNIH PAROV PRED POSVOJITVIJO OTROKA

51

eseja

Janko Cafuta

ETIKA, ČASTNO RAZSODIŠČE, SOCIALNO VARSTVO

61

Tanja Lamovec

RAZDVOJENE DUŠE IN STRTA SRCA

69

poročila o delu

SKUPNOSTNA SKRB ZA STARE LJUDI V ZASAVJU • Tatjana Kavšek

73

KRIZNI CENTER ZA MLADE MARIBOR V MREŽI INSTITUCIJ ZA POMOČ MLADIM • Emica Toplak

79

PREDSTAVITEV PROGRAMA VARNE HIŠE CELJE • Suzi Kvas

83

EMMA: PSIHO SOCIALNA POMOČ DEKLETOM IN MLADIM ŽENSKIM Z IZKUŠNJO NASILJA

• Dževada Popaja, Natalija Gregorič

85

nagovor

O NUJNOSTI SOCIALNEGA: JAVNI NAGOVOR OB PRAZNOVANJU 50. OBLETNICE IZOBRAŽEVANJA ZA SOCIALNO DELO • Darja Zaviršek

87

poročilo s poti

PRVA MEDNARODNA POLETNA ŠOLA SOCIALNEGA DELA NA FINSKEM • N. Meši, Š. Urh, T. Rape, M. Pajnhart, S. Štrbenc, M. Markoč

91

dokument

INDEKS AVTORIC IN AVTORJEV V LETNIKU 44 (2005)

99

povzetki

SLOVENSKI

101

ANGLEŠKI

105